

~~4832~~
SILVESTRU MOLDOVAN.

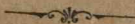
~~A 4332~~

ȚARA NÓSTRĂ.

Descrierea părților Ardélului dela
Murēș spre méđă-đi și valea Mu-
rēșului.

~~Nº 1364~~

Facultatea de Filozofie și Litere din București
BIBLIOTECA CENTRALA

SIBIIU,
TIPOGRAFIA ARCHIDIECESANĂ.
1894.

195280

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCURESTI

95548

B.C.U. Bucuresti

C279710

95548

Sublot

Prefață.

Ocupându-mă de mai mult timp — încă de când urmam cursul universitar — cu geografia și cu literatura geografică a Ardélului, am adunat material însemnat geografic, privitor la țara noastră. O parte din acesta se află în cartea de față, care cuprinde descrierea poporală a ținuturilor Ardélului, ce se estind spre mēdă-đi de la Mureș și pe valea acestui riu.

Descrierea are formă de călătorie, urmărind mai cu samă cursul rîurilor sau diferitele căi de comunicație, ce trec din un ținut în altul. Astfel cărții i-am dat format portativ și prin feliul tipariului am suplinit împărțirea în capitole. Tipariul mai mare cuprinde descrierile generale și ne indică mersul descrierii, ér în cel mai mērunt se cuprind descrierile speciale, precum și diferitele tradiții, ce sunt legate de anumite locuri. În fine porturile sunt tipărite cu litere cursive.

Dacă descrierea va face plăcere cetitorilor și va contribui în măsură cât de mică la răspândirea cunoștințelor despre Ardél și despre iubitul nostru popor român — eu mă voi simți destul de recompensat pentru ostenețele, ce le-am avut cu adunarea materialului și cu compunerea ei. Totodată acesta îmi va servi de stimul, pentru a lucra și în viitor pe acest teren.

Sibiiu, Decembre, 1894.

Autorul.

Isvóre.

La compunerea monografiei m'am folosit, afară de opurile mai vechi, cari s'ocupă cu geografia Ardélului, de următóarele scrieri, dintre cari unele sunt citate și în text:

Siebenbürgens geographisch, topographisch etc. Lexikon de J. Lenk von Treuenfeld. Viena 1839.

Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute de Rud. Bergner. Lipsca 1884

Ein Herbstausflug nach Siebenbürgen de Dr. W. Lauser. Viena-Sibiiu 1886.

Aus Kronstadt's Vergangenheit und Gegenwart de Fr. Philippi. Braşov 1874.

Die Landesnamen Siebenbürgens de J. Wolff (Programm des evang. Gymnasiums zu Mühlbach) 1886.

Die Romänen de J. Slaviciu. Viena 1881.

Geologie Siebenbürgens de J. Hauer și G. Stache. Viena 1863.

Hermannstadt und Umgebung Sibiiu 1884.

Studiu istoric statistic asupra presentului și trecutului românilor din Codlea, de I. Comanescu.

Udvarhelymegye földrajza de Soó Gábor. (A székely-udvarhelyi rom.-kath. főgymnas. értesítője 1886.)

Denkwürdigkeiten von dem alten Vaross (Broos). Sibiu 1852.

Siebenbürgen. Ein Handbuch für Reisende de E. A. Bielz, edițiunea II. Viena 1885.

Erdély statistikája, de Kövári László. Cluș 1847.

Történelmi regék de Kövári László. Pesta 1857.

Erdély régiségei de Kövári László. Pesta 1852.

Erdélyföldre ritkaságai de Kövári László. Kolozsvár 1853.

Emke Utikalauz, Magyarország Erdélyi részében. Cluș 1891.

Șematismul bisericei ort. or. române din Ungaria și Transilvania pe anul 1894. (Călindarul archid. pe anul 1894).

Șematismul veneratului Cleru al diecesei românesci grec. cat. al Lugoșului pe anul 1891.

Șematismul veneratului Cleru al archidiecesei metropolitane gr. cat. a Alba-Iuliei și Făgărașului pe anul 1890.

Rövid kalauz a hunyadmegyei történelmi és régészeti tarsulat Muzeumának látogatói számára de Téglás Gábor. Deva 1890.

A magyar-korona országainak
Helységnevtára de Dr. Jekelfalussy
József. Pesta 1892 (edițiune oficială).

Breviar istoric al scólelor din Blaș de
J. Antonelli. Blaș 1877.

Programa gimn. din Blaș pe
1893—94.

Începutul renascerii naționale
prin scoli, de M. Strajan. Craiova 1891.

Arghir și Elena de Iosif Barac.

A székelyföld leirása de Orbán Balázs
6 vol.

Navigațiunea pe Olt de Carol Wolff.
Bucuresci 1893.

Sărbătórea junilor la Pasci. Obicei
particular al românilor din Scheiul Brașo
vului de G. J. Pitiș. Brașov 1890.

Programe de ale gimn. din Brașov din
anii 1878—79, 1890—91, 1892—93.

Memorandul substernut Dietei ung. de
români Brașoveni dela dela biser. sftei
Treimi la anul 1871.

Brassó în Gazette des étrangers. 1891.

Afară de aceste mi-au mai servit de
isvóre unele publicațiuni mai mici din diferite
foi periodice, precum din: „Transilvania“,
buletinele societății carpatine ardeleni, „Er-
dély“ etc. și opuri istorice, privitóre la tre-
centul românilor și al țerii Ardélului.

Date speciale și autentice despre portul, ocupațiunea, datinele și obiceiurile, modul de traiu etc. a românilor din diferitele ținuturi mi-au comunicat următorii dni, cărora viu și pe calea acésta a le esprima mulțămitele mele pentru binevoitorul și prețiosul lor sprigin :

G. Oprea, paroch gr. or. în Hunedóra, portul și date despre românii din Hunedóra și jur.

Paul Oltean învățător la scóla grănițescă din Hațeg, ocupațiunea și portul românilor din Valea-Hățegului și de pe Jiiuri.

Simeon Zehan, fost învățător în Lupeni, modul de traiu, datinele și portul Jienilor.

Aurelia Goga învățătoare și presidenta reuniunii femeilor române din Reșinar, ocupațiunea și portul Reșinărenilor.

Ioan Cândea, fost învățător în Avrig, date despre portul românilor din Avrig.

George Moian, fost prof. de lucru manual la seminariul „Andreian“ din Sibiiu (de loc din Voila), date despre românii din Țara-Oltului și portul lor.

Dionisiu Făgărașan profesor la gimnasiul rom. gr. or. din Brașov, date despre românii din Brașov și jur și din Țara-Oltului.

Dumitru Coltofean, protopop rom. gr. or. din Treiscaune, date despre românii din Treiscaune.

- Ioan Dobrea, paroch gr. cat. în Corbu, portul românilor de pe Bistricióra și date despre români din Ciuc și Giurgeu.
- George Popescu, paroch gr. or. Toplița română, date despre români din Toplița și dela Toplița în jos spre Reghin.
- George Simu paroch gr. cat. în Gheja, date despre români din jurul Ludoșului de pe Mureș.
- Vasile Moldovan, proprietar în Boziaș, fost președinte al sedriei orfanale din Dicio S. Mărtin, portul românilor din Boziaș și date despre români de pe Târnavă Mică.
- Rubin Pațița adv. și Nicolau Ivan protopop greco-oriental în Alba-Iulia, date despre români din Alba-Iulia și jur.
- Ilie Moga, teolog absolut și învățător la școala Renuiunei femeilor române din Sibiu, (de loc din Săsciori), date despre români de pe râul Sebeș.
- Ioan Branga învățător în Orăștie, portul românilor din Orăștie.
-

Cuprinsul.

- I. Întroducere. Povestea Ardélului și a începuturilor poporului român. Dacii și romanii. Traian și Decebal. Resbóiele cu Dacii. Dacia romană. Poporul român, caracterul și însușirile lui. Frumsețea țărilor locuite de români și a Ardélului în special. Pag. 1—27.
- II. Pórta de Fer. Riul Bistra. Valea Hațegului. Munții Hațegului. Retezatul. Cetatea Colțului. Grădisce și Ulpia-Traiană. Densușul. Hațegul. Streiul. Călanul. Riul Cerna. Hunedóra. Locuitorii din valea Hațegului. Portul românesc în general. Porturi din țara Hațegului. Pag. 27—70.
- III. Valea Jiiurilor. Cetatea Bólii. Munții Vulcanului și pasul Vulcanului și al Surducului. Jiiul resăritén și apusén. Cărbuni de pétră. Comunele din valea Jiiurilor. Petroșenii. Români de pe Jiu (dátine, port etc.) Pag. 71—86.
- IV. Munții Paríngului. Căile de munte, cari trec din valea Jiiurilor pe șesul Cibinului. Pag. 86—92.
- V. Sibiiul. Sasii. Munții Cibinului. Riul Sadului și Cibinul. Șesul Cibinului. Cisnădia. Cisnădióra. Reșinari. (Ocupațiune și port). Seliștea. Mărginenii. (Ocupațiune, port.) Poiana și Jina. Orlatul. Ocna Sibiiului. Sarea în Ardeal. Slimnicul. Landskron. Turnul Roșu. Pag. 92—147.

- VI. Țara-Oltului. Munții Făgărașului. Avrigul (port). Ruine de mănăstiri. Fosta graniță militară. Sâmbăta de Jos. Comuna și pasul Bréza. Castelul lui Radu-Negru Voievod. Făgărașul. Locuitorii din Țara-Oltului (port). Pag. 147—178.
- VII. Ținutul dintre Olt și Târnava-Mare. Agnita. Cincul-Mare. Cichindél. Pag. 178—180.
- VIII. Brașovul. Grecii din Brașov. Tâmpa. Cavalerii germani. Cărăuși români. Țara Bârsei. Munții Pârșanilor. Piatra Craiului. Buceciul. Cristianul-Mare. Pasul Timișului. Piatra-Mare. Pasul Șanțului. Cristianul. Rêșnovul. Pasul Branului. Mocani, moroieni și țuțuieni. (colibași). Zernescii (port). Codlea. Feldióra. Strimțórea Oltului la Rákos. Riul Vargyaș și Homorod. Cohalmul. Săcelele. Ciangăii. Ocupațiunea și portul Secelenilor. Pagina 180—246.
- IX. Munții, riul și pasul Buzăului. Munții Brețcului. Pasul Oituz. Poiana Sărată. Șeșul Treiscaunelor. Secuimea. Secuii. Valea Négră. Chezdi-Oșorheiul. Brețcu. Covasna. S. Sân-Georgin. Vălcelele. Români din Treiscaune. Budoc. Malnaș. Pag. 246—265.
- X. Tușnadul. Lacul S. Ana. Bűdóșul. Ciucul. Munții Casonului și ai Ciucului. Arghita. Casonul. Pasul Uz. Sereda Ciucului. Pasul Ghi-meșului. Hășmașul-Mare. Minele de la Bălan. Isvorul Oltului. Oltul în general. Isvorul Mu-reșului. Pag. 265—286.
- XI. Giurgeul. Pasul Bicazului. Lacul Roșu. Riul Bicazul-Mare și afluenții. Borsecul. Tulgheșul

- Bistricióra. Români din Ciuc și Giurgeu. Portul românilor de pe Bistricióra. Pagina 286—302.
- XII. Toplița. Muntele Căliman. Strimțórea primă a Mureșului. Plutăritul pe Murăș. Deda. Ieciu. Reghinul săsesc. Poiana Tomnii. Riul și Munții Gurghiului. Gurghiul. Jabenita. Idicul. Pag. 303—311.
- XIII. Valea Mureșului de la Reghin în jos până la gura Têrnavelor. M.-Oșorheiul. Riul Niragiu. Sereda de pe Niragiu. Ernotul. Ludoșul de pe Murăș. Uióra. Navigațiunea de sare de pe Murăș. Miraslăul. Aiudul. Pag. 312—325.
- XIV. Ținutul de pe Têrnave. Valea Têrnavei-Mici. Cetatea de Baltă. Dicio S. Mărtin. Boziaș (port). Granițele etnografice pe Têrnava-Mică. Sovata și Praid. Riul Corond. Băile de la Corond. Délul Siloș. Pagina 325—333.
- XV. Odorheiul séc. Curmătura Tolvajos (Tálhăros). Românescii (Oláhfalú). Scaldă Homorod. Valea Homorodului și a Varghiașului. Scaldă Chirui. Pestera de la Homorod-Almaș. Pagina 333—340.
- XVI. Valea Têrnavei mari. Cristurul séc. Hasfalăul. Granița etnografică între sași și sēcui. Saschisul. Sighișóra. Ibașfalăul. Armenii. Biertanul. Mediașul. Basna. Copșa-Mică. Blașul. Câmpul libertății. Împreunarea Têrnavelor. Pagina 340—360.
- XVII. Valea Mureșului de la gura Têrnavelor până la riul Sebeș. A. Iulia. Ovreii. Partoșul. Pagina 361—376.

- XVIII. Valea Secaşului. Miercurea. Apoldurile. Munţii şi valea Sebeşului. Prigóna. Bistra. Şugagul. Căpâlna. Săsciori. Locuitorii de pe Sebeş (port). Plutitul pe Sebeş. Sebeşul săsesc. Lancrămul. Pagina 377—392.
- XIX. Valea Mureşului de la gura Sebeşului până la Streiu. Vinţul inf. Pianul românesc. Spălatul aurului. Câmpul Pâinii. Orăştia. (port). Munţii Sebeşului. Grădiscea Nouă. Godeanul şi Bêtrâna. Sebeşelul Nou şi Vechiu. Cugirul. Gioagele şi scaldă Feredeş. Măgura. Băbâlna. Pagina 392—404.
- XX. Valea Mureşului de la gura Streiului în jos. Simeria. Délul Uroiului. Pasul Mureşului. Délul şi cetatea Devei. Deva. Banpotoc. Boholt. Veţel. Iliia. Dobra şi riul Dobrei. Lăpugiul de Sus. Zamul. Mureşul în general.
-

Greșeli de tipar.

- Pag. 3 alin. 4, șirul 1 din sus, se se cetéscă **tinđend** în loc de **ținênd**.
- Pag. 85 alin. 1, șirul 1 din sus, se se cetéscă **interesantă** în loc de **interesant**.
- Pag. 118 alin. 1, șirul 5 din sus, se se cetéscă **ale** în loc de **a i**.
- Pag. 137 alin. 1, șirul 11 din sus, se se cetéscă **985 metri** în loc de **195 metri**.
- Pag. 151, șirul 8 din sus, se se cetéscă **țepiș** în loc de **tepiș**.
- Pag. 152 alin. 1, șirul 5 din sus se se cetéscă **Bâlii** în loc de **Bulii**.
- Pag. 165, șirul 3 din sus, se se cetéscă **fostii** în loc de **fosti**.
- Pag. 228, șirul 2 din sus, se se cetéscă **romană** în loc de **română**.
- Pag. 262 alin. 1, șirul 5 din sus, se se cetéscă **22529 gr. or. și 2404 gr. cath.** în loc de **22529 gr. cath. și 2404 gr. or.**
- Pag. 303 alin. 2, șirul 6 din sus, se se cetéscă **Gurghiului** în loc de **Giurghiului**.
- Pag. 366 alin. 2, șirul 1 din sus, se se cetéscă **în dreptă** în loc de **în stânga**.
- Pag. 366 alin. 3, șirul 1 din sus, se se cetéscă **în dreptă** în loc de **în stânga**.
- Pag. 373 alin. 2, șirul 1 din sus, se se cetéscă **urmașii** în loc de **urmași**.
-

Să deschidem o carte, o carte mare a naturei, plină de icóne frumoase, cartea țerii nóstre, cartea Ardélului. Să cercetăm munții și délurile acestei țeri, văile și șesurile, pasurile și cheile ei, să urmărim apele curgătoare, să ne oprim pe țărmii tainicelor lacuri, ascunse în fundul văilor ei de munte și să cercetăm isvórele de ape vindcătoare (minerale), ce es din sinul bogatului ei pământ, să străbatem în lăuntru întunecos al peșterilor și în lăuntru număróselor sale băi (mine), de unde să scóte cu înbelșugare aur, argint, fer, sare și carbuni de pétră, apoi să ne abatem pe la orașe și sate, să cercetăm popórele, ce locuesc prin ele, originea, limba și portul și alte proprietăți ale lor, în sfirșit să ne oprim cu smerenie la mărețele remășițe ale trecutului, ce le vom întâlni în calea nóstră, la ruinele de cetăți și de alte vechi întărituri și aici să ascultăm povestile, cari ne vestesc fapte mari, uriașe, ce s'au petrecut între aceste ziduri mute și înțelenite

Să le cercetăm toate aceste, așa după cum sunt ele așezate ca nește podóbe, de-a lungul și de-a latul acestei țeri.

Dar mai nainte să ascultăm o poveste, despre vechi și strămoșesci fapte, povestea Ardélului și a începuturilor poporului român.

A rămas vorba din bătrâni, că trăia odiniórá într'o țară depărtată de la noi un împérat puternic, care avea trei feciori.

Odată împératul numai ce se pomenesce, că în grădina împératéscă printre pomet să află sădit un pom, o mândrenie de măr, de care să mira totă lumea. Și avea de ce să se mire, deóre-ce pomul ȕiua înfloria, nóptea rodia și făcea mere, dar *mere de aur*. Inse ce folos, căci nimeni nu putea să guste din ele; în fie-care nópte ele periau fără de urmă, să vede că le culegea cineva pe furiș.

Impératul năcăjit pentru acest lucru a pus străji la pom, dar înzadar căci înspre zori de ȕi, pe când se cocea róda, sufla o bóre lină și dulce prin grădină, de-a cărei adiere adurmeau străjile ca morți, ér hoțului nu i se da de urmă.

Atunci la sfatul unui vrăjitor să hotărîră să străjuiască pe rënd feciorii împératului.

În nóptea întâiu sã puse la pândã feciorul cel mai mare, dar la adierea bórei fermecate adurmi dus și el.

Tot asemenea o pãți în nóptea a dóua și feciorul cel mijlociu.

Acum veni rëndul la feciorul cel mai mic al împãratului, pe care îl chema Arghir. El luându-și arcul și tolba cu săgețile, sã duse la pom și pândind, vede cum cresc merele, întâiu ca o alunã, apoi tot mai mari, pãná încep a se cóce. Era spre zori de ñi când étã cã sã aude prin grãdinã o vîjeialã și Arghir cum ședea întins pe iarbã, vede cã sbórã din vëzduh șese pãunițe și sã aședã pe pom, iar a șeptea se apropie de el.

Arghir ținënd repede mâna, o prinde. Cele șese pãunițe sburarã spãriate, ér pãunița prinsã începe a grãi lui Arghir cu graiu omenesc și dându-se preste cap sã schimbã într'o fatã feciórã, ca ruptã din sóre, cu *për de aur* lung de ajungea pãná la cãlcãie. Era, vedeți d-vóstrã, fata mãiestrã, Iléna Cosãndãiana.

Ea îi spuse lui Arghir, cu glas dulce ca mierea, cã cine este și cã ea a sãdit anumé acest pom cu mere de aur, ca sã aibã prilej a sã întãlni la olaltã, deóre-ce ñicea ea, ei sunt meniți de sórte unul pentru altul și ea este mirésa lui.

Arghir cum vădu mândrenia cea de fată, o și îndrăgi și încingându-se cu ea la vorbe, vorbe dulci de dragoste, adurmiră amândoi pe nesimțite și nu se desteptară până în dalba diminătă.

Dar vai ce amară deșteptare. Iléna Cosânđiana îndată ce-și deschise ochii băgă de samă, că din părul ei cel de aur îi lipsesce o șuviță. Étă, me rog, ce se întêmplase. Incă nu se făcuse bine ziua, când dintre curteni mai harnică se află o babă, care se furișă în grădină, se vađă ce minune se va fi întêmplat la pomul cel cu merele de aur. Ea află pe cei doi tineri dormind și minunându-se de părul cel frumos al Ilenei, care îi lua vederea, fără multă socotélă se apucă și taie din el o șuviță și haid' în grabă la curte, ca se fie ea cea dintâiu cu vestea cea nouă la împăratul.

Dar rea ispravă a făcut baba cea sfătósă, căci Iléna îndată ce vădu, că îi s'a tăiat șuvița de păr, spuse lui Arghir cu glas tânguitor, că ea este batjocorită și trebuie să-l părăsescă. Și n'au folosit nimic vorbele dulci și rugătóre ale lui Arghir, căci Iléna cât ai bate în palme sbură în vėzduh, ca o pasère ușoră. Numai atâta îi spuse la plecare, că ea locuesce departe în „Négra-Cetate, ce spre mēdă-nópte bate“.

Arghir remase nemângăiat. Il mistuia dorul și simția, că fără de Iléna nu va puté trăi. Sê hotărî deci sê plece în lume și sê-ideie de urmă. Și a plecat. Și merse el, merse, ȕile lungi nenumărate, „multă lume 'mpărăție“:

Tot prin locuri necălcate
Și prin păduri neumblate,
Tot prin văi necunosente,
Prin locuri nestrăbătute,

și întreba pe toți, câți în cale întâlnia, de „Négra-Cetate“, dór-'l va sci îndrepta cineva la ea.

Astfel rătăcesce el prin lume, prin locuri sêlbactice și greu de străbătut, până ce în sfârșit după multe greutăți și necasuri, află cetatea căutată și întră în ea, arȕdend de dor sê-și vadă mirésa.

Sórtea crudă însê a hotărit altcum. Arghir de astădată nu și-a ajuns ținta dorită. Prin uneltirile slugii sale el fû împedecat de a da față cu Iléna și fû silit a eși din cetate și a lua din nou lumea 'n cap. Acum iarăși rătăci el prin locuri necunoscute și neumblate, până ce ajutorat de noroc sosi a dóua óră la ea, sê întâlni cu Iléna și sê cununà cu ea, stăpânindu-o cu drag, ca pe o mirésă scumpă, câștigată cu mari și grele osteneli.

Aşa grăiesce povestea din bătrâni și în ea adevăr se cuprinde, numai trebuie să o scim tâlcui.

Arghir ne închipuiesce pe marele și falnicul împărat Traian, urzitoriul nămului românesc, ér sub Iléna Cosânđiana. cu pěrul de aur, se înțelege țara Dacia, a cărei parte însemnată, am puté dice simburele ei, a alcătuit-o țara noastră Ardélul, cu coróna sa de munți și cu băile de aur din sinul lor.

Să scie din cărțile vechi, că odinioară, pe vremea, când veni pe lume Mântuitoriul nostru Isus Christos, în țările, în care locuim noi Români, locuiau Dacii, un popor de munte, care trăia mai cu samă din lucrarea pământului și crescerea vitelor și era un popor vigoros, plin de curagiu, vitez, resboinic și iubitoriu de libertate.

Dacii purtară răsbóie învingătoare cu popóarele din jurul țerii lor și veniră în atingere dușmănosă cu poporul roman, care pe vremile acele era poporul cel mai vitez și mai puternic de pe fața pământului. Ei se pogoriau adese din țara lor muntósă în valea Dunării și trecând acest riu, făceau

mari stricăciuni prin ținuturile de-a drépta lui, cari erau stăpânite de Romani.

Pe la sfârșitul vécului întâiu după nașcerea Mântuitoriului nostru, asupra Dacilor domnia un rege înțelept, prevădătoriu și resboinic, cu numele Decebal. El, în culmea puterii sale bătú și nimicî dóuë ostiri romane, în urma căreia împératul Romanilor Domițian, un împérat moleșit, încheià pace cu el, plătind Dacilor pe fiecare an un fel de dare.

Starea acésta umilitóre pentru Romani nu ținù mult. La doi ani după mórtea lui Domițian ajunse în fruntea împérației romane împératul *Marcu Ulpíu Traian*, un împérat vítéz, destoinic și corespundătoriu întrú tóte chemării unui domnitoriu, pe care Dumneđu l'a pus tocmai la locul sêu. El sê hotări sê ștérgă rușinea ce-o pățiră Romanii sub Domițian. Sé hotári sê înfrêne pe Daci, sê-i supuie și sê facă din Dacia o țară romană. Sê vede, că acésta i-a fost menirea și dorința lui de căpetenie în lume, pe care adeseori îl auđiai că se jură, đicênd: „precum voi face din Dacia o țară ro-

mană“. Și Traian împlini cu scumpătate acésta menire și dorință, cu tótă scumpătatea și cu tot curagiul și vitejia unui împărat falnic și mare. Prin acésta el se făcu întemeiătorul némului nostru românesc, care, după scurgerea atâtor vécuri, îl pomenesce și ađi în povestile și cântecele sale.

Lucrul ce l'a sěvêrșit Traian prin supunerea Daciei, a fost un lucru greu, uriaș.

El avù cu Dacii două rěsbóie mari (între anii 101—107 după Christos) împreunate cu multe greutăți și primejdii.

Poporul dac era popor vitez, și era ajutorat de locurile muntóse și de codri nestrăbătuți ai țerei sale, de altă parte Decebal era un domnitoriu nu de tóte ڃilele, care se pricepea la trebile unui rěsboiu, așa că Traian și Decebal se aflau față în față ca doi uriași aprigi. Luptele lor au fost crâncene și sângeróse; ambele popóre, cari le-au luptat, erau viteje și se luptau pe mórte și pe viață, mai cu samă Dacii, cari își apėrau cu desnădăjduire vetrele lor de cutropire.

Să spune, că într'o luptă crâncenă răniții în óstea romană erau așa de mulți la număr, încât nu mai ajungeau cârpele pentru legarea rănilor. Atunci Traian, împăratul iubitoriu de ómeni și bun de suflet, își rupse haina sa scumpă de pe trup și o dădu ca să se lege cu ea ranele iubiților sei ostași.

În sfârșit după silințe grele și lupte aprige Romanii eșiră învingători. Traian în capul óstei sale intră în Valea Hațegului de ași, unde se afla orașul de frunte și întărit al Dacilor, cu numele Sarmis-Egetusa, la satul Grădișce de ași, în apropierea pasului Pórta de Fer. După o luptă crâncenă, Romanii cuprinseră și acest oraș întărit.

Decebal nu-și plecà capul înaintea sorții atât de nenorocóse pentru el; vítézul domnitoriu, vėdėndu-și țara cutropită de vrășmași, se hotărì să móră ca om liber, precum a trăit și ca să nu fie robit de Romani, să ucise pe sine, dimpreună cu mai mulți fruntași de-ai poporului său.

Resbóiele uriașe din Dacia și învingerea lui Traian avură resunet în tóte părțile lumii cunoscute pe atunci.

Până și din fundul Asiei (India) veniră solii, se gratuleze lui Traian pentru isbândă.

Când se întorse Traian în Italia la Roma, care era capitala împărăției romane, se ținură jocuri și sărbări strălucite, se bătură bani întru amintirea acestor răsboie învingătoare, ér Traian își luă titula de „dacic“, pe care a purtat-o cu mândrie cât a trăit. Romanii ridicară în Roma o columnă (stêlp) uriașă, Columna lui Traian, care stă până în ziua de azi. Ea este de 106 urme de înaltă și e alcătuită din 29 de bucăți mari de marmură, pe care se află tăiate întemplări și lupte din resboiul cu Dacii. Aceste ne arată noue urmașilor, ca o carte neperitoare cu filele tăiate în pétră, luptele grele și primejdiile mari, ce au avut sè le îndure Romanii în răsboiele cu Dacii.

Prin resboiele dace, crunte și nimicitoare, poporul dac fu sters din șirul popórelor viețuitoare. O parte periluptându-se vitejesce, alții se uciseră pe sine, ér alții fugiră la popórele vecine și numai un număr mai mic re-

mase în Dacia și se supuse Romanilor. Aceștia nu preste mult se contopiră cu Romanii, se romanisară.

Traian după ce a isprăvit cu răs-bóiele dace, a îndreptat lucrurile așa ca Dacia, țara cuprinsă cu atâtea jertfe și osteneli, să se ridice și să ajungă la stare înfloritóre. El trimise aici ani dearândul mulțime mare de popor roman din tóte părțile împărăției, pe care'l aședă aici, împărțindu-i pământuri și ajutorându-l în tot chipul.

Totodată trimise și două legiuni (regimente) din óstea romană, care s'el apere de năvăliri dușmane. Astfel Romanii se împământeniră ușor în nóua lor patrie; ei cultivară câmpiile Daciei, începură a lucra băile de aur și de sare, zidiră mulțime de sate, orașe și cetăți, cu deosebire la noi în Ardél, apoi în Bănat și în România de-a drépta Oltului. În părțile aceste era poporațiunea mai désă. Apoi cu ajutoriul ostașilor se făcură drumuri bune și trainice; negoțul și meseriile luară avânt. În scurt timp Dacia deveni o țară romană înfloritóre, asa că ómenii o numiau : „Dacia fericită“.

Pe ruinele oraşului Sarmis-Egetusa sã zidi un nou și frumos oraș, capitala țerei. Ea sã numi după numele lui Traian: Ulpia Traianã.

Pe o mapã veche a împãrãției romane*) sã vede, cã din Roma plecau, ca rașele, 12 drumuri în 12 părți ale împãrãției. Unul din ele venia în Dacia și întra în Ardélul de ađi pe la pasul Pórta de Fer, țiind de-a dreptul la Ulpia Traianã. De aici mergea pe Streiu în jos, trecea Mureșul pe la Uroiul și sã îndrepta pe valea lui în sus. Din el apoi sã împãrțiau alte ramuri, în Munții-Apuseni, spre Turda și Cluș, în valea Someșului, spre Seacuime ș. a. De-a lungul acestor drumuri sã aflau zidite cetãți (castre) și cetãțuie (forturi) și orașe. Un scriitor vechiu**) ne înșirã 44 de orașe în Dacia, dintre cari multe sã aflau în Ardél.

Aceste drumuri, aceste cetãți și orașe astãđi nu mai sunt; le-a ruinat vitregitatea vécurilor trecute și numai

*) Tablele lui Peutinger.

**) Ptolemaeu.

remășițe de ziduri vechi și părăsite, remase de atunci, ne mai aduc aminte despre ființa lor.

Dar a mai ramas ceva aici la noi de pe acele vremuri, ce nu s'a ruinat, n'a perit; a ramas ceva, pe care nimic n'a fost în stare să-l nimicéscă. Au ramas urmașii Romanilor așeđați de Traian în Dacia și aceștia suntem noi, Români de astăzi. Noi am păstrat aici de atâtea vécuri limba, portul, multe datine și obiceiuri de ale Romanilor ca nește odóre sfinte, și până chiar și numele străbun de: român.

De atunci, de când a așeđat marele împérat Traian pe strămoșii nostri în Dacia, au trecut aprópe 18 vécuri. În acest lung restimp noi am avut să ne luptăm cu multe greutăți și am avut să înfruntăm mari primejdii, cari ne-au năpădit.

Impéráția romană cu vremea s'a slăbit și a căđut, s'a nimicit, iar preste străbunii nostri au năvălit pâlcuri, pâlcuri, ca nește valuri furióse, limbi streine, popóre aprige și sêlbatice, multe și mari la număr și mai puternice decât ei. Străbunii nostri au fost

siliți să părăsescă șesurile și câmpiile și să se retragă dinaintea lor în munți, unde se puteau adăposti și apăra mai cu ușurință. Atunci câmpiile și drumurile minunate, făcute de strămoșii noștri s'au înțelenit, orașele și cetățile lor s'au ruinat și Românii nu le-au mai putut zidi.

Ei au petrecut de aci înainte, cât au ținut năvălirile de popóre, mai mult între munți sub căpeteniile lor. Numai din când în când eșia poporul român din adăposturile sale muntóse și se așeđa în câmpiile părăsite, când mai conțeniau năvălirile dușmane.

Prin vécul al optălea și cu deosebire în al nóuëlea Românii începură a resufla mai liber; năvălirile popórelor mai încetară și Românii cu încetul se așeđară de nou și statornic în câmpii, la țară.

Astfel ne-au aflat pe noi pe acest pământ strămoșesc la venirea lor aici popórele, cu cari acum locuim împreună: Ungurii și mai târđiu Sașii și alte popóre.

Așa dară în vremile de restricte văile, strimtorile și luncile munților

Carpați au fost locul de adăpost și de scăpare al străbunilor noștri. Aici s'au susținut ei, aici 'și-au oțelit puterile, mereu treși, mereu la pândă, în luptă și în asteptare de vremi mai bune.

Și acum trebuie să ne dăm samă de un lucru. Ori și cine se poate întreba, cum de poporul român n'a fost înghițit de alte popóre, cari au năvălit în țara lui, mai mari și mai tari ca el? Cum de el a străbătut cu tărie vécurile și acum încă să află în deplină putere, vigoros și plin de viéță, pe când multe alte popóre s'au potopit, au perit cu totul?

Adăposturile din munți i-au tins ajutor puternic, ca să se pótă apăra de cotropirile dușmane, dar ceea ce l'a susținut prin vécuri, ceea-ce l'a ocrotit de peire, este puterea de viéță, este trăinicia, de care e el părtaș. Și trăinicia acésta o alcătuiesc modul lui de traiu și însușirile bune și nobile, cu cari l'a înzestrat bunul Dumnezeu. Scăderi are și poporul român, dar norocul nostru a fost și este, că însușirile bune ale nóstre covêrșesc

scăderile și astfel ele au împedecat peirea némului nostru, de care n'au fost ferite alte popóre.

Poporul român în tóte țerile, pe unde locuiesce, are traiu simplu și se îndestulesce cu puțin. El trăiesce mai cu samă din lucrul câmpului și crescerea vitelor; aceste dóue ocupațiuni îi sunt mai dragi. Dragostea pentru ele e născută în firea lui, a adus'o cu sine în Dacia, căci și vechii Romani cu aceste se cuprindeau mai cu plăcere și Dacii tot asemenea. Românului i-e drag codrul cu frunđa verde, i-e drag câmpul cu flori și cu spice aurii. Inima i se umple de bucurie la sosirea primăverei, când vine vremea să iese afară la câmp cu plugul și cu sapa, mai apoi cu cósă și secerea a mână, ca să și lucre în sudórea feței țarinele și să mai dea uitărei nevoile și necazurile de prin sate și orașe. Ii sunt dragi vitele sale, cari îi dau hrană și-l ajută la lucrul câmpului.

Alte ocupațiuni nu'i prea plac; cu deosebire n'are aplicare pentru meserii și negustorie, ceea-ce nu e tocmai bine, pentru-că meseriile și negus-

toria aduc bună stare și mult bine popórelor, cari se îndeletnicesc cu ele.

Românul este de firea sa statornic, greu de înduplecat la schimbări și răbduriu. Statornicia și răbduria sunt două virtuți de căpetenie ale lui, după cari îi se îndreptă în multe privințe faptele și lucrările sale în vieța de tóte zilele. În urma acestor însușiri, el scóte la capăt, isprăvesce ori ce lucru, fie cât de greu, dacă s'a apucat odată de el; trece peste ori ce greutăți și trebuie să fie mari de tot pedecile, cari s'el facă a'și perde răbdarea.

20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

În urma stătorniciei sale, românul ține mult și cu tărie la tot ce este avutul său național: la limba sa, la port, la datine și obiceiuri și la sânta sa lege (religiune). El este păstrător de tóte cele, ce a moștenit dela bėtrâni, dela moși-strămoși și cinstesce bėtrânețele.

„Statorniciei și firmității, acestor două virtuți este de a se mulțami — ȕice un scriitor némț, — că poporul român ține atât de tare la datinele și obiceiurile sale strămoșesci; acestora este a să atribui, că

să întemplă rar de tot, ca un român să se lapede de némul său“.

Aceste au fost și sunt pavăza, cari l'au scutit pe român de-a să contopi cu alte popóre, de-a să amesteca cu streinii.

Țiind mult la lucrurile moștenite dela bătrâni, românul nu este iubitor de schimbări, de lucruri nóue.

El nu se încrede ușor în nimenea; numai dacă se încredințază pe deplin, că-i vrea cine-va binele, numai atunci arată față de acela încredere, dar atunci se încrede orbesce. Cu deosebire nu are încredere în streini de altă limbă și lege; nu se încrede și nu-i place amestecul cu ei, pentru aceea scim, că sunt foarte rare întemplările, ca un român să se încuscrască cu ómeni de altă limbă, nici nu le destăinuiesce secretele inimei sale, așa că streinilor le pare, că el nu e sincer, nu e cu inima deschisă.

El e răbduriu la lucru, e lucrătoriu, dar nu este destul de harnic (diligent); cel puțin în privința hărniciei e întrecut de alte popóre, cu

cari locuiesce împreună, bunăoară de sași și de șvabii din Bănat.

Românul e așezat la fire, cumpăt și cu socotélă; cumpăt la vorbe, cumpăt la fapte, tóte lucrurile le face cu chibzuială și rar își perde cumpétul, nici în primejdie, nici la veselie. Bunul cumpét îl călăuzesce adese spre bine și-l feresce de multe rele.

El are inimă bună și este milos.

„Românul este cel mai bun om la inimă din lume — ȕice un scriitor strein, — care nu face rėu nici măcar unui animal“.

Cu tóte aceste are în firea sa înclinare spre resbunare; când cineva îi face rėu, el caută să-și rėsbune. Binele ce i'l face cineva, nu'l uită nici odată și dacă póte îl resplătesce cu bine, dar ține minte și reul.

Sufere cu răbdare apėsările, nedreptățile, le suferă îndelung și numai când răbdarea sa îndelungată 'și-a ajuns capétul, e crud față de aceia, cari 'l-au nedreptățit. Altcum crudimea nu este însușirea lui. Adese iartă și nedreptățile, ce îi s'au făcut ȕicând: „lasă'l în socotéla lui Dumnezeu, să-i resplătésacă el“.

Afară de aceste românul are simț de dreptate, pe care o numesce „sfânta dreptate“. Ii place buna rânduială, e ascultător de mai marii sei, apoi e darnic și milostiv față de sëraci și nenorociți și e iubitor de óspeți.

Prevenirea și iubirea lui de óspeți a fost lăudată de mulți.

„Cine, ajungënd nóptea la o casă țărănescă, — scrie vestitul nostru poet Alecsandri — a întreat: bucuros la óspeți? și n'a auđit îndată: bucuros! sau trecënd pe lângă o masă de țerani, a ڊis masă bună, fără a fi poftit îndată la dënса; sau fiind de față la o nuntă din sat, n'a fost cinstit de cuscrii voioși și nu s'a încredințat de respectul tinerilor cătră bētrâni?“

El e deștept la fire și înțelept; acésta o poți vedé pe fața lui senină și deșteptă și ne-o arată frumósele sale poesii poporale, povești și proverbe, pline de înțelepciune.

Infătoșarea lui este plăcută și atrăgétóre. Are porturi frumóse, cu deosebire femeile și acésta ne dă dovadă despre un gust nobil și simț inteligent.

Despre înfătoșarea sa, de care s'au minunat adese streinii, étă ce scrie Alecsandri :

„Aruncă-ți ochii la ori care român și'l vei găsi totdeauna vrednic de figurat într'o iconă. De va ședé lungit pe iarbă, la pôlele unui codru; de va sta în picióre, răzimat într'un toiag, lângă o turmă de oi: de va sălta în joc vesel și cu pletele în vânt; de se va cobori pe o cărare de munte, cu pușca sa pe spinare; de se va arunca voi-nicesce pe un cal sêlbatic; de va cârmui o plută de catarguri pe rîu . . . ori cum îl vei privi, fie ca plugar, fie ca cioban, fie ca plutaș, te vei minuna de firésca frumșetă a stătorei lui.“

Așa este românul; așa 'l-a lăsat, sê fie D-șeu!

Acum, după-ce ne-am tras samă, că cine suntem noi românii, de unde ne tragem și cine ne-a aședat pe acest pământ, trebuie sê mai luăm aminte una.

Trebuie adecă sê scim, că țerile în cari locuim noi românii, sunt nește țeri fórte frumóse și binecuvântate de D-șeu; iar între ele este frumósă și plină cu multe și felurite bogății cu deosebire țara nóstră Ardélul, un mărgăritar de

țară, așa că puține sunt ținuturile lăsate de Dumnezeu pe fața pământului, cari se-o întrecă în frumusețe și bogății.

Ea este încunjurată jur împrejur, ca o uriașă cetate, cu șiruri de munți puternici, acoperiți pe cóstele lor, cu păduri străvechi de stejari și brași. Din trunchiul acestor munți se rămuresc în lăuntru ei, în toate părțile alte, nenumărate șiruri de munți și déluri, cari alcătuesc mulțime de văi, strimtori, și șesuri mărunte, udate de obicei de păraie, riulețe și riuri, cari le înpodobesc, făcându-le dragălașe și atrăgătoare.

Prin munții hotarnici străbat din ținuturile vecine spre lăuntru mai multe pasuri, cari despart munte de munte, ca nește brezde uriașe și adânci și mijlocesc legătura cu văile ținuturilor vecine.

Dacă pătrundem prin aceste pasuri în lăuntru Ardélului, ne vom minuna și adese vom sta uimiți de frumusețile ce le întâlnim pretotindinea; la tot pasul, de pe vârful fie-cărui dél sau colnic, la fie-care cotitură de riu, pe déluri, ca și pe șesuri, pe culmile de munți înalte și prin văile adânci,

preste tot locul ni se înfătoșeză ochiului uimit priveliști, cari de cari mai frumoșe și mai încântătoare.

Ici ni se deschide o vale plăcută udată de un râuleț, care învêrte rótele unei mori; colo zărim un părâu de munte vigoros, ce se aruncă preste păretele de stâncă, ce-'i stă în cale și forméză o frumósă cădere de apă, care turbură tăcerea codrului străvechiu prin murmuitul său. In altă parte vedem stânci uriașe, cu cóstele lor prăpăstióse și pleșuve, cari sunt brăzdate de povóie și prin a căror crepături vulturii falnici 'și-au aședat sălașurile. In alt loc vom sta uimiți pe țermul unui râuleț de munte, privind cum 'și-a croit cale printre stânci și cum se aruncă de vale cu sêlbătăciă și zuzet asurđitor, amenințând cu răpire bolovanii, ce-'i alcătuiesc alvia. Mai departe vom privi cu plăcere de pe cutare vârș de dél șesul, ce se întinde la piciórele nóstre, încungiurat de déluri, înpoporat cu sate și brăzdat de râulețe și păraie, cari se par a fi cărări argintii prin verdéța câmpului.

În alte părți éráș vom da de munți puternici, cu piscuri falnice și cu cós-te prăpăstióse, acoperite cu păduri străvechi, prin cari ursul trăesce ca un domn stăpánitor. Dacă apoi ne urcăm pe vârful unui pisc vom avea o privire largă, încântátóre, până de parte în céța albăstruie, preste déluri și colnice, iar la pólele muntelui vom zări adese, în fundul văilor, câte un frumos lac de munte sau iezér, cu fața liniștită, în care se reogлиндéză bolta albastră a ceriului și din apa căruia se adapă ciutele de munte.

Apoi vom da de peșteri, cari se afundă în adâncimile pământului, de strimtori sau chei, cu păreți de stânci prăpăstióse, cari ne pun în uimire și ne umplu de frică prin măreția lor, prin văi de belșug de bucate, pe cós-tele munților și délurilor de păduri estinse, de vii și pometuri, pe țermii rîurilor de rădiuri (bercuri), iar în sinul pământului de bogate mine de aur, argint, fer și sare.

Tóte aceste, munți și șesuri, déluri și văi, rîuri, páraie și lacuri, stânci prăpăstióse, căderi de ape, strimtori

sau chei, pasuri, peșteri și altele asemenea lor, schimbându-se mereu una cu alta, alcătuiesc atâtea frumseți, atâtea mărețe icône ale naturei, încât streinii, cari au cercetat țara noastră au fost încântați de ele și le-au lăudat în cărțile lor, ce au scris despre țara noastră.

Acésta este o dovadă, că țara noastră Ardélul este țară încântătoare și plină de frumseți ale naturei.

Paget, un scriitor engles, scrie în o carte a sa, că dóră nu este țară fără de frumseți de-ale naturei, dar, ȃdice el: „n'am vȃdut nici când o țară, care se fie în întregul ei o frumseță, precum este Ardélul.“

Un alt scriitor vestit al nostru, Bălcescu, care a scris cu pȃnă măiastră faptele lui Mihaiu Vodă Vitézul, ȃtă ce icónă frumósă face despre Ardél:

„Pe culmea cea înaltă a munților Carpați se întinde o țară mândră și binecuvântată între tȃte țerile semȃnate de Domnul pe pămȃnt. Ea samȃnă a fi un măreț și întins palat, cap d'operă de arhitectură, unde sunt adunate și așȃdate cu mândrie tȃte frumsețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni-le

aduce aminte. Un brâu de munți ocolesce, precum zidul o cetate, tótă acéstă țară și dintr'însul, ici colea, se desfac, întindându-se până în centrul ei ca neste valuri proptitoare, mai multe șiruri de déluri înalte și frumoșe, mărețe pedestaluri înverđite, cari varsă urnele lor de zăpadă preste văi și peste lunci. Mai presus de acel brâu muntos se înalță două piramide mari de munți, cu creștetele întunecate de o vecinică diademă de ninsóre, care ca doi uriași stau la ambele capete ale țerei, cătând unul în fața altuia. Păduri stufoșe, în care ursul se preumblă în voie ca un domn stăpânitor, umbresc culmea acelor munți. Și nu departe de aceste locuri, cari îți aduc aminte natura țérilor de méđănópte, dai, ca la porțile Romei, peste câmpii arse și văruite, unde bivolul dormiteză a lene. Astfel méđănópte și méđăđi trăiesc într'acést ținut, alături una de altă și armonisând împreună. Aci stejarii, brađii și fagii trufași înalță capul lor spre cer, alături te afunđi într'o mare de grâu și porumb, din care nu se mai vede calul și călărețul. Ori încotr'o te-i uita veđi colori felurite ca un întins curcubeu și tabloul cel mai încântător farmecă vederea : stânci prăpăstióse, munți uriași, ale căror vêrfuri mângăie norii, pă-

duri întunecóse, lunci înverđite, liveđi mirosítóre, văi recoróse, gârle a căror limpede apă curge printre câmpiile înflorite, páraie repeđi, cari mugind grósnic se prăvălesc în cataracte printre acele amenințătóre stânci de piétră, ce plac vederii și o spăimântă tot deodată. Apoi în tot locul dai de rîuri mari cu nume armonióse, ale căror unde port aurul. În pântecetele acestor munți zac comorile minerale cele mai bogate și mai telurite din Europa: sarea, ferul, argintul, arama, plumbul, mercuriul, zincul, antimoniul, arsenicul, cobaltul, tuéua, teluriul și în sfêrșit metalul cel mai îmbelșugat de cât tóte, aurul, pe care îl veđi strălucind până și prin noroiul drumurilor.

Astfel este țera Ardélului.“

Și acum să cercetăm cu de-amêruntul acésta țară, țara nóstră, atât de bogată în frumuseți. Să ne facem, cum se đice în poveste „opinci de fier și ciomag de oțel“ și să cutrierăm munții și văile, să trecem rîurile, să străbățem din ținut în ținut, ca să vedem tot ce este de însemnătate.

Dacă călătoriul venind din Bănat întră în Ardél prin pasul vestit Pórtă de Fer, se află în țara Hațegului, un

colț de țară, un ținut încântător, unul dintre cele mai frumoase ținuturi ale țării noastre și vestit și din trecut, căci aici a stat odinioară Sarmis - Egetusa Dacilor și orașul roman Ulpia Traiană, capitala Daciei romane, precum și alte orașe și alcătuiuri de ale marilor nostri străbuni, cari zac ași în ruine.

Pasul Pórtă de Fer se mărginesce de déluri păduróse, ramuri de-ale munților Cernei și ai Hațegului. El desparte grupa muntelui Rusca, dela méďănópte, de muntele Vêrful Petrii, ce se nalță în partea de méďăđi; printre aceștia și-a făcut cale riulețul Bistra, care isvoresce în munții Hațegului și pe aici ese din Ardél în Bănat.

Pe țermul riului se află de-a lungul pasului un drum bun de țară (șosea), care trece prin satele Bouțari, Bucova și Zăicani, întrând în valea Hațegului, la Grădișce și de aici de a dreptul la Hațeg, care este ași locul de frunte în valea Hațegului.

Pasul Pórtă de Fer este vestit pentru trecutul țerei noastre. Traian pe aici a intrat în Ardél, după ce încercările lui Decebal de a împedeca

trecerea Romanilor au fost zădărnicate. Lupte crâncene s'au încins între Daci și Romani în acest pas, care era cheia capitalei Sarmis-Egetusa; urmele șanțurilor străvechi se văd și ați, iar dacă stâncile de pe Bistra și bătrânii munți de prin prejur ar avea glas, câte nu ne-ar sci spune despre faptele vițejești ale luptătorilor acestor două popóre!

Tot prin acest pas au intrat și au încercat să între în Ardél în mai multe rânduri ostirile turcesci, iar în anul 1441, aici a câștigat Ioan Huniade o învingere strălucită asupra Turcilor.

Valea Hațegului are formă rotunjoră (ovală); ea privită de pe înălțimile munților, ce o încunjoră, ne presintă priveliști foarte frumoșe. Cu deosebire avem o privire largă și frumoșă de pe délul Orlea, lângă stațiunea Hațegului, pe vârful căruia se află un turn vechiu părăsit, numit „Turnul lui Vecel“. În stânga spre răsărit se nalță ramuri de ale munților Balomirului, pe la pólele căroră curge Streiul. În dreapta, spre apus se ră-

muresc munții Cernei, iar spre mătăđi avem înaintea nóstră șesul sau Valea Hațegului, acoperită cu mulțime de sate și brăzdată de riulețe și păraie, ce grăbesc a se împreuna cu valurile Streiului. Dincolo de șes se naltă, ca neste uriași, munții Hațegului, cu piscuri înalte, între cari cel mai frumos este Rătezatul, la mijloc. Grupa Rătezatului din partea acésta o putem privi mai bine. Munții Hațegului sunt unii dintre cei mai frumoși munți ai nostri. Ei se mărginesc spre mătăđi și resărit de văile înguste ale Jiiurilor, iar spre mătăđănopte se perd în Valea Hațegului. Cóstele lor sunt acoperite cu bogate păduri, în jos, începând dela póle cu păduri de stejar, apoi mai în sus cu brădet, până spre vârfurile stâncóse și pleșuve, unde este patria ciutelor de munte. Prin fundul văilor lor se află ascunse, ca neste mărgăritare, mai multe lacuri de munte, cum este lacul Zánóga, spre răsărit dela Rătezat, cel mai mare dintre lacurile de aici, apoi lacul Negru, lacurile Gemine ș. a.

Prin munții Hațegului nu se află sate sau cătune; cât țin însă dillele de

vară până ce încep ninsorile, ei sunt împoporați de ciobani cu numeroase turme de oi; ér clădiri omenesci nu sunt decât stânele, în cari își caută adăpost dinaintea viforelor și vênătorii, cari cutrieră vara acești munți. Dintre piscuri cel mai nalt este Vêrful Pelaga, ér cel mai frumos este Rêtezatul, cu vêrful lui ciuntat și care pentru acésta sê pôte deosebi ușor dintre celelalte piscuri.

Din veste din poveste sê spune, că odinióră, în vremile de de mult, când prin țara nôstră trăiau uriași, Rêtezatul a fost cu vêrf, ca celelalte piscuri. Sê spune apoi, că un uriaș, care locuia în ținutul acesta, trăind în dușmănie cu alți uriași, vecini de-ai sêi, a aruncat odată cu mănie un plug de fer după unul din ei și ferul lovindu sê de munte, i-a rêtezat vêrful.

Așa a devenit Rêtezatul cu vêrful ciuntat, cum îl vedem ađi.

Dacă ne urcăm pe acest vêrf, care este de 2477 m. de înalt și este însemnat de cătră inginerii militari cu o grămadă (piramidă) de petri, vom avea o privire largă și frumósă, cu deosebire dacă va fi vremea senină.

Spre resărit și apus, precum și spre mătădi vom zări piscurile munților Paring, Cerna și Vulcan, văile adânci ale Jiiurilor și a râului Lăpușnic, apoi o mulțime nenumărată de văi laterale și afundături, printre cōstele păduroșe și stâncile pleșuve ale acestor munți; spre mătănopte vom cuprinde cu o singură privire Valea Hațegului, cu mulțimea de sate, cu apele ei, ca nește căi argintii, cu verđura sămănăturilor, rădiurilor și pometurilor de pe suprafața ei. Iar mai spre mătănopte privirea ne pătrunde în valea Streiului și a Mureșului și se opresce de ramurile de preste Mureș ale Munților-Apuseni, cari se desemneză plăcut în zarea albăstrie a depărtării.

Asemenea priviri frumoșe mai avem și de pe alte piscuri. Astfel la pólele munților, la Suseni, care este un prediu (cătun) al comunei Riu de Móra, se află o stâncă (un colț), de pe vêful căreia ne putem bucura iarăși de una din cele mai frumoșe privești asupra Vălei Hațegului.

Stâncă este încununată cu o frumoșă ruină de cetate, cetatea Colțului,

„care, după cum dice un scriitor, privesce în jos dintre verdéța pădurii, ca un monument de mormânt al vremilor trecute“.

Cetățuia a fost a familiei Kendefi, care este de origine română și s'a numit odinióră Cândea.

În cărțile bătrâne nu se află însemnat, că între zidurile acestei cetățui s'ar fi petrecut cândva lupte și fapte vitejesci, dar vorba din bătrâni scie se ne spuie o frumósă poveste despre o întêmplare de aici.

Odinióră, așa se spune, stăpâna cetățuiei Colțului era Iléna Cândea, o fată fecióră, frumósă ca dînele din povești. Erau atunci vremuri grele; asupra strămoșilor noștri năpădiseră cete sêlbaticice de tătari. Românii s'au luptat cu ei vitejesc și i-au alungat din hotarele lor, dar vai, mulți dintre ei au cădút prinși și au fost duși în robie. Între aceștia a fost și iubitul Ilenei. El a fost prins în focul luptei și răpit de tătari și nimenea nu scia unde se află. Iléna, care se topia de dorul lui, ședea adese-ori pe zidul cetățui și privia, privia înduioșată în depărtare, dóră-'l va zări venind acasă. Odată ședënd ea astfel pe zid și privind la cele văi, cari îi păreau pustii și cernite de jale, o

cuprinse un somn ușor și adormi. Și ce să vezi! În somn îi s'a arătat iubitul și 'i-a spus, că atunci va scăpa din robie, când ea va aduna atâta aur, cât să ajungă până acolo, unde e ținut el prins.

Iléna nu scia, cum să înțelegă visul și nici nu prea credea în el. Dar iubitul ei îi s'a arătat și a două și a treia oră în vis. Acum Iléna se hotărî să lucre, să lucre mult, ziua și noaptea, ca să câștige aurul trebuincios.

Și s'a apucat Iléna de tors și torcea, torcea cu mare sîrguință, ziua și noaptea. Și din ce îi se sporia tortul, dintr'aia se simția îndemnată mai mult la lucru. Odată într'o noapte 'nstelată, luminată de razele aurii ale lunii, ședînd în foisorul cetății atârnat pe marginea stâncii, tórse mult, până ce trecu de meșul nopții. Și ce să vadă? Tortul, ce 'l-a tors după meș de noapte era din fire de aur și dacă torcea ori când după meșul nopții, să alegea tot fire de aur. Așa torcea ea noapte de noapte, când odată, înspre cântători, cine-'i prinde fusul, ce sfârăia în josul foisorului? Era iubitul Ilenei, care în momentul când firele de aur au fost atât de lungi, cât să

ajungă până la locul, unde era el prins, i-au pocnit lanțurile de pe trup și el a putut să alerge acasă, în brațele iubitoare ale ei. *)

Jos în vale dăm de alte locuri însemnate. Astfel este satul Grădisce. El este așezat în partea apusénă a Vălei Hațegului, pe drumul, precum am amintit, ce duce dela Pórta de Fer la Hațeg. Aici a fost odinióră capitala Daciei, Sarmis-Egetusa, ér după cuprinderea Daciei s'a zidit un nou oraș pe ruinele ei, Ulpia-Traiană, care în curênd deveni capitala Daciei și era numêrată între orașele de frunte ale marei împêrății romane. Ulpia-Traiană era oraș pompos. Ruinele mărețelor ei zidiri sê vêd până ađi. La marginea de câtră resărit a Grădiscei sê cunósce încă forma (fundamentul) amfiteatrului, care era o zidire mare și frumósă pentru jocuri și lupte cu animale sêlbaticice. In jurul amfiteatrului sê înălțau palate frumóse, din cari, precum și din întăriturile orașului sunt multe remășițe de ziduri, pivnițe etc. Printre ele s'au aflat îngropate în pămênt

*) Kóvári Tört. reg. vol I.

multe lucruri de pe vremea romanilor, precum figuri de ómeni din pétră, (statue), cari împodobiau casele și ulițele orașului; mosaicuri, făcute din petri mărunte, cari înfățoșau întêmplări din bêtrâni, apoi bani romani, cărămiți, arme și alte lucruri. Aceste tóte au fost duse pe la museele din țară și din străinătate, iar zidurile vechi sunt acoperite cu muschiu și iarbă și printre ele românul grădiscén, cântând doine de jale, samênă acum păpușoiu, trăgênd cu plugul brezde preste locurile, unde odinióră a fost grămădită atâta glorie strămoșescă!

Satul Grădisce este zidit și el pe o parte din ruinele Ulpiei Traiane, iar spre satul vecin Ostrovul-Mare se cunoșce încă bine calea lui Traian și de ambele ei laturi cimiteriul fostului oraș, de unde s'au desgropat multe morminte romane.

In Grădisce se află scaunul unui protopopiat român gr. cat., care se numesce protopopiatul Ulpiei Traiane. De acest protopopiat se țin 14 parochii și mai multe filii, cu 11,920 de credincioși.

Alt loc însemnat este Densuşul, un sat aflător spre mîedă-nópte dela Grădisce, lângă părèul de asemenea numire. Densuşul este însemnat pentru biserica sa română. Ea este aşedată pe o colină, e de alcătuire ciudată şi la tótă întêmplarea fórtè veche. Biserica este jósă şi mică; faţă de mărimea ei turnul este fórtè nalt. Ea nu are coperiş cu scaun de lemn, ci coperişul îl forméază petrile late, cari din lăuntru alcătuiesc boltitura. Turnul, care în sus devine tot mai subţire, are jur împrejur trei rënduri de ferestri şi părcane. Lăuntrul bisericeii e mic; cam din mijlocul ei se înalţă patru stâlpi, cari în sus, afară de boltitură, se împreună şi astfel forméază şi spriginesc turnul. Pe laturile acestor stâlpi se află mai multe figuri şi inscripţii romane, dintre cari unele abia se mai pot ceti, s'au ros de vechime. Inscriptiile aceste sunt făcute în amintirea morţilor, asemenea acellora, cari le săpăm noi pe petrile dela morminte.

Cine a zidit biserica acésta şi ce a fost ea dela început, nu se scie. Unii cred,

că ar fi fost o criptă romană, în care s'ar fi înmormântat ómeni romani mai de frunte. Inscriptiile de pe stêlpîi bisericeii ne fac sê credem acêsta. Cu vreme apoi cripta s'a prefăcut în biserică. Alții susțin, că zidirea acêsta ar fi fost o biserică păgână, care mai târziu s'a sântit întru biserică creștină. A treia părere e, că biserica nu este de pe vremea romanilor, ci ea a fost zidită, ca biserică română prin vécul XIII, din petri romane, aduse cu deosebire dela Ulpia-Traiană.

Până acum nu se póte sci, care din aceste păreri e cea adevêrată, dar ori cum sê fie, aceea e sigur, că ea este una dintre cele mai vechi biserici la noi în țeră.

Cel mai însemnat loc în Valea-Hațegului este acum orășelul Hațeg, aședat în colțul de méđănópteresărit al șesului, lângă riulețul Hațegului, numit și al Farcadinului. El are 1852 de locuitori, cari sunt partea cea mai mare români; între ei sunt mulți meseriași.

In Hațeg era mai nainte o stațiune a stabului regimentului I. român grănițer, ér acum sê află o scólă grănițerescă română bună, care se susține din fondurile grănițăresci. Aici se află

scaunul unui vicariat român gr. cat. de care s^ă țin 26 de parochii, cu 16,115 de credincioși, și al unui protopopiat român gr. or. de care s^ă țin o parte din comunele de pe valea Streiului, comunele din Valea Hațegului și de pe Jiiuri, cu totul 46 de parochii, cu 34,640 de credincioși, apoi o scólă de stat unгурescă și mai multe deregătorii.

Hațegul nu este așezat lângă calea ferată; stațiunea lui este la Sub-Cetate, în depărtare de 4 și $\frac{1}{2}$ km., lângă Streiu. Streiul, acest riu frumos al țerii Hațegului isvoresce în munții Sebeșului. Pe cursul seu superior s^ă estinde un ținut cu frumoșe partii de munte. Astfel este pe țul seu stâng partia de stânci Piatra-Șipotului, cu stânci fărămate și printre ele cu grupe resfirate de arbori și căderi (cascade) de păraie, cari tóte amestecate în neorânduială, ne presintă ó privire fórte frumoșă. Mai în jos valea lui s^ă strîmtéză, de améndouă laturile se nalță păreți stâncoși, în cari pe țul drept zărim sus gura unei peșteri. In împregiurime mai

sunt și alte locuri stâncóse cu peșteri, precum la Ohaba Ponorului, la Federi, la Ponorici etc.

La Petros Streiul ese dintre déluri și spală marginea de méđănópteresărit a Vălei Hațegului. De aci în jos el este însoțit până la Murăș de calea ferată, ce vine din valea Jiiurilor preste Délul-Babei. Ținutul până pe la Puiu este muntos-stâncos. Ici - colo stânci de forme curióse ne atrag privirea. Astfel este Măgura-Barului cu stânci în formă de vechi ruine, apoi între altele o stâncă rotundă și singuratică din jos de Puiu, la Băiesci, care pentru forma ei se numesce Stogul Dracului. Privirea pe aici ne este mărginită de délurile, ce hotăresc valea spre méđăđi, așa că numai ici colea, pe câte o vale laterală, ni se deschide priveliste mai depărtată spre Rêtezat. Cu cât înaintăm însé la vale cu atât cercul vederii ni se lărgesce și pe la Sub-Cetate, unde am amintit că să află stațiunea Hațegului, avem una din cele mai încântătóre priviri, cu deosebire de pe vârful stâncei Orlea. Privirea de aici ne pătrunde atât spre

sud în Valea Hațegului și asupra Rătezatului, cât și spre nord, pe valea Streiului în jos. Pe Orlea se află un turn vechiu, părăsit, pe care călătoria îl zărește din depărtare, ca pe o sentinelă.

El este zidit din pétră de stâncă și astfel închegat, încât se pare a fi crescut din pământ. El este rămas de pe vremea Dacilor și se numește „Turnul lui Vecel“, după numele lui Bicil sau Bicul, care a fost un fruntaș dac și om încreștut al lui Decebal.

Streiul, după ce adună apa râulețelor din Valea Hațegului, curge spre mătă-nópte, prin o vale lată, mărginită de déluri păduróse, în sinul căroră se află multă pétră de fer.

În stânga între déluri se află, la satul Silvașul de sus, pe délul Crucea Prislopului o veche mănăstire românească, întemeiată între anii 1560—1580 de fca lui Moise-Vodă, domnitoriul Munteniei, cu numele Safira, care se află înmormântată aici.

Acum mănăstirea este în stare decădută, dar odiniórá a fost vestită, căci în vécul al XVII-lea se afla în ea

scaun de episcopie, atârnătore de metropolia de Alba-Iulia.

Mai în jos lângă Streiu se află Călanul, loc de scaldă cu isvóre calde. Aceste au fost cunoscute și romanilor și locul se numia „Ad aquas“ (la ape). Ei au scobit aici într'o stâncă un basin (grópă) rotunjour, în forma unei linguri, în lungime de 45 și în lățime de 30 de urme, cu päreți cam de 18 urme de adênci. Forma lui se cunósce și acum, precum și scocul, tăiat în stâncă, care conduce din el afară. In acest basin erau întocmite scaldele romane; în fundul lui isvoresce un isvor de apă caldă.

Vorba din bătrâni ne spune, că acest basin a fost făcut de o fată de uriaș, într'o singură ȃi, pe când alte două surori ale ei au zidit tot în aceeași ȃi două cetăți: una cetatea Deveii și cealaltă cetatea de la Uroi.

Scaldele de aȃi se află în depărtare de câți-va metri de la această stâncă, ér scobitura, vechea scaldă romană, este părăsită și se folosește vara de topilă de cânepă.

La Călan, pe locul vechiului „Ad-aquas“ s'au aflat mai multe lucruri

vechi de pe vremea romanilor, precum petri cu inscripții romane, bani etc. O astfel de pétră veche, cu inscripție (Genio pagi aquensis etc.) se află în altariul bisericei române din Călan.

În apropierea Călanului, pe hotarul satului vecin Crișeni se află fonderia (turnătórea) de fer a societății brașovene de mine și cohuri, provădută cu mașinele cele mai nouă și cu întocmiri minunate. Mașinele sunt puse în lucrare cu vapor și într'o zi se pot prelucra 900 de măji de fer crud. Ferul crud (pétra ferósă) se scóte din minele de la Teliuc și se transportă la fonderie pe o cale ferată, făcută anume pentru acest scop. Aici se pregătesc din fer vărsat felurite obiecte, precum cuptóre, instrumente etc. și se produce și oțel.

Streiuul se varsă în Mureș din jos de Simeria, în fața Uroiului. Pe țărmul lui se află cale ferată și un bun drum de țară; pe vremea Romanilor asemenea a fost construită de-a lungul văii lui o cale romană, care trecea Mureșul pe la Uroi.

Aşa se crede, că Streiul este râul, în alvia căruia 'şi-ar fi ascuns Decebal comorile. În cărţile bătrâne se află scris, că Decebal, temându-şi comorile de romani, le-a ascuns într'o grópă cu boltitură, săpată în fundul alviei Streiului, peste care a lăsat să curgă apa. Despre lucrul acesta afară de Decebal n'a sciut nimenea, decât un singur om, în care regele avea mare încredere; el se numea Bicilis sau Biculus, stăpânul turnului de pe vârful Orlei. Să scrie apoi mai departe, că după ce Decebal a fost învins şi s'a ucis pe sine, Bicil sau Vecel ar fi vândut lui Traian secretul şi astfel comorile ar fi fost scóse din ascunđişul râului. Incât este adevărat acest lucru nu se póte sci, dar este fapt cunoscut, că pe vremea reginei Isabela, la Sântă-Măria de Pétră, de la Călan preste Streiu, un pescar român a dat pe ţermul Streiului subt un arbore resturnat din rădăcină de o boltitură şi în ea de o mare mulţime de galbini străvechi. Póte să fi fost aceşti galbini o rămăşiţă din comorile ascunse ale lui Decebal.

Spre apus de la valea Streiului curge un alt riuleţ şi se varsă în Mureş din sus de Deva. Este riuleţul Cerna, care îşi are isvorul afund în

munții Cernei, înspre marginea Ardélului. În valea lui se află așezat, în arétul Călanului de lângă Streiu, orășelul Hunedóra, vestit cu deosebire pentru cetatea lui.

Din valurile micului riuleț al Zlaștilor, în locul unde el se varsă în Cerna, se nalță cu păreți prețipiși o puternică stâncă, care pórtă de vécuri pe vârful său frumoșa cetate a Hunedórei, zidită în parte mare înainte de acésta cu mai bine de patru vécuri (1452) de cătră Ioan Huniade. Ea este cea mai frumoasă dintre tóte cetățile nóstre, cari nu sunt încă rui-nate. Când ne apropiem de Hunedóra, din depărtare zărim turnurile și turnulețele ei, de formă și mărime deosebită, cari se nalță jur împrejur și par a fi crescute din stâncă, apoi fereștrile și foișórele, împodobite cu frumoșe cioplituri de lemn, cari îi dau o înfășoșare, de se pare, că este o cetate de ține din povești. Turnurile sunt de forme deosebite; unul e rotund, altul în patru s'au mai multe unghiuri, unul are coperiș mic și lătăreț, altul e cu vârful ascuțit etc. Ele sunt deo-

biceiu împreunate între olaltă prin foişore sau galerii. Unul din turnuri, aflător mai la o parte, se numesce Neboisa, care pe limba slavonă însemnă „nu te teme;” iar cel mai puternic se chiamă „Buzdugan“.

Intrarea în cetate se face preste apa Zlaşti, pe un pod aşezat pe stâlpi de pétră. Curtea cetăţii este mică, (la 950—60 metri \square) şi petrişul pe care călcăm, este însaşi pétra stâncei. La o parte se află o fântână foarte adâncă. Cetatea are mai multe sale mari şi pompóse. Dintre aceste cea mai însemnată este „sala cavalerilor,” în care se ţineau adunări. Ea are lungime de 15 stângini şi e de 3 stângini de naltă; boltiturile ei măreţe împodobite cu însemnele familiei Huniade etc., sunt proptite de două şiruri (colóne) de marmoră, cari merg de-a lungul ei. Pe părăţii acestei sale se spune, că se aflau protretele lui Ioan Huniade, a mamei lui în vestminte românesci, precum şi ale altor stăpâni de mai târziu ai cetăţii.

Istoricul unguresc Alecs. Szilagyi descrie astfel cetatea:

„In Ardél și Ungaria sunt multe cetăți, zidite mai înainte sau mai târziu decât cetatea Hunedórei, unele o întrec în mărime, altele pot să fie mai frumoase decât ea, dar nicăiri nu este modul de zidire (arhitectura) fărmecător în așa armonie cu natura (caracterul) împrejurimii, ca aici. Preste zidiri se nalță turnuri mai mici și mai mari, cari desmembréză în mod vioiu massa acelora; la picóarele turnurilor se află șanțuri, sale și balcóne (foișóre), cu coperișe mai jóse s'au mai nalte, după cum le-au adaus în decursul vécurilor launele proprietarilor; turnul cel mare văpsit în mai multe colori, apoi fereștile în stil gotic, puternicele bastióne, unghiuri și cotituri, lumină și umbrire, colorile și liniamentele, tóte aceste dau întregului un farmec nespus. Cetatea este încungiurată cu déluri romantice și când só-rele, ce apune, își trimite asupra ei cele din urmă rađe, tóte se împreună în un tablou poetic încântător.“

Cetatea acésta n'a fost menită de fortăreță, ci mai mult ca loc de repaos al stăpânului ei; ea a fost zidită de cătră Ioan Huniade și anume partea aceea a ei unde se află sala cavalerilor. Proprietarii de mai târziu,

precum fiul lui Ioan Huniade, regele Mateiu Corvinul, prințul Betlen ș. a. au zidit celelalte părți și turnuri ale ei.

Acum ea este proprietatea statului. În cursul vremilor a fost de mai multe ori bătută de dușmani și în mai multe rënduri a cădută prada focului; în zilele noastre statul o reparază, voind să o restaureze precum a fost odinioară în timpurile ei de strălucire.

Ioan Huniade a fost omul cel mai vitez al timpului său. Pe vremea lui turcii erau foarte puternici și amenințau cu cutropire Ardélul și Ungaria. Dar în Huniade și-au aflat omul, căci el adunându-și oște, bătutu cumplit în mai multe rënduri pe turci, precum în Ardél la Sânt-Imbru și la Pórta de Fer. Prin aceste și alte învingeri el băgă mare spaimă în taberile turcesci și se făcu așa de vestit, încât fu ales de guvernator al Terii-Unguresci, iar fiul său Mateiu Corvin Huniade a fost ales de rege.

Acest bărbat mare a fost român. Apriat nu se scie, că de unde se trage el; scriitorii vechi ne spun, că familia lui e română și a fost înrudită cu familii boeresci din Muntenia și numai în timpurile noastre se în-

cércă unii să arete, că Huniade ar fi fost ungur. Despre originea lui sunt mai multe tradiții, între cari și tradiția neadevărată, că el ar fi fost fiul din flori al regelui Sigismund. Acesta a fost făurită inadins de dușmanii lui Huniade. Originea română a lui se dovedesce și prin aceea, că urmași Huniadesci trăiesc și acum în satul Zăicani, la Pórtá de Fer și acestia sunt români.*)

Tradiția cea mai lățită în jurul Hunedórei este următórea :

Mama lui Ioan Huniade Corvinul se ȃdice, că a fost Elisabeta Mărginén din Teliuc, o femeie de frumseȃă deosebită. **) Tatăl seú a fost un nobil român, al cărui nume în tradiție nu se pomenesce, dar se scie că s'a numit Voicu. El 'și-a câștigat diploma de nobil prin vitejie ostășescă și unii ȃdic, că ar fi fost din Hunedóra, alții din

*) Veȃi EMKE, Uti Kalauz Magyarorsz. Erdélyi r. 1891 pag. 173. — Curatorul primar al bisericeii gr. cat. din Zăicani se numesce Ioan Hunia ȃi. (Șemat. clerului episc. Lugoșului, pag. 103).

**) Portretul ei s'a aflat odiniórá în sala cavalerilor din cetatea Hunedórei; ea era îmbrăcată în un frumos port românesc, cu cojocul în spate și soȃul ei o ȃiné cu o mână pe după cap. Un om réu a nimicit mai târȃiu acest portret.

Cinciș, un sat vecin cu Teliucul. Voicu vădând odată pe tinera și frumósă Elisabeta, a îndrăgit-o, dar înainte de a o lua de soție, a trebuit să plece pe mai multă vreme la óste. La plecare el făgădui Elisabetei, că o va lua de soție și îi dădu un inel în semn, că la întórcere își va ține făgăduiala. Până a fost dus Voicu, Elisabeta, care rămăsese în stare binecuvântată, a născut un băiat, pe Ioan Huniade. Odată mergând ea la Hunedóra, cu băiatul în brațe și pe drum fiindu-i sete, a pus băiatul jos în drum și ca să nu plângă i-a dat inelul tatălui său, al lui Voicu, să se jöce cu el, iar ea s'a coborît la rîu ca să bea apă. Intr'aceea un corb, atras de lucirea inelului, s'a repeđit la băiat și a răpit inelul din mánile lui. La vaietele băiatului și ale Elisabetei, un om, care tocmai sosise acolo cu arcul în mână, săgetà corbul și el picà jos cu inelul în cioc. Pentru aceea, ăice tradiția, este insemnul familiei Huniade (și după acesta și al comitatului Hunedórei) un corb cu inelul în cioc, iar Ioan Huniade își luà și numele de Corvin.

Acésta tradiție se povestesc și în alte forme. Să spune adecă între altele, că Voicu ar fi venit din Muntenia în Ardél și cu alți cinci inși, soți de ai săi, au pus începutul

satului de acum Cinciș, (unguresce și pe mapele militare: Csolnakos) care dela cei „cinci inși“ își are numele său. Și într'adevăr românii din mai multe sate înspre munți de la Cinciș se numesc „munteni“ și ei susțin că strămoșii lor au venit odinioară din Muntenia pe aceste locuri. Să povestesc apoi, că odată Voicu, dimpreună cu Elisabeta și cu micul prunc Ioan au mers în Muntenia, ca să-și cerceteze rudeniile remase acolo și pe cale, în pasul Vulcan, voind să-și facă foc și adunând găteje, părinții au lăsat băiatul singur, dându-i de jucărie inelul de logodnă și atunci i l'a răpit corbul și însuși tatăl lui Ioan, Voicu a săgetat pasărea.

Biserica română gr. or. din Cinciș și cea din Teliuc este zidită de Elisabeta și poporul crede, că ea ar fi înmormântată în biserica din Teliuc.

Alt lucru de însemnătate este la Hunedóra fonderia de fer a statului, cu cohuri și turnătoare de fer, cu mașini etc. Ea a fost înființată la anul 1884 și se află spre méđăđi dela cetate. Ferul crud se aduce din minele de fer de la Ghelar, iar cărbunii de lemn trebuincioși se aduc dela Vadul

Dobrei, din pădurile aflătoare pe la isvórele Cernei. Atât ferul, cât și cărbunii se transportă pe o cale ferată, cu șine de sîrmă grósă. Acésta cale de sîrmă merge de la fonderie la Ghelar și de aici la Vadul-Dobrii și este de 31 Km. de lungă. Șinele de sîrmă sunt aședate pe stâlpi, cam asemenea celor de la sirmele de telegraf și e o plăcere a privi cum trec vagónele încărcate cu cărbuni sau pétră ferósă preste câmpii și prăpastii primejdióse la fonderie și de aici îndērëpt, ca să fie încărcate de nou.

Hunedóra are 3037 de locuitori, dintre cari trei părți sunt români, iar ceialalți sunt nemți și unguri. Aici se află mai multe diregătorii, între cari este direcțiunea fonderiei, oficiul de forestierie (pădurărie) și de domínii (a moșiilor statului) etc. apoi o mănăstire papistașă (franciscani). De la Hunedóra pe valea Cernei în jos duce o cale ferată în valea Mureșului, la Simeria, unde se împreună cu calea ferată de pe Mureș.

Printre délurile păduróse, alcătuite în parte mare din stânci văróse

ce se rămuresc spre apus dela Hunedóra, se află mai multe văi romantice, precum valea dela Govaşdia, unde înainte de 1884 era o fonderie a statului, apoi sunt în mai multe locuri peşteri cu stalactiţi (din picături de apă) precum la Runc, apoi în valea Pătacului, la Nandru, etc. În unele din aceste s'au găsit oşe de animale străvechi, apoi în pădurea dela Buitur, un sat în valea Cernei, lângă Hunedóra, precum şi mai departe la Lăpugiul de Sus, se află mulţime de melci de mare (conchylii) petrificaţi.

În Țara-Hațegului locuitorii sunt în parte covârșitoare români; numărul ungarilor și nemților, față de mulțimea cea mare a românilor este cu totul neînsemnat. *)

*) În cercul pretorial al Hunedórei sunt 54 comune, cu 20356 locuitori, dintre cari 18459 sunt români; în cercul Hațegului sunt 67 de comune, cu 37940 loc. dintre cari 35821 români; cercul Puiu are 28 de comune, cu 14622 loc. dintre cari 13761 români. (Helységnevtár, edat de oficiul statistic r. u. 1892).

„Pe drumul prin pasul Pórta de Fer spre lăuntru Ardélului, — scrie un călător strein *) — póte omul să călătoréscă o jumătate de di, fără ca să dea de ceva unghuresc, afară de publicațiunile oficióse. Ómenii, cu cari călătoriul vine cu deosebire în atingere, birtași, neguțători, fabricanți, băieși, ni se presintă după portul și limba lor, ca nemți: încolo totul pórtă caracter exclusiv românesc.“

Cam așa este acésta în întrégă Țara Hațegului.

Intre românii din Țara-Hațegului se află, în cele mai multe comune, nobili (nemeși), în unele câte 2-3 familii, în altele mai mulți, ba sunt comune ai căror locuitori sunt toți nemeși.

Strămoșii acestora au devenit nobili parte în urma vechei instituțiuni militare, în înțelesul căreia o parte din locuitori erau obligați la arme, ca să apere cetățile și fortărețele, ce se aflau aici, parte au fost ridicați la rangul de nobil pentru fapte vitejesci în războaiele contra turcilor, cu deosebire

*) Dr. W. Lauser, Ein Herbstaussflug nach Siebenbürgen. Viena, 1886.

pe vremea Huniadesilor. Mulți din acești nobili în cursul vremilor s'au unгурisat, alții însă 'și-au păstrat legea și limba strămoșescă și sunt și ađi români, dar precum odinióră au avut unele drepturi deosebite, așa se deosebesc și acum la port de foștii iobagi, de-ar fi și numai 2—3 familii într'un sat.

Ocupațiunea de frunte a românilor din Țara-Hațegului este lucrarea câmpului și în parte crescerea vitelor. Pe lângă acésta însă în multe ținuturi ómenii se mai cuprind și cu alte lucruri. Ér în privința portului aflăm o varietate fórte mare, după cum đice un scriitor: „dela portul bastard secuiesc, până la portul legionariului lui Traian, cu cămeșă lungă până din jos de genunchi și opinci cu obele mai ales roșii, înfășurate pe pulpă în sus până la póla cămeșii.“

Atât în țara Hațegului, cât și preste tot în Ardél în unele ținuturi portul original românesc s'a corupt, s'a corcit, influințat de porturi streine, săsesci și mai cu samă unghuresci. Astfel aflăm în unele părți la poporul nostru port amestecat: remășițe de port românesc, împreunat cu unele vestminte de caracter

strein. Bărbații p^ortă p^{er} scurt, p^{el}ării mici, cămeși scurte și cu mâneci strimte și preste ele laibere mici; numai opinca s'a păstrat pretotindenea, ca încălțăminte națională. La femei aflăm în loc de învelitoare pe cap, năframă (cârpă), frumoșele opreguri și cătrințe sunt înlocuite cu rochii și șurțe, din materie de boltă, iar cusăturile sau chindisiturile de pe cămeși și peptare sunt reprezentate în măsură mai mică.

Dar și în locuri de aceste poporul român n'a primit întocmai cutare port strein; pretotindenea el are gusturi deosebite de ale streinilor, fie în forma vestmintelor, fie în alegerea și aședarea colorilor, fie în chindisituri, așa că, afară de unele sate din Săcuime, nu vom afla nicăiri pe țeranul român îmbrăcat curat unguresce sau săsesce. În tot locul el are, atât în întregul portului seu, cât și în amănunte ceva particular, propriu, ce'l deosebesce în port de aceia, cu cari locuiesce împreună.

În cele mai multe părți, cu deosebire unde locuiesce în masse, poporul român 'și-a păstrat frumosul și pitorescul său port. Plete lungi, p^{el}ării cu margini mai mult late, cămeși cu mâneci largi, cu p^olă lungă până aprópe de genunchi, care are asemănare cu vestm^{en}tul vechilor ro-

mani, numit „toga“ și cu cusături, șerpăre late, împodobite, apoi peptar, suman alb sau negru, mai rar sur, iérna cojóce: aceste sunt părțile mai însemnate, cari dimpreună cu opincile (cisme și călțuni se pórtă mai cu samă în ȕile de sėrbători) alcătuiesc portul bărbaților.

Femeile își fac cosițe, pórtă invělitóre, (brobóde), la grumazi mai multe șire de mărgele sau salbă de bani (fifirigi), apoi cămeși sau îi (inii) cu bogate cusături pe mâneci, la grumazi și pe pept (ciupag), în multe părți brăie împodobite, opreg sau zadie și dinainte cătrința. Opregul și cătrința în unele părți sunt curat negre și aceste, în contrast cu albėta pólelor, dau o eleganță deosebită portului; în cele mai multe părți însă sunt de mai multe colori. Preste cămașă se îmbracă românele cu peptare, cojóce și sumane, ca bărbații, iar piciórele le încalță la munte cu opinci, la țară de obicei cu cisme, cari în unele locuri sunt roșii. Tóte aceste în feliu de feliu de variațiuni, totdeuna însă originale și atrăgătoare.

Cele mai multe vestminte ale portului românesc și anume: invělitórele, cămeșile (iile), brăiele, opregurile și cătrințele etc. precum și alte albituri de-ale casei, lepedeiele, stergarele, me-

rindările etc. le țes și le îmfrumsețeză cu cusături înseși femeile. Semnul sau trăsătura lor de frunte este decorativă, împodobitoare; colorile sunt originale și potrivite cu gust, ér muștra cusăturilor este de regulă lineară (unghiulară). Ornamente (împodobiri) de flori nu se află, decât foarte rar și ele sunt împrumutate de la streini.

Țesutul este foarte respândit între români; el este, asemenea lucrului de câmp la români, o veche și dragă ocupațiune a femeilor române.

„Țesutul, scrie Sigerus,*⁾ ca industrie de casă este respândit mai pretutindenea între românii ardeleni; puține sunt casele, în cari femeia se nu aibă resboiu, o uneltă primitivă, pe care însă ea cu mână destoinică pregătesce țesături frumoșe, de formă artistică. În unele sate femeile țes tot anul, în altele însă numai iarna, când încetă lucrul câmpului“.

Românii din Hunedóra sunt partea cea mai mare meseriași și numai puțini sunt, cari trăiesc din lucrul câm-

*⁾ E. Sigerus, în „Allgemeine Kunstchronik“, anul 1885.

pului. Portul lor nu este românesc, e strein, afară de al economilor, cari bărbații au port românesc, pe când femeile lor se îmbracă, ca și cele ale meseriașilor. Portul femeiesc român în Hunedóra e reprezentat numai de femeile din Șebeșul de lângă Orăștie, ai căror bărbați sunt aplicați ca lucrători la fonderia statului.

Locuitorii satelor, curat românesci, din apropierea Hunedórei,*) se cuprind cu economia câmpului.

Portul lor este, cu mici variațiuni următoriu: bărbații p^ortă pălării mici, cu margini resfrânte în sus, iarna căciulă; cămeșa e de pânză de casă, mai mult scurtă, de cât lungă, preste ea vine încins șerpariul; apoi se îmbracă cu pieptare din piele de óie, și preste ele au un vestmânt, cam cât peptariul de lung, numit „recăl“. Acesta e din lână de óie, țesută acasă; la unii recălul e v^enăt. Tot din ac^esta materie e și sumanul, de obicei alb, la unii sur și care se numesce „șubă“.

*) Cari sunt: Teliucul, Cincișul, Zlaștii, Booșul, Mânereul, Valea, Nandru, Josani, Buiturul, Sân-Craiul, Nădăștia de Jos și de Sus, Ocolișul-Mare etc.

Șuba se p^ortă de regulă pe umeri, îmbăerată la grumazi și numai arare-ori se îmbracă pe mâneci. Ciórecii sunt albi sau suri, precum e și șuba, iar în picióre p^ortă opinci.

Portul femeilor e în parte strein. Femeile au pe cap cârpă de boltă, de p^{er}; cămeșa e de pânză de casă, puțin brodată, preste cămeșă au peptar, apoi un vestm^{en}t, — asemenea recălului, — făcut din materie de boltă și blănit cu piele de óie, numit „curcă“. Curca e vestm^{en}t de iarnă. Vara în loc de curcă se p^ortă un vestm^{en}t mai ușor, tot din materie de boltă, care se numesce „vizit^{er}“. Apoi tóte p^ortă rochii, din materie de boltă, în picióre cisme, iar cele mai tinere papuci (ghete). Așa este portul femeilor din Teliuc, Cinciș, Zlaști, Booș și Buitur. Cele din Nădăstii, Ocoliș, S. Crai, Valea, Nandru, Josani și Măner^{eu} au tot asemenea port, cu deosebire îns^ă, că rochiile le fac din lână de casă, țesută de ele, iar în Nădăstii și Ocoliș cele mai multe femei au în loc de rochii un fel de opreg, f^orte încrețit și înainte cătrínțe, cari îns^ă au f^orte mare asem^{en}are cu rochiile femeilor din celelalte sate, încât abia le poți deosebí de ele.

Românii, cari locuiesc mai departe dela Hunedóra, spre vest, printre dé-

lurile păduróse, ce se rămuresc din trunchiul munților Cernei, se numesc o parte Pădureni, iar altă parte Munteni.

Pădureni se numesc locuitorii satelor: Ghelar, Ruda, Dăbâca, Goleș, Cerbel, Ulmi, Groși, Găunósa, Ciulpez, Socet, Poenița, Lelese, Aluni, Bunila, Hășdău, Mestécăn, Florese, Córnele-Caprei, Vadu-Dobrii etc. Ei se ocupă cu economia de vite, mai cu samă cu oieritul, iar în măsură mai mică cu economia de câmp. Vara mulți din ei merg la câmpii, la lucru de câmp și înspre tómná își duc bucatele acasă pe care. Ei sunt ómeni lucrători, morali și originali în multe privințe.

Portul bărbătesc al pădurenilor este, ca și acela al românilor din apropierea Hunedórei; pădurenii însă pórtă peptare cu mult mai mari și un ce caracteristic, pórtă opinci cu gurguiiu fórte mare.

Portul femeesc este fórte original, pitoresc, bogat în cusături. Fetele umblă de obicei cu capul gol, sau apoi cu cârpe mai mult roșii; femeile au brobóde albe de giolgiu și partea brobódei, care acopere capul este tótă brodată; cele mai bogate în cusături sunt că-

meșile: peptul și mânecile sunt tóte acoperite cu cusături, lucrate cu măiestrie și fórte frumos, încât ne storc admirațiunea. La grumazi pórtă multe șire de mărgele, preste cămașe iau peptare, asemenea brodate frumos; în spate pórtă șube albe. La bráu au cingătoare; acésta iarăș e ceva caracteristic și de admirat; ea este țesută din lână și tótă acoperită cu mărgele, bumbi de aramă și inele, aședate cu gust în feliurite combinații. Inainte și îndărăpt pădurenele pórtă opreg negru, iar în picóre opinci cu gurguiu mare și încovoiat, ca și bărbații.

Munteni sē numesc locuitorii din satele: Cerna, Baia lui Craiu, Toplița, Curpeni, Tětēuș, Otiav, Valea-Țevei, Părósa, Móra-Ungurului și Staier. Satele lor sunt în parte mare împrăștiate pe cóstele délurilor, printre păduri, fiind aședate în câte un loc câte 10—20 de familii. Ei sunt ómeni frumoși și sdraveni, pun mare preț pe curățenie și sē cuprind mai cu samă cu lemnăritul, cu facerea de stângeni și cărbuni de lemn. Credința lor este, că strămoșii lor au venit pe acele locuri din Muntenia și de aci 'și-ar avea și numirea de munteni.

Portul lor bărbătesc este ca și al pădurenilor, femeile însă se deosebesc mult în port de pădurene, purtând rochii scurte.

Locuitorii din Valea Hațegului se ocupă afară de economia de câmp, ici-colo și cu alte lucruri. Intre Hățegani sunt mulți meseriași și neguțători de vite și de bucate. Pe la póllele munților este în flóre economia de vite și, cu deosebire pe la póllele Retezatului, lemnăritul. Inspre Pórta de Fer, mai cu samă la Zăicani se ocupă ómenii cu tăierea lemnelor de foc, la Grădisce și Bar cu arderea varului, apoi ici-colo cu pomăritul etc.

În privința portului la românii din jurul Hațegului aflăm o varietate fórte mare, feliu de feliu de porturi, unele frumóse, pitoresci, altele mai primitive și mai puțin atrăgétóre. În genere mai fie care comună, dacă nu-și are portul său propriu, apoi se deosebesc în aménunte (nuanțe) de porturile comunelor vecine.

Astfel în comunele: Tuscea, Densus, Steiu, Ciula, Vălióra, Boița, Hă-

tegel, Peștenița, Peșténa, Cârnesci, Ostrovul-Mare și Mic, Pâclișa și Reia, portul bărbaților este: pe cap iarna căciule negre ori albe, pe cari le numesc „căițe“, vara pălării cu gardini mai mici și găvălii rotogole, alții pörtă pălării cu gardini mari și găvălii late, pe pălării se pun primuri late de colori deosebite: roșu, negru, galbin sau viorint (așa se numesce colórea violetă).

Cămeșa e lungă până la genunchi, cu mâneci largi, pe margini tivite cu arniciu negru, la unii însē mânecile sunt strîmte și cu pumnași, (pumnășei), la juni și la bărbați cusuți cu bumbac negru, la bătrâni cu alb, gulerul e cusut cu arniciu negru, lat de 2—3 degete, la bătrâni guler alb, apoi au cărpă (batistă) împuiată, legată de chiotóre. Peptariu înfundat până sus, ori și cu gură, preste peptariu mânecariu de pânză înfundat, ori de pănură, pe margini cu bârnaș (șinor), giur împregiur un șir, ér pe guler două șire de colóre roșie, la bătrâni de colóre albă.

Suba e albă, pe margini cu două șinóre, unul negru, celalalt alb, în cornurile aripilor trei pupurele de șinor, mânecile împuiate cu negru și roșu, subsuórá, pe clin și pe partea superióră a aripei până la guler éráși împuiată cu diverse figuri din șinor

roșu și negru, guler mic împuiat cu negru și roșu, la bătrâni numai negru.

Cojoc lung până aproape de pământ, cu laturea lânăsoasă în lăuntru, ér pe timp ploios să întórce cu lâna înafară.

La brâu să încing cu șerpăre (curea) late, împodobite cu două rânduri de inele, ér la fete numai cu un rând.

Ismene largi, pe margini cu cipcă (dantelă), făcute din pânză de casă ca și cămeșile, pe de-asupra cióreci românesci neîmpuiați. În picióre să pórtă de regulă opinci, cu obele lungi de pănură, învêrgate cu sur și pe margini tivite cu roșu. În sêrbători să pórtă și cisme, cari la unii sunt cu tureci lungi, la alții scurți.

Fetele pórtă „chischineie“ (cârpe) de boltă ori umblă cu capul desvêlit; muerile au conciu cu două córne, preste el ciapsă (bonetă) împuiată frumos, preste ea să pune brobódă de giolgiu, cu un capêt legată pe sub barbă, celalalt lăsat în jos pe spate până la călcâne, la muerile bătrâne mai scurt.

La grumazi: lățițariu din mărgele mărunte, din cari să fac și inelele. Fetele mai bogate au și baiier (salbă) din taleri de argint, chiar și neveste mai tinere pórtă baiier și lățițariu.

Cămeși numite și inie, (cari constau din pôle și din ciupég), mâneci cu fodori (crețuri) mai lungi ori mai scurți și cu pumnași, de-a-lungul mânecilor până sus la umăr se cos 2—4 șire de pui, din arniciu negru și roșu, la bătrâne numai din arniciu negru și numai preste umăr curmeziș; pe pept éráși 2—4 rënduri de pui, pe la gura cămeșii și pe guler tot împuiate; altele, mai ales neveste tinere, au nesce table late de arniciu negru, ori rëndurile de pui merg cruciș preste cot.

Preste cămașă, în spate au peptare scurte înfundate și neînfundate. Dumineca au peptare lungi până aprópe de genunchi și cu mâneci, iarna au șube înfundate, lungi până în călcâne, la bătrâne de colóre lae, adecă puțin cam sură, la fete și neveste de colóre albă, pe margini împuiate cu roșu și negru.

Dinainte pórtă cătrînță, înděrëpt cătrînțoiu de lână sau opreg, țesut numai în partea superióră, în lățime cam de-o palmă, ér de aci în jos ciucuri nețesuți până la călcâne. Preste mijloc se încing cu brâne negre și brăciere roșii, împestrițate cu mai multe colori, altele au și inele înșirate în zale, cam câte treiđeci de bucăți.

In picióre se pórtă de regulă opinci, în ele călțuni de lână scurți și sub călțuni

cioreci lungi până la genunchi, făcuți din pânură albă și împuiați pe margini și înderăpt. In sărbători se pòrtă și cisme.

In comunele: Brézova, Grădiscea, Poeni, Păucenesci, etc., cari cad și mai spre apus dela Hațeg bărbații au șube albe, lungi până în pământ și împuiate numai cu arnicu negru, pălării mari, cămeși lungi până din jos de genunchi, în opinci obele înfășurate până la genunchi, la unii de colóre roșid.

Muerile n'au conciu, numai o ciapsă (bonetă) care, precum și cusăturile cămeșilor sunt fòrte frumóse. Ciapsa este împuiată cu arnicu de mai multe colori și cu fluturei. Cămeșile pe marginea pòlelor au cipce (dantele), cu tăieturi formate în figuri deosebite.

In comunele: Bouțariul inferior și superior și în Bucova, la Pòrta de Fer bărbații au pălării mici, albe ori negre, șube scurte și mai mult negre, cu croitura în forma șocului, cu bumbi și cu cășițe, împuiate cu postav vênèt și cu șinor galbin, ér obele în opinci numai roșii și lungi până la genunchi, laibër de pânură négră, fără mâneci și înflorat cu postav vênèt, cioreci cu șinóre vinete și galbine pe cusătură și cu figuri pe partea dinainte pe lângă buzdunar.

Muerile au șube albe, lungi, neînfundate, împuiate ca și ale bărbaților; cătrînța dinainte e îngustă și făcută din lână, cusută cu haras, cu sîrmă etc. în figuri feliurite, cari de cari mai bizare, în gust și colori orientale. Pólele cămeșilor au tăieturi mai late de o palmă și altele sunt cu hurculaș, ér pe mâneci cu table late de arnicu negru și cu fodori (crețuri) mari.

In comunele, cari se află spre re-sărit-médăđi dela Hațeg, anume: Gân-țağa, Covragi, Sub-Cetatea, S. Măria, Ciopea, Ohaba, Sălașul de Jos, Băresci, Săcel, S. Petru, Sebișel, apoi mai de parte în Galați, Puiu, Federi, Fizesci etc., în multe din ele bărbații pórtă pălării fórte mari, cât sîtele, cu șinóre vinete, roșii și verđi, cojóce lungi, cămeși până la genunchi și se încing cu șerpare late până subsuori; în altele însé amestecat, pălériile sunt mici, cojócele și cămeșile scurte, dar cu mâneci largi, șubele sunt negre și lungi și cu șinor roșu și vênët. Muerile au la cămeși fodori (crețe) lungi, cari se încep aprópe dela cotul mánii, opregul este țesut întreg, fără ciucuri, de colóre roșie, ér la bêtrâne sur închis și pe care unii îl numesc „scutec“, érna pórtă rochii de lână, unele însé și érna îmbracă tot

opreg. Fetele au lătițariu de mărgele în zale cu inele înșirate și preste mijloc se încing cu brăciere, ca în satele aflătoare spre apus dela Hațeg; de chică își atârnă ciucuri lungi, lăsați în jos pe spate, pe cari îi numesc ciocoți.

Portul nemeșilor (nobililor) din Țara-Hațegului, se deosebesce de cel al iobagilor, precum am amintit în alt loc; el e în parte ungurisat, mai cu samă cel femeiesc și lipsit de cusături și chindisituri, cari fac podóba portului românesc.

Bărbații pörtă opinci cu obele ca și fostii iobagi, dar le înfășură cu curele până sus, nu numai până la glesne, au ismene mai scurte și largi și cusute în cheie, cióreci cu șinor pe cusătură și în partea dinainte sus cu figuri, cămașă scurtă cu pumnași și guler unguresc, șerpar lat, laibër de flanel ori de pănură vênătă, chiar și albă, șube negre, alții și albe, unii au și cojóce românesci, pălërii cu gardini mari cât sitele, dar au altă formă nu ca cele românesci, în alte comune cu gardini mici și resfrânte în sus mai bine de un lat de palmă, unde apoi pörtă pipa și tërgaș mai mërunt, precum lumini, săpun etc., iërna au căițe (căciule), mai ales negre.

Muerile au pe cap năframă de tîrg, altele au cîrpe albe în patru cornuri, ca și năframa, scurteică de tîrg, cămașă din ciupag și póle; ciupagul e cu mâneci largi, cari sunt pe margini cu găurele, la altele cu pumnași înguști de arniciu roșu și vênêt, pólele sunt cu cipcă cu găurele și cu hurculaș, apoi rochii, peptariu de pele scurt și tăiat la gură, laibër de lână văpsit vênêt și pe de-asupra șube, făcute ca și ale bărbaților; în picioare au cisme negre, unele păpuci, la pólele munților pórtă chiar și opinci.

În comunele din valea Streiului: Maceu, Plopi, Bretea, Ruși, Ocoliş, Streiu, Bățălari, portul are asemănare cu portul nemeșilor. Femeile se îmbracă ca cele ale nemeșilor, cu singura deosebire că vara, afară de rochii, pórtă și cătrînțe de pânză colorată și țesută de ele; cătrînța de dinainte e mai îngustă, ér cea de dindêrêpt e mai lată. Bărbații au pălërii în unele comune mai mărișore, în altele însê mici de tot, ca ale nemeșilor și cu gardinile resfrânte în sus și aprópe lipsite de găvălie; șerpáriul e cam de-o palmă de lat, ér cămeșile sunt scurte eșite de obicei de sub șerpar; ele au pumnași, ca și cămeșile unguresci și pe margini cipcă.

O altă vale a Țerii-Hațegului este valea Jiiurilor, în partea de mēdădi-resărit. Ea este despărțită de șesul sau Valea Hațegului prin un ținut muntos din cele mai frumóse. Piscuri și déluri păduróse, stânci de forme când pitoresci, când bizare, brăzdate de puhóie, strimtori prăpăstióse, pă-raie de munte, ce se aruncă sēlbatic și cu sgomot printre bolovanii alviei lor și forméză căderi de apă (cascade) lărmuito-re, apoi găuri, peșteri, câte-va ruine de vechi turnuri și ici-colo prin văi și pe cóstele délurilor grupe de case și sălașuri pentru vite, tóte ace-ste amestecate în o neorēnduială vari-ată și plăcută: étă ce vede ochiul că-lătoriului în acest ținut.

Printre aceste străbate calea fe-rată din valea Hațegului în cea a Ji-iurilor. Calea ferată pe aici este fă-cută cu multă măestrie. Ea suie până pe la Banița în mai multe serpentine, de unde se începe coborișul spre Pe-troșeni, trece prin opt tunele și pre-ste mai multe poduri și viaducte, din-tre cari cele dela Bar și Merișor sunt mai lungi. Călătoriului ii se deschid

una după alta priveliști frumoase; cu deosebire sunt interesante stâncile de forme curioase. Partea cea mai frumoasă este între Crivadia și Banița. La Crivadia se află pe o colină un turn vechiu ruinat, cu pereții înegriți de viscoalele vécurilor; este un turn ramas de pe vremea romanilor. Dela Banița înainte calea ferată cobóră pe valea riulețului Baniței. In stânga se află una din cele mai mari și mai însemnate peșteri ale nóstre: Cetatea Bólui.

Ea își are numele dela turnul roman ce se afla odinióră de asupra ei, pe vârful délului. Turnul s'a numit Cetatea Bólui și numele acesta s'a dat și peșterii. Turnul acesta, ca și cel dela Crivadia, avea menirea a stăpâni și a servi de pază cărărilor de munte, ce veniau dela pasul Vulcan și treceau pe locurile aceste.

Peștera Cetatea Bólui are mai multe întrări și despărțăminte. Gura principală este aședată spre médădi-resărit și are o înălțime de vre-o 16 metri. Intrând în lăuntru ne aflăm în o hală (tindă) largă, din care peștera principală se continuă mai departe spre apus și médădi, fiind în câte-va locuri fórte strimță. Prin ea putem eși afară,

prin a doua gură a ei. În stânga de la hală se află un alt despărțământ al peșterii, așezat sus, așa că numai cu scara putem să ne urcăm în el, un alt despărțământ erăși se află în dreapta, care se sfârșește cu o încăpere în forma unui turn gol dinlăuntru. În vârful acestei încăperi se află o gaură, prin care străbate lumina zilei în lăuntru și pe care asemenea poate să iase omul afară. Prin peșteră curge riulețul Baniței, pe care, dacă străbatem de-a lungul peșterii principale, trebuie să-l trecem în mai multe rënduri. Păreții ei sunt alcătuiți din pētră vārōsă și împestrițați pe ici-colo cu dungi și pete roșietice.

Dela Cetatea Bólii într'o óră sosim la Petroșeni, în valea Jiiului. Jiiuri sunt două: Jiiul resăritén sau unguresc, care isvoresce din munții Parîngului, la pólele piscului Poiana-Muierii și Jiiul apusén sau românesc, numit astfel, pentru că isvoresce pe teritoriul României. El curge spre resărit și valea lui desparte munții Hațegului de cei ai Vulcanului, așezați la graniță. Jiiurile se împreună la Iscroni, care este o parte a satului Bărbătenii de Jos și îndreptându-

să spre mĂdădi, cu numele de Jiu, trece prin pasul Surducului în România și se varsă în Dunăre. Văile Jiurilor sunt înguste și încunjurate de munți puternici, spre mĂdănopte de munții Hațegului și de ramuri de-ai munților Sebeșului, spre mĂdădi de munții Vulcanului și spre răsărit de munții Parîngului.

Munții Vulcanului se află la graniță, așezați pe țăermul drept al Jiului apusĂn; prin ei strĂbat dĂoue pasuri în România. Piscul lor mai nalt se numesce Straja (1870 metri). Pe la pĂlele lui se află pasul Vulcanului, iar ceva mai spre rĂsărit pasul Surducului, prin care ese Jiul din Ardel și care este cel mai umblat pas în aceste pĂrți.

Văile Jiurilor sunt bogate în pozițiuni pitoresci, în frumșeți naturale de munte. Impregiurimea are caracter muntos pronunțat; cu deosebire ne apare ĂmpunĂtor ParĂngul, spre rĂsărit, cu piscurile sale ce se naltă în apropierea vĂlei în proporțiuni uriașe. Pe Jiul rĂsăritĂn este Ăntre altele Taia, o strimțĂre sau cheie cu pĂreți de stĂnci vĂrĂse și de forme bizare. Prin ea curge

spre Jiu un păreu de asemenea numire, ér pe țermul lui se află printre stânci un drum bun, care duce din valea Jiiului, dela Petrila, în munții Sebeșului. In apropiere, spre apus dela Taia, sã află partia de stânci Piatra Roșie, cu stânci de colóre roșietică, printre cari asemenea este o strîmtóre, udată de un păreuaș, ce curge cu murmur plăcut. Pe valea Jiiului apusén sã află Scocul-Mare și Scocul-Mic, dóue strimtori de stânci, lungi și romantice, apoi mai multe văi de munte laterale de tótă frumsețea, încungiurate cu păduri de brađi bogate, cari sã estind până jos la póla munților. Astfel sunt văile Câmpul Mielului, Câmpul Firului etc. In fund, departe spre apus sã naltă muntele Pleșa, cu cóste stâncóse și prețipișe. Lângă ríu la marginea vălei sã naltă Dálma-Mare, un picor de munte, de pe vêrful căruia avem o privire frumósă și depărtată pe valea Jiiului în jos și asupra munților Parîngului și Cibinului.

Mai în jos la Paroșeni sã varsă în Jiu un păreu de munte, care își are isvorul la pólele muntelui Straja.

Pe valea lui pădurósă și sêlbatică sê află o frumósă partie de stânci văróse. Aici părêul forméză o cascadă de 8 metri de naltă, de-asupra căreia sê află o peșteră, numită Bêla. Inspre gură tavanul (plafond) acestei peșteri este acoperit cu un strat alb de var (flóre de var), din care causă póte că ii s'a dat numele de Bêla (albă).

Din jos de Iscroni Jiiul întră în Gura Surducului. Acésta este o strim-tóre de munte romantică; prin ea 'și-a tăiat cale Jiiul spre câmpiile României, ér alătura cu el merge calea îngustă, pe lângă păduri de brađi și partii de munte frumóse.

Văile Jiiurilor, afară de împrejurimile lor frumóse, sunt însêmnate pentru marea bogăție de cărbuni de pétră, ce sê află aici în sinul pământului. Păturile de cărbuni sê estind dela Petrila, din valea Jiiului rêsăritén până pe la Câmpul lui Nég, în valea Jiiului apusén, în lungime de vre-o 46 și în lățime de 5—6, pe unele locuri până la 20 de km. Ele sunt acoperite cu un strat de pământ subțire, ér pe unele locuri, unde pământul este spălăcit de

ploi, cărbunii se ved eșiți la fața pământului, precum la Petrila, Uricani. Câmpul lui Nég etc. Afundimea lor este foarte mare și până acum necunoscută. La Petroșeni s'a făcut o sfredelire în adâncime de 730. mtr, fără a da de marginea masei de cărbuni. Sfredelul a străbătut prin 21 de pături de cărbuni, ce se pot exploata. De aci se vede, că în văile Jiiurilor se află o mare bogăție de cărbuni de pétră. Cărbunii se exploatează acum în mai multe băi la Petroșeni și jur și la Lupeni.

Esistența păturilor de cărbuni a fost cunoscută și în secolul trecut. Benkö ne spune, că la 1782 cărbunii s'au aprins și au ars mai multă vreme, ér generalul Laudon a aprins o massă de cărbuni în Valea—Arsă și prin acésta a spăriat pe turci, cari intra-seră în valea Jiiului. Exploatarea cărbunilor s'a început numai în 1867. În acest an a deschis societatea de mine și cohuri din Brașov cea dintâi baie la Petroșeni. Alte mine au fost deschise de cătră stat în apropiere de Petroșeni, (una la Petrila și alta pe Jieț) pe cari acum le exploatează tot numita societate, plătind arêndă statului. Mi-

nele stau în legătură una cu alta și cu gara dela Petroșeni prin șine de fer, pe cari se transportă cărbunii în vagóne. Pe an se scot din băile de aici preste 700 mii măjime trice de cărbuni, în valóre de $\frac{1}{2}$ milion floreni. Acum de curênd s'au deschis mine nóue la Lupeni, în valea Jiiului apusén, până unde s'a făcut și cale ferată.

Coridórele (gangurile) băilor sunt jóse, cu cotituri și cu dese adânciri și înălțări de teren; ici-colo se află prin ele locuri mocirlóse. Cărbunele de Jiu este tare, de colóre négră, frântura lui este sgronțurósă (sbârcită) și arde cam cu greu.

În valea Jiiurilor se află 10—14 comune, cari până în timpurile mai nóue au fost curat românesci. Dar de când cu lucrarea băilor au venit pe Jiu o mulțime de streini, nemți, poloni, boemi, unguri și ovrei, mai cu sémă băieși și meseriași și s'au aședat prin comune, cu deosebire la Petroșeni. Comunele de pe Jiiul apusén sunt fundate în secolul trecut și s'au format prin emigrarea locuitorilor din comunele împóporate dela pólele de méđánopte ale munților Hațegului. Pentru aceea cele mai multe pórtă nume de-

rivate dela numele satelor, din cari au emigrat locuitorii. Astfel Uricani-Hobiceni se trage dela Uric-Hobița; Bărbăteni dela Riu-Bărbat, Mățeșteni dela Mățești, Livădeni dela Livadia, chiar și Petroșenii a fost o colonie a comunei Petros de lângă Streiu ș. a. Dintre comunele de pe Jiiuri cea mai însemnată este Petroșenii. Înainte de a se deschide băile, Petroșenii era un sat de munte simplu, acum este un orașel, cu case și alcătuiți moderne. El are mai multe predii, cu cari la o altă numărul locuitorilor se urcă la 7610, dintre cari partea cea mai mare sunt băiași, apoi meseriași și neguțători. Petroșenii este centrul exploatațiunii băilor de cărbuni; aici s'au așezat cei mai mulți streini veniți în valea Jiiului și pentru aceea aflăm între locuitorii acestui orașel reprezentate toate popórele amintite mai sus. În Petroșeni se află scaunul unui protopopiat român gr. cat. de care se țin 16 parochii și mai multe filii, cu 13,315 de credincioși. Parochiile române gr. orientale de pe Jiiuri se țin de protopopiatul Hațegului.

Locuitorii de pe valea Jiiurilor sunt în parte covârșitoare români. *) Ei, după natura locului, sunt popor de munte și modul de traiu și datinele lor au asemănare în multe privințe cu cele ale moșilor din Munții-Apușeni. Astfel la jieni, ca și la moți, există datina, că dacă un fecior se căsătorește cu o fată și merge să șadă la socri, adică întră în familia și averea fetei, el își pierde numele său familiar și primește de nume familiar (poreclă) pe cel al nevestei, respective al socrului său. Acesta se întâmplă de obicei acolo, unde fata e singură la părinți și ea are să moștenească totă averea părintească, sau apoi la văduve, cari se mărită. În cazuri de aceste deci bărbatul se duce să șadă în casa femeiei, ca și când s'ar mărita el și pentru aceea se și dice, despre un astfel de bărbat că s'a măritat. Acestă datină, a cărei

*) De cercul pretorial al Petroșenilor se țin 14 comune (între cari două aparținătoare vălii Streiului), cu 18701 de locuitori. Dintre aceștia 13788 sunt români. (Helységvértár ed. de of. stat. r. u. la 1892).

origine până acum nu e constatată, se pare a fi o datină curat românească, păstrată în munți; ea nu e slavică, cu atât mai puțin orientală.

Tot asemenea sunt satele de pe Jiiuri împrăștiate pe văi și pe cóstele délurilor, ca și satele moșilor; casele se află în depărtări mari unele de altele și fie care familie e avisată la sine însași. Ele sunt făcute din material de lemn (din bârne de brad sau de fag) și acoperite cu șise; pe din lăuntru sunt lipite, ér pe dinafară nu, ceea-ce se vede și la moși în unele sate. În lăuntru ele sunt jóse și întu-necóse, avênd ferestri mici, ér mobiliariul e fórte simplu. Un pat de scânduri, o laviță sau dóuë și o masă mică ce se ține sub pat sau în vre-un unghiu al casei și se scóte numai la mâncare, acesta e tot mobiliariul. Să mai află apoi în casă și cuptoriul (soba) de încăldit, care se numesce caloniu. Caloniul e făcut din lemn, îngrădit cu nuiele și lipit; el e prins de grindă și astfel atârnă de asupra vetrei, pe care se face focul. Caloniul are patru laturi, în sus se strîmtează și se sfêr-

șesce în o țeve, prin care ese fumul. Sub caloniu să face iarna ne'nterupt foc, căci el este pentru încălđit. Cup-toriu de copt pâne n'au jienii, ci pâ-ne și mălaiul se cóce în țest,*) sub caloniu.

Ocupațiunea de frunte a români-lor de pe Jiiuri este economia de vite, cu deosebire oieritul. Caii și vitele cor-nute sunt soiu de munte, tari și răb-durii. Afară de locurile de pășune, pâmânt roditor este puțin. In el se cultivă în măsură mai mare cartofii și păpușoiul. Grâu sau sēcară nu se sa-mēnă; pâne se cóce numai la sērbă-tori mari și atunci fărina de grâu se cumpără din boltă. Români Jieni se hrănesc fōrte simplu; basa nutremēn-tului este mămăliga și mălaiul, pe ca-

*)-Țestul are forma unui fedeu, (cope-riș de ólă); el e de tuciu (pētra) și la vērș, dinafară e cu tórtă. După ce sub caloniu e arsă bine vatra, se dă jaraticul la o parte și se aședă pânea sau mălaiul, apoi se acopere cu țestul și se face foc mai departe de-asu-pra lui, până ce se cóce pânea. Țestul e fo-losit și în țara Hațegului și în alte părți.

re 'l mănâncă de obicei cu fasole, cartofi, varză, (curechiu), crastaveți, pome etc., carne se mănâncă mai rar.

În privința culturală românilor de pe Jiu sunt puțin înaintați. Causa este, că văile Jiurilor, până în timpurile mai noue, au fost așa zicând închise, fiind foarte grea comunicațiunea. Acum se răspândesc și aici rațele culturii, mai cu samă prin școle. Tot din cauza acesta însă ei au păstrat multe datine și obiceiuri străvechi. Astfel este între altele „măritatul bărbatului“ amintit mai înainte; obiceiul, de a numi unele părți de sat după numele capului de familie, care a stăpânit odinioară acel loc,*) apoi se țin în mare cinste multe sărbători străvechi (păgâne), cum este d. e. sărbătorea lupului (lupercalia), a ursului etc. când nu se lucră nimic și ómenii își petrec cu jocuri, beutură etc. Jocurile sunt românesci, hora, sërba ș. a.;

*) Astfel se dice, că cutare om e din Dreghicioni, Șuconi, Balioni, Brebenesci, etc. după cum cel dintâi stăpân al locului s'a numit Dreghici, Șuca, Bălieie, Breben etc.

la petreceri se cântă de obicei din fluer, care este cel mai iubit instrual românilor de aici, vióra nu se întrebuintează.

Românii de pe Jiiuri umblă pe căile lor de munte mult călare; femeile călăresc ca și bărbații și în privința acésta samănă cu móțele din Munții-Apuseni.

Portul românilor din văile Jiiurilor ni se înfățișează astfel:

Bărbații își lasă pěr lung și pentru aceea se numesc în batjocură „momârlani”. Vara pórtă pělării cu margini late, érna căciule, cari se numesc „clăbețe” sau căițe, ca în Valea-Hațegului. Aceste le fac ei înșiși din piei de miel albe sau negre și sunt fórte mari, și la fund mai late, ca la gură; ele au înfășoșarea unei ferdele (mierțe) întórsă cu gura în jos. Cămeșile sunt lungi, până la genunchi și cu mâneci largi, românesci; ele sunt provédute la guler și în spate cu cusături simple (mai cu samă cruci); preste cămașă se încing cu șerpare late, (pe cari le numesc brâie), apoi au peptare înfundate, ér de-asupra șube de pănură albă; iarna pórtă și cojóce scurte. Ciórecii sunt ca și șuba, din pănură albă. In picióre pórtă opinci, unii au și călțuni de

pănură grósă. Obelele din opinci sunt scurte și se légă pe la glesne cu curele sau cu pěr negru de capră.

La femei este înteressantă împletitura pěrului, prin care se deosebesc fetele de femeile măritate. Fetele împletesc două cosițe, una atârănă pe spate ér cealaltă o duc din mijlocul frunții la urechea din drépta, unde se împreună cu cea de pe spate; ele umblă mai mult cu capul descoperit sau și-l acoper cu cârpă de boltă, de obicei albă și cu flori roșii sau negre. Femeile conduc din mijlocul frunții până la urechi de-a drépta și de-a stânga câte două sau trei rânduri de plete împletite, ér din restul pěrului compun pe cap de-a drépta și de-a stânga două cosițe. Femeile nemșilor, de cari se află în Paroșeni, Iscroni etc. își fac conciu în vârful capului. Preste cosițe se pune pe cap brobódă albă de giolgiu, ér unele au rariță sau salia, din o materie mai fină, străvedie. După urechi se pun în pěr ca podóbă un fel de acé cu găvălie mare, care tremură la fie-care mișcare și cari pentru aceea se numesc „trēmurici“. La grumazi fetele și nevestele au baier de taleri, mărgelile înșirate sau latițariu făcut din mărgelile mărunte. Cămașa e de pânză sau de giolgiu cu cusături pe mâneci, preste mijloc se încing cu curele,

er preste aceste au inele, înșirate în zale. Preste cămașă se îmbracă cu „laibër“ de pănură albă sau cu peptare lucrate frumos. Iarna femeile pörtă și așa numita „șubă muierescă“ care e lungă până în pământ și e făcută din pănură albă. Dinainte se pörtă șurț de lână, de colóre galbină-albastră, uneori négră și cu vèrgi negre, sure sau roșii, dindèrèpt au opreg, la fete și neveste mai roșu, la bètrâne negriu și care este lucrat fòrte frumos. In locul opregului se folosesce mai cu samă iarna un alt vestmènt, numit „borcă“, de obicei négră și încrètită de sus până jos. In picidre pörtă opinci, apoi ciòreci până din sus de genunchi. Pe sub genunchi ciòrecii sunt legați cu nesce șinóre, făcute din pèr de capră și numite „vè-nări.“ In zile de sèrbători au început a purta jienele și cisme.

Astfel este portul românilor, cu mici variațiuni, în întreg ținutul Jiului. Munții Parîngului, cari se naltă spre resărit dela valea Jiului, sunt o grupă de munți puternici, cu o mulțime de piscuri însèmuate. Granița țerii trece curmeziș preste ei, așa că o parte mare a lor se ține de România. Piscul lor cel mai nalt este Vêrful-Mândrii (2520 mtri). De pe vêrful

acestui pisc, dacă e vreme senină, avem una din cele mai frumoase și largi privelisti de regiune muntosă.

În apropierea noastră jur împrejur se nalță celelalte piscuri uriașe ale Parîngului. Spre apus, înspre pasul Surducului se nalță piscurile Țapa sau Vêful Reței și Délul Ugrîna, spre mędănópte este Cârja (2407 m.) cu creștelul său stâncos și prețipiș și mai departe înspre Jieț piscul Parîng, apoi spre mędănópte resărit se află mai multe piscuri, precum Ciobanul, Cósta lui Rus, Vêful-Caprii etc. ér spre resărit, în drépta riului Lotru care până la un loc forméază granița țerei, se nalță piscurile Parîngului, cari se țin de România, precum Stogul, Vêful Păpușa, Nedelea, Vêful-Repede etc. Apoi privirea ne străbate asupra altor grupe de munți în depărtare. Spre mędăđi se întind ramurile Parîngului, cari se perd departe în șesul României, spre apus zărim munții Hațegului, spre mędănópte se vede Vêful lui Petru din munții Sebeșului și în mare depărtare se zăresc, abia viđibile, conturnele învălitate în cétă ale Munților Apuseni, spre resărit se deschide valea Lotrului, care despărțind Parîngul de muntii Cibinului, se îndréptă spre Olt; dincolo de valea acestuia privirea

ni se opresce de puternicii munți ai Făgărașului.

Munții Parîngului sunt acoperiți cu bogate păduri, prin cari trăiesce regele munților nostri, ursul, iar printre ele se estind largi poiene cu pășuni, împoporate vara cu numeroase turme de oi.

Călătoriul némt Bergner, care a făcut o scurtă excursiune din valea Jiului în acești munți, își descrie impresiunile astfel:

„Calea se urcă mereu, valea se tot cufundă, numărul munților, ce se nalță în fața noastră tot crește. Jos se estinde valea de la Petroșeni și Petrila și riul șerpuiesce, ca o cale aurie. Noi însă ne urcăm tot mai sus de-a lungul unei còste de munte, icóna se schimbă și noi suntem singuri între munți, sus preste văile locuite. La stânga se ved liveți, locuri cultivate și unele colibe de-ale păstorilor, în dreapta ni se înfătoșeză munții în totă măreția lor. In curênd livețile de munte dispar și noi ne aflăm în lumea păstorilor. Pe còstele délurilor zărim pete mari, albe, cari când se împrăștiă, când érași se împreună; aceste sunt turme, compuse din multe mii de oi. Mai încolo, după un timp lung, dăm de nește copii sficioși. Ei păzesc o cirédă de vaci, ședênd imbră-

țoșai pe o stâncă și privesc la o poiană depărtată, în care se află o colibă mică de-a păstorilor. Mergând mai încolo, în dreapta se estinde o regiune muntosă mărță, în stânga o grupă de șese până în opt piscuri puternice, acoperite cu iarbă rară. Pe cónsta muntelui este o potecă îngustă, cel puțin așa spun ómenii, cari sunt dedați cu muntele; ochiul neespert nu o póte deosébi de stânci și de iarbă. Ea ne conduce cale de mai multe óre în munți. Uneori cónsta muntelui e țepișă, așa că jos, la picióarele nóstre se deschide un abis în adêncime de mai multe sute de urme. Mai departe se schimbă érá priveliștea: în stânga stânci nóue pleșuve, în dreapta piscuri și abisuri nóue, tóte gândesci că sunt aședate de o mână de uriaș, căruia se pare a-i fi lipsit spațiul și le-a grămădit tóte strîns lângă olaltă. In fine sosim la puternicul Pietros, preste care trece calea.

Pe vêrful lui bate vânt rece și pe cónsta întórsă spre méđánópte nu se află decât tufiș slab și împilit. Flori nu se arată, dar se află zăpadă destulă, pe care ferbințéla din Iuliu nu a topit-o. După ce trecem prin ea, dăm de o turmă de oi și suntem salutați de ciobani. Ei par a nu fi prea priete-

noși, dar sunt ómeni buni; apoi întrăm în pădure. Ea este un băiat vênjos al naturei, care se observă, că a crescut în mijlocul zăpedii și în vânturi reci. Sute de trunchiuri a rupt viforul din rădăcină, cari zac împrăștiate prin pădure și putrețesc și ne împedă în cale; adese trebuie să le încunjurăm. Afară de acésta și cărarea este pe alocurea înțelenită și trebuie să străbatem cu forța prin desime. Pe încetul pădurea devine mai prietenósă, trunchiurile resturnate dispar și în locul lor dăm de arbori cu frunziș falnic și de brați nalți, considerabili. Flori pestrițe împrumută naturei grație și noi ne aședăm în o poiană largă. Dar étă a sosit sara, calea se perde în întunecime și noi trebuie să petrecem nóptea în pădure sub ceriul liber etc.

Munții Parîngului stau în legătură spre méđănópte cu munții Sebeșului, spre resărit cu munții Cibinului. Prin munții acestia se află mai multe căi de munte, pe cari putem trece din valea Jiiului pe șesul Cibinului. Astfel dela Petroșeni ne duce o cale prin strîmtórea Taia și pe păréul Aușel în sus, apoi pe cósta muntelui Délul lui Brat, la grupa de stâne Cósta lui Brat,

ér de aici la piscul și lacul Surian, care se ține de munții Sebeșului. Tot pe strimțórea Taia și pe părél Aușelului în sus, lăsând Délul lui Brat la stânga, ne duce o cale la muntele Vêrful lui Petru. Dela Surian spre resărit și dela Vêrful lui Petru preste Șasa ne duc căile de munte pe la muntele Prigóna, în valea rîului Fetii, apoi pe rîulețul acesta în jos până la vèrsarea lui în rîul Sebeșului, după aceea pe Sebeș în jos până unde se varsă în el Bistra și pe acésta în sus la colonia Bistra. Dela colonia Bistrei o cale merge pe la pólele munților Vêrful Paltinei și Piciórele Cailor la Duș, ér de aici la Orlat sau pe Cibin în jos pe la locul de împreunare a Rîului-Mic cu Rîul-Mare, la Gurariului. O altă cale, mai scurtă, ne duce dela colonia Bistrei, trecênd rîulețul Dobrei preste muntele Pripóne și astfel lăsând la drépta pasul Duș, de-a dreptul la Orlat.

O altă cale, pe care putem trece prin acesti munți, merge prin strimțórea Taia și pe Aușel în sus la Vêrful lui Petru, după cum am amintit mai

nainte. Dela acest pisc ea merge spre
ost în valea râulețului Salanul, de aci
pe Sebeș în sus până la muntele Pia-
tra-Albă, unde se află vama de gra-
niță și unde se împreună munții Pa-
rîngului cu cei ai Cibinului. Dela Pia-
tra-Albă această cale trece preste mun-
ții Frumósa și Cindrel la stâna Beși-
neului. Dela Beșineu ea merge la Rě-
șinariu, sau preste muntele Ghihan, pe
unde se află un drum făcut cu măie-
strie, sau pe valea râulețului Stegii și
prin pădurea Șanta. Afară de aceste
se mai află și alte ramificări de căi
prin acesti munți.

Orlatul și Rěșinariii sunt comune
mari románesci, aședate la pólele mun-
ților, la marginea micului dar frumo-
sului șes al Cibinului. Locul cel mai
însămnat este pe acest șes orașul Si-
biu, aflător în colțul de mędănópte-
resărit al lui, pe ambii țermi ai riu-
lui Cibin.

Sibiul este oraș vechiu, înteme-
iat de sași în secolul al doispredece-
lea, adecă înainte de asta cu mai bine
de 700 de ani. Pe acest timp s'au așe-
dat sașii la noi în Ardél.

Despre venirea lor în țara noastră este o poveste gluméță. Să spune adecă, că odinioră în orașul Hameln din Germania s'au sporit șorecii din samă în afară, așa că tot orașul era năpădit de ei și făceau ómenilor pagube fórte mari. Tóte mijlócele de a-i stírpi au ramas zădarnice și din pricina acésta locuitorii din Hameln erau desnădăjduiți, când étă, că într'o bună diminéță să ivesce în oraș un strein necunoscut, care aflând despre nēcazu lor, s'a oferit că pentru o plată bună îi va scăpa de pacoste, omorînd toți șorecii până le cel din urmă șorecel. Tocméla s'a făcut, deși plata, ce a cerut-o necunoscutul era fórte mare. Tainicul necunoscut a scos atunci din sín o fluerice și a început a cânta din ea. Și se vede că fluericea a fost fărmeată, căci la sunele ei toți șorecii din oraș, de pe tóte ulițele s'au adunat ca la poruncă în jurul lui. Necunoscutul, cântând mereu din fluer, a ieșit cu șorecii din oraș și i-a dus de i-a înecat pe toți în rîul Visurgis, care curgea în apropierea orașului Hameln și apoi s'a întors, ca să-și priméscă rěsplata. Locuitorii din Hameln însé, vėđėndu-sė mântuiți de belea n'au voit să-și implinéscă făgăduiala și na'udat necunoscutului nici o para chióră. Stre-

inul, necăjit pentru această purtare, se duse amenințând, că-și va răsbuna asupra orașului.

A trecut mai mult timp dela această întâmplare, când odată străinul necunoscut se ivi éráș în oraș. Era Duminică dimineața și ómenii se aflau în biserică la slujba dumneđească. Necunoscutul scóse din sin o fluerice și la sunetul ei se adunară toți copiii, începând cu cei de 4 ani și până la tinerii de 20 de ani, precum s'au adunat mai înainte șórecii. Necunoscutul eși cu copiii din oraș și se îndreptă spre délul Koppenberg, unde intrară cu toții în o peșteră. Copii nu se mai întórseră nici când la Hameln, căci necunoscutul îi conduse prin găuri subpământene până în Ardél. În lunga lor călătorie copiii crescură, se făcură bărbați și necunoscutul îi aședă pe plaiurile țerii nóstre, ér' urmașii lor sunt sașii de ađi.

Streinul necunoscut și ciudat, așa spune povestea, a fost Necuratul în chip de om.

Povestea această alegorică a scris-o mai întâi preotul iesuit Atanasiu Kirchner și după el alții. Mulți s'au încercat să-i afle explicația în istorie și cea mai nimerită tâlcuire se pare a fi făcut-o Fein *) El arată,

*) Fein, Die entlarwete Fabel vom Ausgange der Hamel'schen Kinder. Hannover, 1749.

că în secolul al XIII, orașul Hameln era în posesiunea contelui de Eberstein, dar prin o înșelăciune a ajuns în stăpânirea episcopului Wittekind. Contele a resculat pe locuitorii orașului în contra episcopului și acesta a mers cu oște asupra lor. Locuitorii din Hameln au pus străji, cari au dat semn prin fluere, când s'a apropiat de oraș oștea episcopului. Cronicele spun, că orășenii tocmai se aflau în biserică, când au sunat fluerele. Ei s'au luptat, dar au fost învinși lângă Koppenberg (la 28 Iulie, 1295). Mulți din ei au fost prinși, ér' când episcopul i-a eliberat, i-a trimis acasă pe la délul Sevenberg. Numele délului Sevenberg a fost confundat cu numele nemțesc al Ardélului, Siebenbürgen, și astfel s'a născut povestea de mai sus despre venirea sasilor în Ardél.

Adevărul istoric este, că sașii au venit la noi din ținuturile Rinului. Partea cea mai mare a lor a venit sub regele Ungariei, Geza II, între anii 1141—1161.

Sașii veniți în Ardél s'au așezat în masse mai mari în părțile de mēdădi ale țerii, afară de țara Oltului, unde era desă poporațiunea română, apoi pe Tirnava-Mare și în partea de mēdănópte-resărit (Bistrița). Cete mai mici s'au așezat și în

alte locuri, precum la Alba-Iulia și jur, la Cricău, Vinț, Aiud etc., apoi la Turda, Cluș, Deș ș. a. Prin locurile aceste însă sașii în parte mare s'au unghurizat. Geza II și regii următori au dat sașilor privilegii și drepturi însemnate, așa că ei sub scutul acestora au progresat, s'au îmbogățit, și-au făcut scoli bune și și-au păstrat naționalitatea până în zilele noastre, deși au fost încungiurați de români, cari sunt mai numeroși ca ei și de unguri.

Sașii sunt așadară de origine germană, dar cu însușiri și instituțiuni proprii ale lor, cari s'au dezvoltat în decursul vécurilor independent aici, pe pământul binecuvântat al patriei noastre. Intocmirile lor publice au fost democratice, poporale, pentru aceea la ei n'a fost nobilime, nici iobăgie, ci toți au fost cetățeni egali în viața publică. Ei sunt conservativi, ca și români; țin foarte mult la datinele lor și la tot ce au moștenit dela bătrâni și sunt statornici întru toate. O bună însușire a lor este hărnicia (diligința) cu care întrec pe români și unguri, apoi cruțarea și moderațiunea. Acestor însușiri este a se atribui, că ei sunt

ómeni agonisitori și cu stare. Astfeliu ei sunt economi și meseriași harnici; pământurile lor sunt foarte bine cultivate, casele și curțile lor bine îngrijite. Casele sunt și pe sate zidite din pétră și acoperite cu țiglă, ceea ce rar se vede prin satele românesci și unguresci. Sașii sunt foarte cu grige (circumspecți) în lucrurile lor, fie publice, fie private; ómeni închiși și neîncredători în streini și pentru aceea nu prea ospitali. Ei sunt în o măsură óre-care egoiști și au în vedere totdeauna interesul lor propriu. De aci urmază că se folosesc adese și de viclenie ca să ajungă la scop. Țeranul sas nu se póte lăuda cu inteligență naturală deosebită, dar cu toate aceste sașii sunt popor cult; ei au întocmiri culturale și scóle bune atât prin orașe, cât și prin sate și au mulți ómeni învățați.

După ce au venit sașii în Ardel au pus temelia la mai multe orașe, cari există și ađi, precum Sibiiul, Mediașul, Sighișóra, Sebeșul, Bistrița, Rodna etc.

Tradiția spune, că sosind o cétă de sași pe șesul Cibinului, au implântat în pământ

pe vârful unei coline de lângă riu două spade formând cruce și au jurat, că vor fi totdeauna credincioși țerii, care i-a primit în sinul seu, regelui și lor înșiși. Pe vârful acestei coline au zidit ei o cetățuie, pe care au numit-o Cibinburg, adecă Cetatea Cibinului. Cetatea Cibinburg este însemnată, pentru că dela ea și-a primit Ardélul numele său nemțesc, Siebenbürgen și nu dela cele șapte orașe săsesci, cum au crezut ómenii mai nainte. Apoi este însemnată cetatea acésta, pentru-că pe locul unde a stat ea, s'a zidit orașul Sibiiu, numit nemțesce Hermannstadt, adecă orașul lui Hermann. Acesta să crede a fi fost unul dintre conducători.

Sibiiul să află aședat parte pe terasa, ce să estinde până aprópe de Cibin, parte jos în vale pe ambii țermi ai riului. Partea lui mai sus aședată a fost întărită cu ziduri și turnuri puternice, din cari să află și acum în tóte părțile multe remășițe. Mai bine sunt păstrate zidurile în partea de méddădi a orașului, spre promenadă, unde să află și trei turnuri vechi. Zidurile aceste au fost făcute din cărămidă roșiă și pentru aceea turcii, cari au năvălit de mai multe ori asupra orașului, l-au numit „orașul roșu“. Sibiiul, ca oraș mare, bine întărit și înfloritor,

a ajuns a fi cel dintâiu între orașele săsesci și de pe timpul regelui Mateiu Corvinul deveni capitala sau locul de frunte al sasilor din Ardél. Primariul Sibiiului era căpetenia poporului săsesc; aici se adunau reprezentanții politici ai tuturor sasilor (universitatea săsescă) și aici au locuit cei dintâi episcopi săsesci, după ce sasii au trecut la reformațiune. Sibiiul a fost în două rânduri capitala Ardélului, fiind aici guvernul țerii, întâiu în secolul trecut (1703 — 1791) și a doua oară în secolul present (1849 — 1865) și între zidurile lui s'au ținut mai multe diete ardelenene de însemnătate. Meseriile și negoțul orașului au fost în trecut în stare înfloritoare.

Călătoriul strein, intrând în Sibiiu, este surprins de ulițele mai mult strâmbe ale orașului, de remășițele de ziduri și întărituri, pe lângă cari s'au zidit cu timpul case și de multele zidiri vechi și va observa îndată, că toate aceste s'au făcut în timpurile resboinice din trecut. Partea cea mai frumoasă și mai însemnată a orașului este cetatea, adecă partea așezată sus, care a fost încunjurată cu ziduri și alte întărituri, apoi partea de oraș, ce se estinde spre apus, numită „Josefstadt”, care s'a început a se zidi în jumăta-

tea a doua a vécului trecut. In cetate sã aflã cele două piețe de frunte ale Sibiiului, numite „piața mare“ și „piața micã“. Ele sunt despãrțite de cãtrã olaltã prin biserica romano-catholicã, ziditã la 1725, și prin un turn nalt, numit „turnul sfatului“, (nemțesce Ratturm), care a fost zidit în 1586—1588. In piața cea mare sã aflã casa veche a universitãții sãsesci și palatul lui Brukenthal, în care este museul lui Brukenthal.

Baronul Samuel Brukenthal a fost guvernatorul Ardélului pe timpul domniei împãrãtesei Maria Teresia (1777 — 1787) El a fost iubitor de arte și sciințe și a adunat tótã vięta sa multe lucruri frumoșe, și de mare preț, precum icóne, cãrți, bani, arme și alte lucruri vechi, aflate prin țarã, apoi minerale ș. a. Din aceste a alcãtuit el museul, numit dupã numele lui; palatul sãu din piața este aprópe întreg ocupat cu acest museu, care dimpreunã cu palatul este acum proprietatea scólelor sãsesci din Sibiiu, fiind cã vița lui Brukenthal s'a stins cu totul.

Partea cea mai însemnatã a museului o formézã galeria de icóne. Aici sunt adunate 1100 de icóne, zugrãvite de pictori

din vécurile trecute și din deosebite țeri ale Europei, nemți, italieni, francezi ș. a. Astfel sunt între ele multe portrete de ale óme- nilor vestiți, ținuturi de la țară (peisagiuri) și de pe mări și riuri, întêmplări din istorie și din vieța Mântuitoriului nostru, orașe, în- fățișări din vieța păstoréscă și dela țéră, lupte renumite ș. a. Multe din ele sunt fórte framóse și de mare preț. Ele sunt așe- date în 15 sale mai mari și mai mici.*) — In alte odăi ale palatului sã aflã biblioteca, care constã din mai mult de 40,000 de cărți, vechi și nóue, unele de mare preț; aici sunt și unele chrisóve vechi, scrise cu mâna, cari

*) Scriitorul engles Charles Boner, care a visi- tat acésta galerie de icóne și a scris o carte despre Ardél acum vre-o 23 ani, s'a exprimat în cartea sa, că icónele sunt copii fără de valóre sau sunt zugrăvite de pictori neînsemnați. In urma acesteia a fost che- mat la Sibiu directorul galeriei împěrătesci de icóne (Belvedere) din Viena sã-și deie părerea ca pricepător asupra valórei lor. Acesta n'a dat drept lui Boner și a declarat, că cele mai multe icóne sunt originale și unele de valóre însemnată. — În asemênare cu galeri- ile de icóne din orașele mari ale Europei, galeria de icóne Brukenthal este numai de valóre mijlocie, dar ca colecțiune provincială este destul de însemnată. In ea se aflã între altele tablouri de Tizian, Reni, Do- minik, Brandi, Wouvermann, van Dyk, Rubens, Kra- nach, Dürer etc.

în alt loc nu se mai află, sunt cum se dice
esemplare unice. — Éráși în alte odăi se
află aședate lucruri vechi, precum arme,
unelte, vase, cărămiđi și hârbe din ziduri
vechi, cu mosaicuri, aflate mai cu samă în
Ardél, apoi o mulțime de bani vechi, mai
cu samă de pe vremea dacilor și romanilor
și a principilor ardeleni; mai sunt apoi tot
feliul de soiuri de minerale (petri) chiar și
petre scumpe, și cu deosebire multe și fru-
móse stufe de aur și tellur, de pe la băile
de aur ale țerii nóstre, apoi lucruri de
sculptură ș. a.

În o altă parte a palatului Bruken-
thal se află, aședată în mai multe odăi, co-
lecțiunea bogată a „însoțirii transilvane pen-
tru sciințele naturale“, ce există în Sibiiu.
Ea se compune din o mulțime de soiuri de
paseri din Ardél și alte animale, împlute și
preparate, apoi pesci, șerpi și alte animale
tîrítóre (amfibii), păstrate în spirt, precum
și o mare colecțiune de insecte și fluturi;
mai departe un herbar bogat, adecă tot fe-
liul de soiuri de flori și erburi și colecțiune
de minerale. Să mai află aici, deosebit de
cele înșirate mai sus, o colecțiune etnogra-
fică din Egipet și din Asia ostică (China și
Iaponia). Însoțirea are și o bibliotecă, con-

stătătore din cărți de specialitatea sciințelor naturale.

Tóte aceste lucruri ale museului Brukenthal și ale însoțirii pomenite sunt aședate în bună rânduială, fiind adunate cele de un fel la un loc și ele pot fi cercetate de ori și cine.

Museul Brukenthal este cel mai mare și mai bogat museu din Ardél.

Lângă piața mică se află biserica săsésacă și scólele săsesci, anume liceul, realele superióre și scólele elementare.

Biserica s'a început a se zidi în jumătatea a dóua a seclului XIV și s'a sfirșit cătră finea seclului XV. Ea este zidită în stil gotic, în locul unei alte biserici mai vechi. Turnul ei este de 73 m. de nalt și e încunjurat în patru colțuri de alte patru turnulețe mai mici. Din turnul acesta avem o privire largă și fórte frumósă asupra orașului și a împrejurimii. Biserica are mai multe întrări, dintre cari la dóue portalurile sunt lucrate cu multă măiestrie. În lăuntrul bisericei sunt multe lucruri însemnate. În partea de cătră apus, care este despărțită de restul bisericii prin un părete, se află morminte vechi de-ale căpeteniilor săsesci (primari de-ai Sibiiului, preoți etc.) din vécurile

16, 17 și 18, cu monumente de pétră și metal, înfățișând pe cei înmormântați acolo în mărime naturală și în portul de pe acele vremuri. În biserică se păstrează mai multe vestminte preoțesci vechi, din timpul dinainte de reformațiune; ele sunt brodate cu mătăasă și cu fir și astfel sunt de mare preț; mai este aici un potir, cană și feșnice de argint din suta XVII-a, apoi multe alte obiecte bisericesti foarte vechi. Mai putem aminti și icóna frumoasă zugrăvită pe pãrete de-asupra altariului, care ne înfățișează restignirea lui Christos pe cruce ș. a. Biserica acésta este una dintre cele mai mari biserici ale Ardélului.

Din piața cea mare se rămuresc patru strade de frunte ale Sibiiului, în cari asemenea se află zidiri și alte lucruri de însemnătate. Astfel este în strada Măcelarilor primăria sau casa sfatului.

Primăria este o zidire veche. Aici se află archiva orașului, bogată în documente vechi, o colecțiune de arme și o cameră de tortură cu instrumente de tortură din vécurile trecute.

Tot în strada Măcelarilor se află casa frumoasă a băncii „Albina“ zidită la 1874, apoi biserica română gr. ori-

entală, care este mică, dar în lăuntru ornată frumos și cu eleganță; cu deosebire este frumos fruntariul (catapitėsma); mai departe aici se află reședința metropolitană gr. or., seminariul de teologi și pedagogi gr. or. numit după numele întemeiătorului, a metropolitului Andrei Șaguna, seminariul „Andreian“, apoi în capetul din sus al stradei frumosul palat al tipografiei archidiececane române gr. or., în care se află și tipografia.

O altă stradă, care se rămuresce din piața cea mare este strada Cisnădiei, cea mai frumoasă dintre stradele Sibiiului. Aici se află palatul băncii de asigurare „Transilvania“, și lipit de el noul palat al archidiececsei române gr. or., care e zidit în locul unei case mai vechi, unde a fost mai întâiu reședința episcopului român gr. or. Mai departe se află în strada această mărețul palat zidit de oraș în care sunt cele mai multe cancelarii militare și la capetul din sus al ei (pe piața Hermann) o casarmă mare de infanterie, ér în fața casarmei frumosul palat al lui Habermann, în dosul căruia se află

întocmite băi de abur și scâlđi. Lângă palatul acesta se află de o parte o promenadă, (promenada Bretter) foarte frecventată de publicul sibiian, ér' de altă parte parcul orășenesc, care e mic dar arangiat cu gust.

De pe promenada Bretter avem o privire frumoasă asupra munților Făgărașului, cari se nalță măreț, în linie neîntreruptă, ca un zid uriaș, la marginea orizonului. Dela capetul din sus al ei se începe partea de oraș, numită Josefstadt, ér la drepta se află strada Morii. In strada acésta sunt casele „Asociațiunii transilvane, pentru literatura română și cultura poporului român“. In ele se află biroul (canceleria) acestei însoțiri culturale însemnate și biblioteca ei, cu cărți în valóre de preste 10,000 de floreni, ér' în curte se nalță măreța zidire a scólei superióre române de fete, cu internat, zidită din partea „Asociațiunii“ la anul 1885. Lângă casele „Asociațiunii“ se află casa comitatensă, zidită în stil renaissance nou.

Josefstadtul este o parte de oraș mai nouă, care s'a început a se zidi numai în

jumătatea din urmă a seclului trecut. Ea este partea de oraş cea mai plăcută, cu case zidite în stil modern, multe construite în formă de vile (locuinţe de vară) şi încunjurate cu grădini mari şi foarte frumoase cultivate. Josefstadtul are înfăţoşarea unei localităţi menite pentru locuinţă de vară, cu case în formă de vile frumoase, cu grădini, cu aer curat şi vara în toate părţile cu verdéţă atrăgătoare; cu el stă în legătură nemijlocită un parc mare la marginea oraşului, numit „parcul de arini“ (Erlenspiel), în lungime de o jumătate de oră, cu aleie (căi) foarte frumoase. Parcul se mărginesce cu pădurea oraşului, cunoscută sub numele de Dumbravă (Jungenwald), care se estinde până aproape de Reşinar şi Cisnădióra, în lungime de vre-o 8 km. şi este un loc de primblare, cercetat vara, ca şi parcul de arini, de publicul din oraş.

În Josefstadt se află între altele zidirea Gesellschaftshaus (casa societăţii), un edificiu mare, cu sală spaţioasă şi localităţi laterale; în el se țin adunări publice, conveniri, baluri şi petreceri, şi diferite esposiţii etc. Mai departe se află în Josefstadt o mănăstire de călugăriţe, cu scólă de fete şi internat şi cu grădină mare, apoi

seminariul săsesc-luteran teologic și pedagogic, un palat măreț, zidit în anul 1892, cu grădină frumoasă. Dintre grădini este cu deosebire frumoasă grădina metropolitană, cultivată cu gust, cu locuință de vară și florărie. În Josefstadt se află și o biserică română gr. orientală și o școală elementară (în „Grópă“).

Lângă parcul de arini se află spitalul militar, ér de cealaltă parte se nalță casarma de atilerie (tunarilor); ea se alcătuesce din trei zidiri mari deosebite, dintre cari în cea din mijloc se află școla de cadeți, (școală militară de ofițeri de infanterie), apoi se mai află aici magazine, grajduri, școle de călărit etc. Casarma acésta este una dintre cele mai mari zidiri ale Sibiiului. Dela casarma de infanterie de pe piața Hermann, în jos, pe din dosul ei, se estinde promenada veche, cu trei despărțeminte, cu fântână artescică, pavilion etc. De aici éráși avem privire frumoasă asupra munților dela graniță. La capétul din jos al acestei promenade se află teatrul orășenesc, ér mai în jos spitalul civil, încunjurat de

o grădină frumoasă. În cetate se mai află casa societății musicale (Musikverein) și mănăstirea călugărițelor Ursuline, cu biserică și școală de fete cu internat, bine cercetată.

Orașul de jos este așezat cu 14—15 metri mai jos decât cetatea*) și stă în toate părțile în legătură nemijlocită cu ea. Din cetate se coboară omul în partea de jos pe trepte, pe lângă cari sunt zidite case de sus până jos. Partea de jos a orașului se estinde pe ambii termi ai Cibinului, preste care sunt făcute mai multe poduri. Aici se află două biserici române, una gr. or. și alta gr. cat., cu școli elementare, apoi casa de orfani, numită „there-sian,” și zidită pe timpul împărătesei Maria Therezia. Afară de oraș se află spitalul alienaților (de nebuni). Acesta este un edificiu mare, în care sunt internați la 200 de bolnavi din tot Ardélul și e provădit cu scalde, gră-

*) Sibiul, anume partea de sus a orașului (cetatea) se află la o nalțime de 430 metri preste suprafața mării, ear celelalte părți la nalțime de 415 metri.

dină mare și parc. El a fost întemeiat la 1859. pentru țara Ardélului și e susținut din partea statului.

În Sibiiu se află comanda corpului de armată XII din Ardél, mai multe biserici, diregătoriile comitatense și judecătoria, gimnasiu de stat cu limba de propunere unгурéscă, apoi mai multe tipografii, fabrice de lumini, de postav, săpun, salamă, patru fabrice de mașine și unelte economice etc.

Clima Sibiiului este puțin cam aspră, din cauză că orașul este aședat în apropierea munților și e schimbăciósă în urma vântului dela méđăđi, care pătrunde prin pasul Turnului-Roșu, ca pe o pórtă și bate adeseori cu putere. Mai stornică și liniștită este vremea în lunile de tómná.

Pentru români Sibiiul este oraș fórté însēmnat, deórece ei au aici mai multe aședăminte frumóse și aici își țin adunările cele mai însēmbrate.

În Sibiiu este reședința (scaunul) arhiepiscopului și metropolitului românilor de legea gr. or. Sibiiul a fost designat ca loc de reședință a episcopilor români gr. orientali la anul 1783. Însé episcopii Nichitici și Adamovici, au lo-

cuit în Reșinar și episcopul Vasile Moga a fost cel dintâiu, care și-a avut scaunul episcopesc în Sibiiu*). Aici se află consistoriul archidieceșan sau cum am ȳice sfatul cel mai înalt bisericesc, care dimpreună cu archiepiscopul ocârmuiesce pe credincioșii români gr. or. din Ardél în privința spirituală și îngrigesce de bisericile și scólele lor și de averea archidieceșei. Aici, la reședința archiepiscopéscă, se adună în fie-care an la Dumineca Tomei, fruntașii credincioșilor gr. orientali, preoți și mireni, aleși din tótă țara Ardélului, după cercuri de alegere, de se sfătuiesc și pun la cale cele mai în-sămnate lucruri bisericesci și școlare. Adu-

*) Episcopul Nichitici și următorul seu Adamovici, amândoi sêrbi de origine, au păstorit biserica română gr. or. din Ardél dela 1783 până la 1796. După mórtea lui Adamovici scaunul episcopesc a re-mas vacant în decurs de 15 ani, până la 1810 când a fost ales și întărit de episcop Ioan Moga și chirotonit la 1811. El a fost după unire, cel dintâi episcop român al românilor gr. orientali. Vechea reședință în Sibiiu a fost în casa de sub Nr. 7 din strada Cismădiei, care acum nu mai există, căci în locul ei s'a edificat un palat nou. Casa acésta a fost prima avere a archidieceșei rom. gr. or. cumpărată la 1819 (respectiv 1821) din o colectă făcută între credincioși; în ea s'a deschis mai întâi seminariul, ér' la 1839 a fost prefăcută în reședință.

narea acésta anuală se numesce sinod archidiecesan și se compune din 60 de membri (20 preoți și 40 mireni) aleși în 20 de cercuri de alegere. Tot în Sibiiu se ține din trei în trei ani o altă adunare bisericească a românilor gr. orientali, la care se adună fruntașii tuturor românilor de legea gr. orientală, adecă nu numai din archidieceasă, (Ardél) ci și din diecesele Aradului și Caransebeșului (Țara Ungurésă și Bănat) astfel deci din întréga metropolie, aleși éráși după cercuri. Adunarea acésta se numesce congres național-bisericesc și are 90 de membri, (30 preoți și 60 mireni).

In Sibiiu se află o scólă mai naltă de preoție sau scólă de teologie și una pentru învățători sau scólă de pedagogie gr. or. fie care cu câte un curs de trei ani. Aceste scóle sunt frecventate la an cam de 150 de elevi, cari își au locuința în seminariul „Andreian“ din strada Măcelarilor, unde se află și salele de prelegere, biblioteca seminariului și tot ce se ține de scólă.

In Sibiiu își are mai departe reședința „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român“. Acésta este o însoțire a tuturor românilor ardeleni, întemeiată la 1861

și are menirea a lăși între românii din Ardel cultura în deosebitele ei ramuri, știința de carte, meseriile ș. a. cu un cuvânt tot ce e bun, folositor și frumos. La ea se poate face ori cine membru, plătind anumite taxe și „Asociațiunea“ și are mulți membri în tot Ardelul, cari se împart după ținuturi în mai multe despărțeminte. Din taxele membrilor și din alte dăruiri făcute de binevoitorii nămului românesc, însoțirea acăsta are adunată o avere frumoasă, din venitele căreia se împart pe fie-care an stipendii și ajutóre la copii sėraci, dar sirguincioși și cu purtare bună dela scóle și meserii. Membrii „Asociațiunii“, cari sunt datori a lucra, fie-care după putință, pentru spriginirea și înaintarea scopului ei, se adună odată pe an în deosebite orașe ale țerii, ca să vadă, cum se chivernisese averea însoțirii și să pună la cale alte treburi de ale ei. Adunările aceste sunt împreunate cu serbări fórte frumoșe. Adunarea „Asociațiunii“ alege tot la trei ani comitetul ei, care se compune din 12 membri și e dator a conduce însoțirea și a grijí de înaintarea și interesele ei. Partea cea mai însemnată a averii „Asociațiunii“, (precum case, biblioteca, scóla de fete etc.) se află în Sibiu și aici este și reședința comitetului ei.

„Asociațiunea“ susține o scólă civilă de fete cu internat, cu patru clase, care e cercetată pe an de 80—90 de eleve. Ea este provădută cu tóte cele de lipsă, după cerințele cele mai nóue și e una dintre cele mai bune scóle de fete din Ardél. Scóla acésta s'a deschis în tóamna anului 1886.

În Sibiu își are reședința comitetul administrativ al fondului și scólelor foștilor grănițeri din regimentul I. român de graniță.

Afară de aceste se mai află în Sibiu multe însoțiri române. Astfel este Reuniunea femeilor române, înființată înainte de acésta cu 13 ani; ea are o avere de aprópe 10 mii de floreni, din care susține o scólă elementară de fetițe, adăpostită în edificiul scólei „Asociațiunei.“ Apoi Reuniunea română de agricultură (pentru comitatul Sibiului) care are de scop perfecționarea și îmbunătățirea lucrării câmpului în tóte ramurile ei. Banca sau institutul de credit și economii „Albina“, care s'a înființat la anul 1872 cu un capital de 300 mii fl. Ea face o învêrtire (circulațiune) pe an de preste treiđeci de milióne floreni și este una dintre cele mai mari bănci ale Ardélului; în Brașov are o sucursală (fi-

lială).*) Reuniunea română de cântări, Societatea de lectură sau casa română, Reuniunea sodalilor români etc.

În Sibiu apar cinci foi române, dintre cari una este organul oficios al „Asociațiunii“, apoi se află două tipografii române, dintre cari cea mai veche este tipografia arhidieceșană gr. orientală, întemeiată la 1850 de metropolitul Andrei Șaguna. În Sibiu se află patru biserici române și la fie-care câte o școală elementară de copii și copile.

Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. oriental, de care se țin 29 de parochii și mai multe filii, cu 27,595 de credincioși și a unui protopopiat român greco-catolic, la care aparțin 34 de parochii, cu mai multe filii și cu 16,591 de credincioși.

În Sibiu s'au ținut mai multe adunări politice însemnate ale românilor din Ardeal și Țera Ungurească.

Dintre bărbații nostri mari se află înmormântați aici: episcopul gr. or. Vasilie Moga (în progadia din „Grópă“), mort la

*) În anul 1892 circulațiunea (reverimentul) a fost de 30,267,164 fl. 92 cr. ér venitul curat de 86,487 fl. 37 cr.

1845, apoi Alexandru Papiu Ilarian, istoric vestit, fost ministru în România și membru al „Academiei române“ din Bucuresci, mort la anul 1879 în Sibiu; el este înmormântat în cimiteriul bisericeii române gr. cat. și are un monument de marmoră, cu bust, ridicat de Academia română. Tot în cimiteriul acesta dórme somnul vecinic George Bariț, unul dintre cei mai mari fii ai națiunii noastre, scriitor renumit, fost președinte al „Academiei“ din Bucuresci și al „Asociațiunii transilvane“, repausat la 2 Maiu 1893.

Sibiul are 21, 465 de locuitori, ér cu miliție cu tot 24,567. Dintre acescia 4807 sunt români. *) Intre ei este bine reprezentată inteligența, precum oficiali, preoți, advocați, diariști, profesori, neguțători etc. apoi sunt mulți meseriași de tóte soiurile, partea cea mai mare însé sunt țerani, cari sě ocupă cu lucrul câmpului.

*) După „Helységnévtár“ din 1892 numărul românilor este 4581, noi însé credem că numărul lor este 4807, deórece tot după acel „Helységnévtár“ sě află în Sibiu 3173 gr. orientali și 1634 gr. cat. cari sunt toți români,

Ei se numesc de obicei „mäiereni“ și cei mai mulți dintre ei locuiesc în partea de jos a orașului,

Pentru sași este asemenea foarte însemnat oraș Sibiiul. El este ca și în trecut, orașul de frunte al săsimii. Aici este reședința episcopului săsesc și de aici se administrează averea națională a sasilor (universitatea săsescă); aici se află consistoriul luteran săsesc și școle însemnate, precum seminariu de teologie și pedagogie, gimnasiu și reale superioare etc., apoi o mulțime de reuniuni (însoțiri) culturale, de știință și de binefacere, bănci mari etc. Numărul sasilor din Sibiiu este de 13,148 de suflete.

Impregiurimile Sibiiului sunt foarte frumoase, bogate în privelisti încântătoare. Dela oraș spre mătădi și mătădi-apus se naltă munții Cibinului, ér la pólele lor se estinde șesul Cibinului, care spre mătănopte se mărginesce cu un ținut cu déluri și coline.

Munții Cibinului stau în legătură spre apus cu munții Parîngului și ai Sebeșului, ér spre răsărit se estind până la pasul Turnului-Roșu, prin care curge Oltul din Ardél în România și

care-i desparte, ca o brazdă uriașă, de munții Făgărașului.

Trunchiul lor este Frumósa, cu piscul cel mai nalt al acestor munți, cu Cindrelul care are o înălțime de 2248 metri. De pe vârful acestuia avem o privire largă și frumoasă asupra celorlalte piscuri ai acestor munți, acoperiți pe cóstele lor cu bogate păduri de brad. Astfel de piscuri mai însemnate sunt: Beșineul și Găușora, între riurile Cibin și Sad, apoi Preșbea și înspre graniță piscurile Otitiagu, Galbina sau Voinegul-cătănesc, Vârful-Mare etc.

Dintre riulețele de munte, cari isvoresc în acești munți dóue sunt mai însemnate. Unul este riul Sadului, cu o vale lungă și romantică; el se varsă în Cibin, lângă satul Tălmaciu. Celalalt este Cibinul, care se alcătuesce din dóue brațe, numite Riul-Mare și Riul-Mic. La pólele Cindrelului, în dóue văi romantice, se află ascunse ca nește mărgăritare, dóue lacuri cristaline: Iezerul-Mare și Mic. Din aceste isvoresce Riul-Mare și Riul-Mic, cari împreunându-se din sus de Gurariului, forméză Cibinul, avënd partii pitoresci pe văile lor.

Astfel se află pe Riul-Mare o frumoasă strimtoare, cu numele „la Pórtă“, unde alvia riului este strimtorată de stânci și apa curge ca prin o pórtă cu zuzet printre bolovani, ér mai în jos ni se presintă o frumoasă cascadă a riului, de vre-o 12 m. de înaltă, care cu stâncile din apropiere și cu împregiurimea pădurósă și sêlbatică forméză un tablou romantic. Cibinul eșind dintre munți udă micul, dar plăcutul șes de asemenea numire și din jos de Sibiiu, în semicerc, se îndréptă spre Olt. Din colțul acestui semicerc de pe délurile Gusteritei, avem o privire romantică asupra șesului și munților Cibinului.

În apropiere vedem Sibiul, cu zidurile lui vechi, cu mulțimea de case, co-perite cu țigle (óle) roșietice și cu turnurile diferitelor biserici, cari se nalță printre zidurile orașului, apoi mai departe șesul Cibinului cu sate dese și în fund măreții munți dela graniță, în o liniă continuă, întreruptă numai la un loc, prin frumosul pas al Turnului-Roșu, unde munții se desfac, făcând loc alviei Oltului.

Șesul Cibinului are o suprafață de 340 km. □ (6 miluri □) și este per-

curs de-a latul lui de riul Cibin. Pe șesul acesta s'a întemplat, lângă satul Șelimber, la anul 1599 lupta crâncenă dintre Mihai Vodă Vitézul, domnul Munteniei și Andrei Batori, prințul Ardelului. Mihai vitézul a eșit învingător, ér morméntul ostenilor căduți (preste 2000 la număr) se vede și ađi în forma unei coline (hâlm) lângă sat.

Șesul Cibinului are pământ fórte roditor; pe el se află aședate mai multe sate, românesci și săsesci, mari și bogate, cu deosebire pe la pólele munților, cum sunt Cisnădia, Reșinari, Orlatul, orășelul Seliște și în partea de méđánópte orășelul Ocna-Sibiiului, etc.

Spre méđăđi-apus dela Sibiiu se află comuna mare Cisnădia (nemșesce Heltau), aședată la pólele munților, în o pozițiune frumósă, încunjurată de déluri cu păduri și pometuri. Locuitorii ei sunt în număr mai mic români, ér în majoritate sași, cari se ocupă în parte mare cu postăvăria, deși acum nu le merge așa de bine, ca odiniórá, când făceau negoț estins până prin Bănat și România cu pánura țesută de ei. Biserica săséscă de aici este o

zidire fórté veche; turnul principal al ei este încunjurat cu patru turnulețe, asemenea turnului bisericeii săsesci din Sibiiu.

Să scie însă din cărțile bătrâne, că sasii din Cisnădie când au ridicat turnulețele, au avut pricină pentru ele cu primăria orașului Sibiiu. In vécurile trecute numai orașele și orăselele săsesci de sine stătătoare și cu judecătorie aveau dreptul de-a 'și împodobi bisericile cu turnulețe. Acesta era un semn, că localitatea care avé o astfel de biserică, era oraș și sasii din Cisnădie, după ce au zidit turnulețele au fost siliți să dea sibienilor făgăduială în scris, că Cisnădia va rămâne tot sat, precum a fost mai înainte, supus orașului Sibiiu; numai așa au rămas turnulețele neatinse și s'au păstrat până în zilelele noastre.

In apropiere, spre apus dela Cisnădia se află satul săsesc Cisnădióra. El este aședat în o vale îngustă și are o pozițiune romantică și împrejurime frumoasă. Din cauza acésta el este în timpul verii un loc plăcut de excursiune și de locuință de vară pentru sibieni. Locuitorii se ocupă cu lucruri de mână, precum împletituri,

(pălării de paie, corfe) etc. dar cu deosebire cu pomăritul. Pómele, mai cu samă cireșele dela Cisnădióra sunt foarte bune și vestite în întreg ținutul Sibiiului. Lângă sat se nalță un dél conic (țuguiet), pe vârful căruia s'a aflat odinióră o cetățuie, în mijloc cu o biserică. Zidul, alcătuit din bolovani puternici, care a încunjurat cetatea, acum zace în ruină, ér biserică, care are un portal frumos, lucrat în stil romantic, este părăsită și servesce sătenilor de magazin.

Asemenea cetățui și castele se află în număr însemnat prin ținuturile, locuite de sasi. În multe locuri întăriturile sunt construite în jurul bisericii și forméză un fel de castele de biserică. Ele au fost zidite în vécurile trecute, când Ardélul era bântuit adese de cete de turci și tătari. În timp de pace se păstrau în ele bucate, haine și alte lucruri, ér' când năvăleau în țară litfele păgâne, se adăpostiau între zidurile lor locuitorii din sat și se scutiau de turia acelora. Multe din aceste vechi întărituri sunt ruinate, altele însă se folosesc și acum ca măgazine.

În cetățuia Cisnădiórei bolovanii, ce zac împrăștiați, se dice, că au fost duși sus

pe vârful délului de feciorii din sat. Tradiția ne spune, că în Cisnădióra nu era primit în societatea feciorilor nici un flăcău holteiu, nici nu-i era ertat să se însóre, până-ce nu ducea un bolovan mare pe vârful délului, în cetate. Când apoi cetatea era atacată și dușmanii voiau să urce cóstele délului, bolovanii aceștia erau rostogoiți de vale, făcând mare stricăciune în ceta năvălitorilor.

La pólele Ghihanului, în depărtare de 1 óră și $\frac{1}{2}$ dela Sibiiu, în vecinătatea Cisnădiórei, este aședată marea și frumósa comună românéscă Reșinari, una dintre cele mai mari comune curat românesci din întreg Ardélul. Calea ce împreună acésta comună cu Sibiiul trece prin Dumbrava orașului, dela care în colo până la Reșinari este înfrumșetată pe amêndóue marginile cu arbori. Reșinari este aședat pe ținutii a lor dóue riulețe, anume Riul-Caselor și Riul-Stezii. Acesta din urmă s'a numit odiniórá Valea-Călugărilor, probabil dela vre-o mănăstire de călugări, ce va fi esistat pe cósta de dél de lângă sat, numită Cetățuie; pe la pólele acesteia curge părêul și pe

vêrful ei se vèd ici colea în fața pământului remășițe de zid și urme de șanțuri. Nu se scie însè nimic despre trecutul acestei zidiri. În Reșinari se află trei biserici române, anume două gr. orientale și una gr. catolică. Lângă biserica gr. orientală cea mai nouă se află înmormântat în o criptă, marele și în veci neuitatul bărbat al națiunii nôstre, arhiepiscopul și metropolitul românilor gr. or. Andrei Șaguna, mort la 28 Iunie 1873. Marele archipăstor a fost înmormântat aici la propria sa dorință, în o comună curat românéscă, în mijlocul iubitului său popor, pentru care a lucrat cu rîvnă și sîrguință neîntreuptă tótă viața sa. Consistoriul archidiecezan gr. or. din Sibiiu a înfrumșetăat la anul 1877 cripta, în care zac osè-mintele lui Șaguna, cu o capelă de pétră cioplită. Cealaltă biserică mai veche este în lăuntru sèu fôrte frumos împodobitã, ér' pãreții ei sunt zugrãviți și pe dinafară. Aici se află înmormântați cei doi episcopi gr. or. Nichitici și Adamovici, cari și-au avut scaunul episcopesc în Reșinari.

În Reșinari se află o școală elementară superioară română gr. or. de copii și copile, cu 6 învățători și o învățătoare pentru lucrul de mână, apoi o reuniune a femeilor române, o reuniune de pompieri și o societate de lectură sau casina română. Aceste așezăminte culturale contribuie mult la luminarea și cultivarea poporului; întreg tineretul din Reșinari știe să citească și să scrie, iar fetițele se pricep afară de carte la tot felul de lucruri de mână femeesci.

De Reșinari se ține și prediul Rîul-Sadului, așezat în valea râului de asemenea numire. Numărul locuitorilor este de 5235 de suflete, cari sunt toți români. Ei se ocupă cu oieritul și cu economia câmpului. Înainte de acesta cu 40—50 de ani atât reșinărenii, cât și ceilalți români din părțile aceste, de pe „mărginime” cum se ține, precum cei din Seliște și din satele de prin prejur, erau oieri vestiți și în genere mari economi de vite. Pe atunci reșinărenii aveau turme numeroase de mii de oi, apoi stave întregi de cai și cireși de vaci, pe cari

le mânau la pășune mai cu samă în România și Basarabia.

După ce însă acum pășunea și fânul s'a scumpit, oieritul nu mai aduce câștig ca mai nainte și de aceea este mai restrâns. Afară de oierit reșinărenii se mai ocupă cu tăiatul lemnelor de foc și de clădit, apoi cu negoțul de lână, sêu, piei etc. Meseriași sunt puțini. Femeile se ocupă cu torsul și țesutul lânii; ele fac postav bun, pe care îl vând prin orașele din apropiere, apoi țesături frumoase colorate de bumbac, din cari pregătesc peptare, mânecare ș. a. Pânza țesută de ele, netedă sau în mustre, este de o frumseță deosebită.

Portul reșinărenilor este următorul:

Bărbații cei bătrâni au pěr lung, cei tineri sunt tunși. Ei pörtă vara pălării negre, nu prea mari, iarna căciuli negre. Cămașa albă de pânză de bumbac, este tivită îngust și frumos cu mătasă albă, mâneca e largă și la partea dinjos înfrumsețată prin o cusătură lucrată cu mătasă albă, pe fire trase. Gulereul e foarte îngust, cei mai mulți bărbați îl pörtă neîncheiat. Cei mai tineri pörtă gulere

cusute cu mătasă colorată și fir și încheiat cu bari. Prete cămașă se încing cei bătrâni cu șerpure de pele nu prea late, cei mai tineri cu șerpure înguste cusute cu flori, alții cu brâne tricolore, apoi poartă peptare de pele încheiate sub mână și pe umărul stâng, cusute cu mătasă în diferite colori. Vara se îmbracă cu mânecare de postav negru, vênăt închis sau cafeniu, partea cea mai mare din postav de casă; iarna poartă cojôce lungi lucrate foarte frumos cu mătasă sau cojôce până sub șold numite „bitușce“. Mai poartă cei mai bătrâni vara când e recóre așa numitul „bobou“, o haină lungă, neagră, cu mânecile foarte lungi, făcută din pânură de casă; boboul se pune numai pe umeri, fără a-l îmbrăca pe mâneci, fiind acele foarte lungi. Cei tineri nu poartă bobou. Ciórecii, numiți în Reșinari nădragi, se fac din postav de casă alb, țigaiu sau bârsan; cei mai mulți sunt încălțați cu opinci, poartă înseși și cisme și papuci. Cei ce poartă opinci încălță mai întâiu un fel de ciorapi de lână albă ca și ciórecii, numiți „cáltuni“. Aici se poate observa un óre care cult al opincei, pentru-că și cei mai cu stare bucurosi poartă opinci, ba unii cu nici un preț nu încălță cisme.

Femeile poartă cârpe mari de lână, când jelesc cârpa e totdeuna neagră, altfelu cu flori

colorate, în preț dela 2—10 fl. ele mai pòrtă și cârpe de mătasă, în preț dela 10—20 fl. Pèrul îl pòrtă femeile sucit neted la ambe tèmplele, îndèrèt cu un conciu sau cum îi òic ele „pepten“, făcut din pèrul de dindèrèpt și din capetele sucituri de dinainte, pe sub conciu sè lègă cârpa fòrte strîns.

Cămeșile sunt fòrte largi, din giolgiu de boltă fin și lucrate cu mătasă albă, négră, roșie și fir ; cămeșile fetelor sunt la grumazi cu bétă, la femei cu ciupag fòrte frumos lucrat. Pe umeri sunt bănicei, în jos umbrejile de ociceiu lucrate cu mătasă négră, bănicei în jos, pui, șibacele și spàrturile lucrate unele admirabil tot cu mătasă și fir. Mânecile sunt la cămeșile de sèrbătòre largi din jos și întòrse în sus, la cele de purtat strînte. Pòrtă apoi și ele, ca și bărbații: peptar de piele, în timpul mai nou și de postav, împodobit cu mărgele, catifea èr altele mânecare de postav de casă sau de boltă, vara și dè țesături de bumbac în difèrite colori, sau mânecare împletite din lână țigae tòrsă și resucită de ele și brodată cu lână colorată de boltă. Afară de aceste se mai pòrtă: cojoc, bitușcă și bobou. Se încing cu brâne late vèrgate roșu, galben, verde, negru, sau cu brâne tricolòre. Șurțele sunt negre, neîncrețite, cel dinainte mai lat ca cel

dinapoi. La munte pörtă şurţul dinainte de atlas negru încreţit, atlfeliu de postav, dar cele mai multe de ţesătură de casă fórte fină. Şurţele sunt cusute cu mătasă albă şi négră, dar şi cu alte colori. Incălţăminte e: ciorapul, păpucii şi opincile. Copii mai pörtă peptare de lână împletite ca şi mânecarele.

Spre apus dela Sibiiu sã aflã, aşe-
dat între déluri, frumosul orãşel romã-
nesc Seliştea, pe ţermii unui riuleţ
de munte de asemenea numire. Se-
liştea este comunã veche, care a esis-
tat la venirea saşilor în Ardél şi a
fost de vécuri centrul unui protopo-
piat romãn. De pe la anul 1860 ea
a luat în desvoltarea sa un avânt aşa
de frumos, încât acum sã póte numera
între orãşelele ţerii nóstre. Ea are
câteva strade pavate, mai multe case
mari şi frumóse, judecãtorie cercualã,
preturã, oficiu de postã şi telegrafie,
têrg de sãptemãnã, prãvălii mari etc.
şi mai multe aşedeminte culturale. In
Selişte sã aflã patru biserici romãne,
trei gr. orientale şi una gr. catolicã.
Dintre aceste trei biserici sunt vechi,
zidite în vécurile trecute, ér una (bi-
serica din „Brata“) e ziditã la anul

1881. Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. oriental, de care se țin 13 parochii, cu 17,869 de credincioși. Aședăminte culturale sunt: o scólă elementară superióră de copii și copile, cu opt învățatori, societatea de lectură sau casina română, reuniunea pompierilor și o reuniune de meseriași; apoi un aședământ economic: casa de păstrare. În jurul Seliștei se află mai multe comune românesci, mari și înfloritóre, pentru cari Seliștea, ca orășel, cu întocmirile și aședămintele ei, este un fel de centru. Numărul locuitorilor ei este de 3750 de suflete, cari sunt, afară de puținii streini, toți români.

Seliștenii sunt vestiți pentru multe însușiri bune ale lor, precum iubirea de curățenie și de ordine, evlavia și iubirea de carte, ospitalitatea etc. apoi femeile în deosebi pentru hărnicia și frumsețea lor și pentru portul lor, întocmit cu gust și eleganță.

Ocupațiunea seliștenilor, precum și a românilor din satele, ce încunjiură Seliștea, a fost odinioară economia de vite și în d' mai lat țieritul.

Ei treceau cu turmele lor, compuse din mii de oi, în România și Basarabia, apoi preste Dunăre pe câmpiile Bulgariei și ale Turciei. Seliștea și satele, ce o încungióră, sunt aședate pe margine, adecă dela ele încolo spre mēdăđi nu sē mai află comune, ci numai munți până dincolo de graniță, înspre șesul României. De aceea locuitorii lor sunt cunoscuți ca oieri sub numele de „mărgineni“. Ocupațiunea de frunte a lor este și acum oieritul, dar scumpindu-sē pășunatul atât la noi, cât și în România, seliștenii, ca ómeni harnici, întreprinđători și umblați în lume, s'au apucat și de negoț, făcēnd cāștiguri bune. Unii din ei au deschis bolți în Seliște, alții prin satele din apropiere, ér mulți dintre ei, mai cu samă din cei mai tineri trecēnd în România cu oile, s'au aședat în diferite orașe ale României, ca boltași. Toți aceștia însē sunt mândri de originea lor și țin legături neintrerupte cu rudeniile și prietiniile de acasă. Întrē selișteni sē află și mulți meseriași; cu deosebire sunt vestiți cojocarii din Seliște, cari pregătesc lucruri de cojo-

cărie foarte frumoase și trainice. Femeile în deosebi se ocupă cu țesături; ele țes din lână țole și tot felul de straie pentru casă, apoi pânză frumoasă și trainică, cu un cuvânt ele își îmbracă casa cu țesături eșite din mâinile lor.

Femeile din Seliște și jur sunt vestite și mult admirate pentru frumsețea lor.

Călătoriul némt Bergner, cercetând Seliștea, a fost încântat de frumsețea seliștenelor și de eleganța portului lor. „Formele corpului lor, — scrie el în cartea sa, — sunt proporționate, părul este uneori bălaiu, mai mult însă negru, ochii au adese o strălucire pasionată, trăsurile feței sunt fine și ele au adese fața roșiă ca sângele și albă ca spuma laptelui. Grație desăvârșită, fineță în trăsurile feții, dispoziție fărmeacătoare, conștiință despre frumsețea lor, amabilitate răpitoare și mai pre sus de toate o vioiciune atrăgătoare: étă însușirile unei seliștene. Ce frumoase sunt ele! Intr'adevăr îi vine omului a crede, că cineva a ales dintre românele din țara întregă pe cele mai dragălașe și le-a aședat aici“.

Portul seliștenelor, precum și a românelor din satele, ce încungióră

Seliște, cum sunt: Cacova, Secel, Si-
biel, Vale, Galeș, Tilișca, ni se înfăto-
șează, cu deosebiri foarte mici și neîn-
semnate astfel:

Ele pòrtă pe cap, atât cele bătrâne cât
și cele tinere, cârpe negre de pěr; în ȃi de
sėrbătore cele bătrâne pòrtă învėlitore albă de
giolgiu și peste ea lėgă un vėl alb, subțire, numit
„sovenel“; nevestele își învėlesc capul cu cârpe
de pěr colorate, cu flori și învėrgate cu mătasă,
unele chiar cu cârpe curat de mătasă, őr peste
ele sė lėgă cu un vėl numit „pachiol“. Fetele
în ȃi de sėrbătore își încing capul cu o petea.
(peteaua o numesc ele „frunză), colorată (vė-
nėtă sau rosa) și peste acėsta lėgă „pachiolul“. Deosebirea între sovenel și pachiol este aceea,
că sovenelul este un vėl mai dur, őr pachiolul
mai fin. Fetele și nevestele pòrtă în ȃi de
lucru peste cârpe pălării de pae albe, îm-
podobite unele cu flori, őr altele numai cu
petea de catifea nėgră. La grumazi fetele
pòrtă mărgelile colorate și salbe.

Iile sau cămeșile sunt de giolgiu; ele sunt
cusute cu negru, atât încheieturile, cât și alti-
țele. Măneșile sunt cu flodori, din câte trei
lași. Nevestele au la grumazi ciupag, cusut
cu mătasă vınătă, nėgră, roșie și cu sirmă;
ciupagul dinainte e îngust (mai îngust de un

centrimetru) ér înděrëpt mai lat. Fetele au la grumazi bëtă, cusută tot cu aceleași colori ca ciupagul și e ceva mai lată, ca acela. La neveste cămeșile sē încheie la o parte, ér la fete la mijloc. Pólele sunt cusute de cămeșă. Ele sunt pe marginea din jos în câte 3—4 îndoi-turi cusute. Astfel sunt cămeșile de sərbătóre. Cele de purtat în ȃi de lucru sunt tot așa, cu deosëbire, că sunt cusute cu bumbac negru fără mëtăsă și fir.

Peste cămașe pórtă vara nevestele și fetele laibere (numite de ele „peptare“) de postav negru; aceste sunt împodobite cu petele de diferite colori, peste cari se cósă o dantelă de șinor negru. Peptarele sunt tivite cu catifea négră, și se încheie dinainte cu bumbi sau copcii. Iarna pórtă peptare albe de piele, cari sē încheie în partea dréptă, pe umër și sub-suóră. Aceste sunt împodobite dinainte cu flori cusute cu mätăsă de mai multe colori, ér pe marginea din jos (pe la brău) sunt tivite cu blană mëruntă, créță și de colóre négră; de asupra acesteia este o cusătură de diferite colori, numită „strămbănog“ și mai în sus de acésta vin flori, cu cusătură numită „rupt în punct“ (punctate).

Femeile bëtărâne pórtă vara și iarna peptare albe de piele, făcute ca și ale celor mai tinere, dar fără podóbe de flori.

La brâu femeile tinere și fetele au cingători de bercă pistriță (un soi de lână) sau cingători trei-colóre; fetele mai pórtă în sêrbători și cingători cusute eu mârgele (aceste sunt aduse din țară); femeile bêtrâne pórtă brâne late (de 12—15 cm.) țesute din lână négră și roșie și își înfășură cu ele mijlocul de mai multe ori.

Fetele și nevestele pórtă în ȕi de lucru șurțe negre din lână țigae, înpestrițate pe din jos cu diferite colori. Șurțul de dinainte e ceva mai lat ca cel dindêrêpt; cel dinainte are pe din jos ciucuri negrii, printre cari sunt fire colorate de lână; cel dindêrêpt are cusuți colțișori de diferite colori. In ȕi de sêrbătóre se pórtă și cătrințe vinete, cari sunt țesute din lână (haras) și învêrgate de-a latul cu tot feliul de colori și sîrme. Nevestele pórtă și șurțe negre de postav, făcute ca și cele de lână. Femeile bêtrâne au șurțe negre de lână trase pe din jos cu câteva fire albe.

In picióre fetele pórtă iarna ciorapi de lână învêrgați la mijloc, vara ciorapi albi sau colorați de bumbac, și păpuci totdeauna tăiați; în ȕi de lucru pórtă și opinci; femeile pórtă de obicei cisme sau opinci, iar mai rar păpuci simpli.

Ca îmbrăcăminte de iarnă pórtă femeile tinere și fetele mânecare (pe cari ele

le numesc „laiberé“) negre, de postav, tivite cu catifea négră și împodobite dinainte cu câte două rânduri de bumbi negri, pe amândouă părțile; printre șirele aceste de bumbi începând de după cap vine cusută o petea colorată, peste care se cósă ca și la peptare dantelă de șinor; pe din afară de bumbi se mai cósă dela grumazi în jos și o vargă de catifea négră. Mânecările au de două părți busunare tivite cu catifea négră și împodobite ca și partea de dinainte a mânecariului și tot asemenea este făcută și partea din jos a mânecii.

Nevestele și fetele mai pörtă iarna și cojóce albe de piele tivite pe margini și la mâneci cu blană négră creță, în lățime cam de trei degete; la grumazi au blană sură. Părțile dinainte sunt cusute cu flori de mătasă de diferite colori, la amândouă părțile dinainte aprópe de subsuori sunt puțin adunate în crețe și pe ele cusuți câte trei ciucuri de mătasă, dela care în jos se începe dunga (unde e cusută partea cea de dinainte cu cea de îndărëpt) cusută cu flori; pe ea, ceva mai în jos de bréu este iarăși un ciucur. Pe lângă blana cu care e tivită marginea părților de dinainte sunt de sus până jos în șir tot ciucuri, unul din altul; pe lângă blana dela mâneci este

„strâmbănog“ și cusătura „rupt în punct“. Cojocile bătrânelor sunt tot în forma acésta, numai cât mai simple, fără podóbă.

Spre apus dela Săliște se află două comune de munte mari românesci, Poiana și Jina, ai căror locuitori sunt asemenea oieri vestiți, și fac negoț însemnat cu brânză, slănină, unt, lână etc. În Poiana se află o scólă elementară superióră gr. or. cu patru învățători, în Jina este scólă grănițărăscă. Jina este aședată la cea mai mare nălțime dintre toate comunele țerei noastre (195 metri preste nivelul mării).

La marginea șesului Cibinului se află satul românesc Orlat, unde mai nainte era ștabul primului regiment român de graniță. Zidirile militare ale fostului regiment servesc acum de casarmă. În Orlat se află și o fabrică de hârtie.

La marginea de mędănópte a șesului Cibin se află aședată între délui Ocna (Ocna-Sibiiului), cu 3772 de locuitori, dintre cari două părți sunt români ér' a treia parte unguri. Ea este însemnată pentru băile ei de sare, dela cari își are și numele și pentru

lacurile sărate, la cari sunt întocmite calde.

Țara noastră are bogăție mare de sare; în sinul pământului ei în cele mai multe părți, dar cu deosebire în părțile din lăuntru, se află mari cantități de sare, în adâncime foarte mare, până acum necunoscută. Sărăriile ei fac parte din vinele de sare ale Europei resăritene și stau în legătură spre mătădi cu sărăriile din România și spre mătănopte cu cele din Polonia. Dela Ocna o vână principală merge prin părțile de mijloc ale Ardélului, pe la Uióra, Turda, Ocna-Deşului, ér' alta în partea resăritenă, pe la Cohalm, Odorhei, Paraid, Jabenita, până pe la Rodna, cu multe ramuriri laterale. Adâncimea ei nu ne este cunoscută, căci în adâncime de două sute de metri se află încă tot sare; în multe locuri ea ese până la fața pământului și este acoperită numai cu un strat de pământ subțire, pe care adese îl spală ploile și atunci rămâne sarea curată la fața pământului. În unele părți, precum la Sovata, în Secuime, se află deluri întregi de sare. Sarea de Ardél este albă și foarte curată; ea este de obicei cristallizată, ér' unde stă în atingere cu pământul se estinde în formă firósă. În Ardél se scóte

acum sare în opt locuri, dar sunt cunoscute până acum 37 de locuri cu sărării, unde s'ar puté deschide mine de sare. Prin locuri de aceste se află pretotindenea lacuri sărate, ér' isvóre sărate sunt cunoscute până acum preste 900; pela sfirşitul vécului trecut erau cunoscute 300.

De aci se vede, că bogăția de sare a Ardélului este fórte mare; sarea se scóte în Ardél de sute și mii de ani. Străbunii nostri, romanii, încă au avut băi de sare la Uióra Turda, Ocna etc. Urmele lucrării lor se véd până ađi și afară de aceea s'au aflat prin locurile aceste în pământ vase, unelte, cărămiđi și pietri cu inscripțiuni romane. Multe din aceste băi romane, isvorind în ele apă, s'au prefăcut în lacuri sărate.

În Ocna au esistat băi de sare din timpurile cele mai vechi. Acum sunt dóuë băi mari cultivate: una ținută în rezervă, ér' din cealaltă se scot la an la 30—40 mii de măji metriche de sare. Ea are o adâncime de 112 metri și sarea tăiată se scóte la lumina ڟilei în piele de bibol, cu o mașinarie de scripeț. Cu mașinaria ácésta întră și ómenii în baie, dar se află și scări de lemn, pe cari ne pu-

tem coborî în ea. Baia are forma unei biserici uriașe cu două aripi laterale și e provădută cu o galerie de lemn.

Băile de sare sunt foarte frumoșe. Ele în deosebire de băile de cărbuni și de aur, au căi drepte și se pot tăia foarte regulat. Dacă străbatem prin pătura de pământ, cu care e acoperită sarea, ne aflăm încunjurați de toate părțile de sare, care la lumina lampelor strălucesc ca neste cristale. Dacă apoi de pe galerii sau din alt loc potrivit se aruncă paie aprinse în spațul gol, ce se adâncesc la picioarele noastre, avem o privești foarte frumoșă. Baia de-odată se luminează, încât se pare că toți pereții au prins de-odată flacări și lumina se resbate de pe ei, ca din nesce oglinzi uriașe.

„Trebuie să ne închipuim, — scrie Kővári, despre interiorul băilor de sare — o stâncă de marmoră și în ea scobită o uriașă biserică; dacă privim de sus pe fundul ei vom vedé lucrătorii, fiecare lângă opaișul seu, ca și când ar ciocăni câte un puiu de corb. Și pereții baiei se nalță surii, reflectând rașele luminei. Baia are asemănare cu un palat de ține, alcătuit din marmoră albă-surie“.

În Ocna se folosesc de scăldat cinci lacuri sărate, dintre cari patru

sunt aşedate unul lângă altul, formând o grupă, ér unul să află deosebit, în depărtare de 600 metri dela ele. Apa lor conţine fôrte multă sare, cu deosebire lacul cel separat (21%), ér' adâncimea lor este de 30—40 m. În jurul lor se află cabine de desbrăcat şi alte întocmiri, precum şi locuri de plimbare frumóse şi bine grijite. Scaldele din Ocna să folosesc cu succes bun contra bólelor cauzate de recélă, precum este reumatismul, apoi contra bólelor de nervi etc. Vara sunt cercetate de lume multă, cu deosebire din partea sibi-enilor.

Spre resărit de la Ocna, pe drumul de ţară ce duce de la Sibiiu în valea Têrnavei-Mari, la Mediaş, în depărtare de dóue miluri de la Sibiiu, să află aşedat satul Slîmnic, cu locuitori români şi şaşi. Lângă sat să nalţă un dél ţuguiat (conic) pe vârful căruia să află neste frumóse ruine de cetate. Cetatea dela Slîmnic s'a început a să zidi în sec. al XIV; în mijlocul ei să vèd ruinele unei biserici,, ér jur împrejur pe vârful délului să află zidul de cetate ruinat, în nalţime de 5—6 stânjeni.

Ruinele aceste ne ofer din depărtare o priveliște foarte frumoasă.

Dela Sibiiu spre mэдăđi pe un drum de țară bun sosim la pasul Turnului-Roșu, care precum am amintit mai nainte, desparte munții Cibirului de cei ai Făgărașului și prin care ese Oltul din țara noastră în România. El se află în depărtare de 30 km. dela Sibiiu. Drumul de țară trece prin mai multe sate și până ce intrăm în pas ochiul se delecteză în frumoșele priveliști de munte, ce ni se înfătoșeză spre mэдăđi, unde se nalță puternicii munți dela granița țerii. Astfel este satul Șelimber, lângă care în drepta se află înmormentați oștenii, căđuți în lupta dintre Mihai Vodă Vitézul și Andrei Batori (1599), apoi Veștemul, a cărui locuitori au fost grănițeri. Al treilea sat este Tălmaciul, unde Cibirul se varsă în Olt. Lângă Tălmaciul pe un vêrf de dél se află ruinele cetății numite „Landskron“ („Coróna țerii“).

Cetatea acesta a fost zidită acum sunt cinci vécuri, și avea menirea de-a servi de apărare, dimpreună cu întăriturile din pasul

Turnului-Roșu contra năvălirilor, ce se făceau prin acest pas în Ardél. Tradiția ne spune, că în ea locuia odinioară un voevod, căruia nu-i era ertat a da față cu voevodul care își avea locuința în pasul Turnului-Roșu. Kővári, în descrierea ce o face despre cetățile ruinate ale Ardélului, scrie astfel despre ea:

„Prin Tălmaciu trece drumul de țară ce duce dela Sibiiu la Turnul-Roșu. Lângă sat, pe un pisc înalt se zărește din depărtare o ruină de cetate, una dintre cele mai frumoase ruini ale Ardélului. Zidurile ei, în nalțime de 5—6 stângini, în care se pot observa pe alocurea spărturile de tunuri și pórta spațioasă cu päreții ei laterali ni-se înfățișează într'o mărime uimitóre și forméză cu Oltul, ce curge pe la picioarele ei, o icónă admirabilă. Cetatea acésta, ca o corónă, cuprinde întreg vârful délului. Zidul ei are formă ovală, cu o periferie de vre-o 600 urme. În curtea ei nu se află zidiri, printre tufișuri se vęd numai nisce săpături, făcute de ómeni, cari au căutat pe aici comori ascunse. Zidul de lângă pórta, la méđănópte-resărit, este încă întreg: în fața lui se varsă Cibinul în Olt. Cetatea au zidit-o Sașii, de aceea regele Ludovic I, le dă în anul 1370 un

decret, prin care îi absolvă dela susținerea și serviciile, ce trebuiau să presteze cetății.“

De pe vârful délului, unde zace în ruine cetatea Landskron, avem jur împrejur o priveliște încântătoare. La pólele délului spre mēdănópte se află satul Tălmaciu și Cibinul serpuiesce de vale, grăbind spre Olt, ér mai departe se estinde frumosul șes al Cibinului, cu Sibiiul și alte localități, ce se află aședate pe el; spre apus privirea ne pătrunde în valea romantică a Sadului, unde se află ascuns satul românesc Tălmăcel și mai departe asupra munților Cibinului; spre rēsărit se nalță uriașii munți ai Făgărașului, cu piscurile lor în forme deosebite, cum este Surul cu cóma lată, Scara în forma unei piramide, Negoitul cu cóstele sale prețipișe ș. a. ér spre mēdădi vedem pasul Turnului-Roșu cum se afundă între munți, ca o uriașă cărare și la gura lui aședat satul Boița.

Pasul Turnului Roșu este unul dintre cele mai frumoșe pasuri ale nós-tre, în care pe lângă peisagiurile pitoresci ale naturei, aflăm și urme interesante și reminiscențe istorice din trecut. Munții aici se apropie de olaltă, așa că în cele mai multe locuri nu-

mai pentru alvia Oltului se află loc și pentru drum, care încă este adese tăiat în stâncă. Astfel, curge Oltul printre stânci puternice și acoperite cu păduri, formând multe și mari cotituri și oferindu-ne preste tot locul cele mai frumoase tablouri de regiune muntoasă. Adese ne vine a crede, că valea se închide înaintea noastră, când etă, Oltul formeză o nouă cotitură și un nou tablou romantic se deschide ochiului uimit.

„In apropiere nemijlocită de noi, scrie R. Bergner, se nalță munții acoperiți cu pădure, înaintea noastră șerpuesce calea îngustă și imediat pe lângă ea își rostogolesce cu furie puternicul riu valurile sale tulburi, formând adese vârtejuri și aruncându-și apa cu putere neînfrănată preste fărâmurile de stâncă, ce-i stau în cale. Pe țărmul de dincolo se nalță érași munți și mărginesc pasul. Jur împrejur e liniște, nici o mișcare nu e pe drum, nici o vietate, nici un vas plutitor pe riu.“

Ruine de turnuri, cetăți și rămășițe de ziduri vechi împodobesc în multe locuri pasul. Astfel este „Turnul Roșu“ lângă Boița, un turn nalt,

în patru unghiuri și văpsit roșu, dela care 'și are pasul numirea. Tradiția, remasă de pe timpul năvălirii turcilor în țara noastră, spune, că el a fost văpsit roșu mai întâi cu sânge turcesc. În jurul lui s'au aflat odiniură și alte întărituri. Ceva mai în jos este un alt turn rotund în ruine și restul unui zid. La vărsarea riulețului de munte Lotriora se află vama pasului, ér mai în jos pe teritoriul României, la gura riulețului Lotru, se ved pe un dél ruinele cetății Lotru.

Ruinele aceste, deși tăcute, se par a ne spune, că odiniură pe aici s'au întemplat lupte crâncene, când apa Oltului curgea uneori colorată cu sânge omenesc. Prin pasul acesta s'au făcut adese năvăliri în Ardél din șesul Dunării. Așa se crede, că o parte din oștile lui Traian pe aici au străbătut în inima Daciei, ér turcii au năvălit în Ardél pe aici în mai multe rënduri. Romanii după ocuparea Daciei au construit prin pas o cale; în secolii trecuți numai călare sau pedestru se putea trece prin el, până ce s'a făcut sub împératul Carol VI drumul bun de

ađi, în parte pe ruinele drumului roman.

Din drumul, ce duce dela Sibiiu la pasul Turnului-Roșu, se rămuresce între Veștem și Tălmaciu spre răsărit un alt drum de țară, care trece întâi preste riul Cibin, apoi preste Olt și ne conduce în ținutul numit Țara-Oltului. Acest ținut este unul dintre cele mai frumoase ținuturi ale țerii noastre, unde în un contrast uimitor stau în legătură nemijlocită cei mai puternici munți ai țerii cu șesul îngust, ce se estinde imediat la pôlele lor în formă de terase, până în Olt. Numele străvechiu de „țară“, ce s'a dat acestui ținut, ne arată, că el este ca o țerișoră, închis și separat de ținuturile vecine, cu granițe naturale. Astfel de o parte munții îl despart de România, ér de altă parte Oltul îl separă de restul Ardélului. Forma lui este lungăréță, dela apus spre răsărit; la marginea de mēdăđi a lui se nalță în șir lung munții Țerii-Oltului sau munții Făgărașului, la răsărit e mărginit de munții Perșanilor, laturea lui de mēdănópte e spălată de valurile Ol-

tului, care curge dela răsărit spre apus
ér la capătul apusén al lui se îndreptă
spre méđăđi, spre pasul Turnului-Roşu.
Pe ţermul drept al Oltului se estinde
un ţinut cu déluri şi coline, care se
incepe imediat de lângă Olt. Acest ţi-
nut însé nu se ţine de Țara-Oltului,
ci după cum đic Oltenii, de Ardél,
căci ei trecénd Oltul, totdeuna đic că
au fost „pe Ardél“. Spre méđăđi dela
Olt, pe ţermul stâng, se întinde şesul
cu sate dese şi udat de o mare mul-
ţime de riuleţe şi păraie, ce curg
aprópe paralele spre Olt. Şesul are
o lăţime de 3—4 mile. Dincolo de el
se nalţă maiestos munţii, în tótă gran-
diositatea lor, în un şir lung de vre-o
70 km. Ei sunt acoperiţi cu bogate
păduri de stejar, mai în sus cu bră-
det şi ne arată ici-colo cóste şi vâr-
furi góle, pleşuve, greu de urcat, unde
se adăpostesc ciutele de munte fricóse
şi şi aşedă vulturii falnici cuiburile
lor. Din vale, din ori-care punct de
pe ţermii Oltului, aceşti munţi ne apar
măreţi şi impunători, mai impunători
decât ori-care şir de munţi ai Ardélu-
lui. Causa este, că ei, în deosebire de

alți munți ai noștri, se nalță repentin, deodată din șes, așa că predélurile spre șes sunt scurte, având lungime abia de 10—15 km. dela cóma lor și dela piscuri, preste cari trece de obicei granița țerii și cari se nalță la 1850 — 2000 m. preste valea Oltului și la 2300—2500 metri preste nivelul mării. Acésta este o însușire deosebită a munților Făgărașului, care în o astfel de estensiune și pe o linie așa de lungă este raritate chiar și în Alpi.

Acésta însușire însă o au munții Făgărașului numai pe laturea lor de mēdănópte, întórsă spre Ardél, pe când spre mēdădi ramurile lor sunt lungi, se estind în direcțiuni deosebite, unele aprópe paralel cu trunchiul principal dela graniță și se perd cu încetul și pe nesimțite în șesul Dunăren al României.

O altă însușire caracteristică a acestor munți ne presintă văile lor. Cele mai multe din ele au ascunse în fundul lor câte un frumos lac de munte sau iezer. In ceialalți munți ai noștri, cu deosebire în cei dela mēdădi, încă se află lacuri de munte, dar

nicăiri atâtea, ca în munții Făgărașului, unde, aproape în fiecare vale se află câte un lac cristalin. Unele din ele au o împrejurime frumoasă și încântătoare. Din aceste lacuri de obicei își au isvorul pârâiele de munte, cari se aruncă cu repeziune lărmuitoare prin văile strimte și formeză adese cascade frumoase, dând un fel de viață împrejurimii tăcute și sălbatică. Ele trec preste stânci și trunchi de arbori, ce le stau în cale și eșind dintre munți, percurg șesul îngust și apoi își amestecă valurile lor argintii cu apa Oltului.

În munții Făgărașului se află cele mai nalte două piscuri ale Ardélului: Negoiful și Colțul Viștea-Mare. Ei se compun din mai multe grupe, cu o mulțime de piscuri, de pe vârfurile cărora ni se deschid priveliști depărtate și frumoase. Grupele cele mai însemnate de la apus spre răsărit sunt următoarele:

Grupa Surului, se află așezată la capătul apusén al șirului de munți. Piscul cel mai nalt este Surul (2288 metri), cu multe vâgăuni stâncóse pe cóste, ér' în

partea de sus aproape pleș. De pe vârful lui avem o privire depărtată. În jur se înalță piscurile: Vârful-Tătarului, al cărui nume este poate o reminiscență de pe vremea năvălirii tătarilor, piscul Scara în forma unei piramide, Budislavul, apoi Ciórta cu trei piscuri și spre răsărit dela acesta, despărțit prin o curmătură, piscul tepiș Gârbova. Cóstele piscului Ciórta și Gârbova sunt stâncóse și forméză o vale de munte, în fundul căreia se află lacul Avrigului, de formă lungă și cu țermi stâncóși. Spre mędăđi dela Surul și Budislav, pe teritoriul României se nalță muntele Olan.

Grupa Negoiului cu piscurile Negoiul-mare și Negoiul mic. Negoiul mare este cel mai nalt pisc al Ardélului, 2536 metri preste suprafăța mării. Vârful lui se sfirșese în o stâncă, cam de 3 metri de lată și 15 metri de lungă, acoperită cu muschiu; pe ea se află o piramidă de pietri, (piramidă triangulară), făcută de inginerii militari. De pe vârful Negoiului avem o privire frumoasă și largă asupra văilor și delurilor Ardélului, cari se perd în cęta depărtării și tot asemenea asupra ramurilor de munte, ce se resfiréză spre mędăđi în România. În apropiere, la pólele muntelui, în o vale

adâncă, numită Strunga-Dracului vedem ca doi ochi albastri, două lacuri de munte, despărțite prin o costă de dël de cătră olaltă. Unul este lacul Negoifului (la o nălțime de 1963. metri preste nivelul mării), ér celalalt e iezerul Gârșovei sau iezerul Călțun (la o nălțime 2140 metri.) Spre mēđănópte dela Negoii se nalță piscurile Sărategi și Tunșului. De pe vârful Sărategi ni se deschide o privire frumoșă spre pasul Turnului-Roșu. La pólele piscului se estinde valea adâncă a Sărategi, apoi valea Porumbacului cu brădet bogat și dincolo de ea se nalță Surul pleș. Mai în depărtare se vede dëlul Tălmaciului și șesul Cibinului cu Sibiiul.

Dela Negoii mai departe spre rēsărit se află munții Cărtișórei, cu piscurile: Vêrful-Laitii, Paltina și Vênătórea lui Butén, care are o nălțime de 2510 metri, ér spre mēđănópte amintim Piscul Bulii și Vêrful Merlii. De pe acest din urmă avem o privire frumoșă asupra Terii Oltului și spre apus până la Sibiiu, apoi în văile frumoșe de munte ale Laitii și Valea Dómnei și asupra piscurilor din apropiere. Dintre lacurile din acesti munți sunt mai însēm-nate: iezerul din Valea-Dómnei, iezerul Că-

prăreț și cu deosebire frumosul lac al Bulii, aflător în valea de asemenea numire, la pólele piscului Vujugu, spre apus dela Vênătorea lui Butén în o nălțime de 2050 m. În valea Bulii dinjos de lac se află un cataract format de părēul Bulii, unul dintre cele mai mari și mai interesante cataracte ale Ardélului. Apa are o cădere de aprópe 80. de metri și în lățime, cu deosebire primăvara când se topesce zăpada de vre-o 20. mtri, formând mai multe cascade și aruncându-se cu sēlbătăcie și zuzet asurđitor printre stânci și bolovani.

Munții Arpașului cu piscurile Arpașul-mare sau Vêrtop, Arpașul-Mic sau Vêrtopel, cu cóstele lor stâncóse, apoi Podragul și Podrăgelul. La pólele lor se află în dóuē văi adânci lacul Podrag, de estindere considerabilă și lacul Podrăgel.

În munții Ucei se naltă piscurile Ucia Mare și Ucișóra; dela aceste mai departe spre rēsărit urméză munții Vistea-Mare, între páraiele Vistea-Mare și Viștișóra. Piscul lor mai nalt este Colțul Vistea-Mare, care după Negoitul este cel mai nalt pisc al țerii, avēnd o nălțime de 2520 metri. De pe vârful lui, afară de panorama frumósă, ce o vedem în apropiere la

pólele munților, formată de șesul de pe țărmul Oltului, cu satele dese și mulțimea de râulețe, ca nește cărări argintii, privirea ne străbate în depărtare mare preste délurile Ardélului, ér spre resărit dăm cu ochii de uriașii munți ai țerei Bârsei, de Piatra Craiului și Bucecii, apoi de munții Ciucului dela răsărit și de șirul Argbitei.

De pe Vêrful-Urliei, aședat mai spre resărit, asemenea ni se deschide o privire frumósă, cu deosebire' asupra munților Țerei-Bârsei, a Buzeului și Treiscaunelor și mai aprópe asupra munților Perșanilor. Vêrful Urliei este de 2479 metri de nalt și-'și are numele dela urletul unui cataract dela pólele lui, format de un râuleț, ce isvoresce din un frumos lac de munte. Lângă Vêrful-Urliei se află pasul Brezei, singura trecătoare mai comódă a munților Făgărașului, prin care putem trece mai cu ușurătate din Ardél în România ; in colo nu se află prin ei decât cărări de munte grele de străbătut.

Dela Vêrful-Urliei spre răsărit munții Făgărașului nu mai au piscuri așa de nalte, ca în partea lor apusénă și centrală. In grupa dela capétul resăritén al șirului, în munții Sebeșului,*) piscul cel mai mare,

*) Numiți după satul Sebeș, dela pólele lor.

Vârful Ludii, are o nălțime de 2179 metri. Spre resărit munții Făgărașului se împreună cu cei ai Țerii-Bârsei și ai Perșanilor.

Pe șesul, ce se estinde la pôlele acestor munți, merge pe țermul stâng al Oltului un drum de țară, care împreună Sibiul cu Brașovul, trecând de-a lungul țerii Oltului, prin Făgăraș și preste munții Perșanilor. Acest drum este unul din cele mai vechi drumuri ale țerii noastre și e foarte cercetat, fiind calea de comunicație principală a oltenilor, pe care s'a făcut și se face comunicația din țara Oltului, dela Făgăraș, cu cele două orașe de frunte ale Ardélului, cu Sibiul de o parte și cu Brașovul de altă parte. In anii din urmă s'a construit dela Sibiul până la Făgăraș și o linie de cale ferată.

Drumul de țară al Făgărașului precum am amintit mai nainte, se rămuresce între satele Veștem și Tălmaciu din drumul ce duce dela Sibiul la Turnul-Roșu și se îndreptă spre resărit. Mergând pe el, trecem preste riul Cibin și urcăm délul, ce se nalță lângă satul Brad. De pe culmea acestui dél

ni se deschide o panoramă frumoasă înderept asupra plăcutului șes al Cîbinului, asupra cetății ruinate Landskron și în valea de munte a Sadului, ér' înainte, asupra Țerii Oltului și asupra munților Făgărașului, cari se nalță imposant la drépta.

Dincolo de Brad drumul trece preste Olt, pe un pod de lemn acoperit și astfel întrând în Țara Oltului, sosim în curênd la comuna Avrig.

Avrigul este un sat mare românesc, cu 2759 de locuitori, dintre cari partea cea mai mare (2472 de suflete) sunt români. Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. or. de care se țin 23 de parochii cu 21,885 suflete și o scólă elementară română gr. or. cu 4 învățători.

Dar în Avrig lucrul cel mai însēmnat este o criptă, sub care zac remășițele pămîntesci ale unui suflet mare românesc, osēmintele marelui nostru bărbat de scólă George Lazar. George Lazar a fost născut la anul 1779 în Avrig și întorcêndu-se din România, unde a pus temelia scólelor naționale și a deșteptat pe români din letargia lor secolară, a murit aici în anul 1823.

El a fost înmormântat în curtea bisericei gr. or. din Avrig, lângă biserică, ér la anul 1864 a fost desgropat și ósele — căci numai acele s'au mai aflat — au fost înmormântate din nou, tot în curtea bisericei, dar la o depărtare cam de 20 pași dela zidul bisericei. Aici i-a făcut Carol Rossetti în semn de recunoscință o criptă de marmoră roșietică. Pe pétra care stă ridicată în sus și care are în vêrt o cruciuliță de metal se află uomătorul epitaful, tăiat cu litere cirile:

Viețuitoriule!

Stăi pușintel și cetesce

Dup'acésta socotesce

Trista omului sórte

Nepregetátóre mórte.

Ce ești tu, eu am fost

Acésta 'nvață. de rost

Ce sunt eu acum, vei fi

Când ciasul îți va sosi.

George Lazar

theol: Transilv.

N. 1779

M. 1823.

Ér pe pétra care acopere mormântul, și care asemenea e de marmoră roșietică, este următórea inscripțiune cu litere latine:

„Precum Christos pe Lazar din morți a înviat
Așa tu România din somn ai deșteptat.

Lui George Lazar

a ridicat acest monument scolariul său Hagiul și Ieroselimit Carol Comite de Rosetti, la anul 1864.

In Avrig s \acute{e} mai afl \acute{a} un castel, cu gr \acute{a} din \acute{a} frum \acute{o} s \acute{a} , care odini \acute{o} r \acute{a} a fost a guvernatorului Ard \acute{e} lului Bruckenthal, apoi o fabric \acute{a} de sticl \acute{a} , care \acute{i} ns \acute{e} acum e pustie \acute{s} i o alt \acute{a} fabric \acute{a} de postav dur (halina), proprietatea unor sa \acute{s} i din Cisn \acute{a} dia.

Portul rom \acute{a} nilor din Avrig este urm \acute{a} toriul:

B \acute{a} rba \acute{t} ii au p \acute{e} rul tuns, afar \acute{a} de cei b \acute{e} tr \acute{a} ni, dar nici acestia nu au p \acute{e} r lung. Ei p \acute{o} rt \acute{a} vara p \acute{a} l \acute{a} rii de postav, \acute{i} mpodobite cu o frun \acute{d} \acute{a} (petea) n \acute{e} gr \acute{a} \acute{i} n l \acute{a} \acute{t} ime cam de 2. cm cu margini albe. Feciorii au mai multe frun \acute{d} e de catifea cu flori pe ele, ba \acute{i} n partea din \acute{i} nte a p \acute{a} l \acute{a} riei au ciucuri de p \acute{e} r (l \acute{a} n \acute{a}) colorat; ciucurii acestia sunt f \acute{a} cu \acute{t} i de fete. \acute{E} rna au c \acute{a} ciuli negre de miel.

Au pieptare cu flori multe, ele sunt \acute{i} nfundate \acute{s} i s \acute{e} \acute{i} ncopcie subsu \acute{o} r \acute{a} ; preste pieptare au rec \acute{a} le de p \acute{a} nur \acute{a} de cas \acute{a} . \acute{E} rna p \acute{o} rt \acute{a} \acute{t} undr \acute{a} lung \acute{a} de p \acute{a} nur \acute{a} , floc \acute{o} s \acute{a} \acute{s} i de col \acute{o} re n \acute{e} gr \acute{a} ; l \acute{a} na din care \acute{i} \acute{s} i fac aceste \acute{t} undre o v \acute{a} psesc femeile cu un fel de tin \acute{a} n \acute{e} gr \acute{a} (glod), ce se afl \acute{a} \acute{i} n fundul unei b \acute{a} l \acute{t} i cu ap \acute{a} s \acute{a} rat \acute{a} , \acute{i} n apropierea comunei. \acute{T} undrele sunt lungi p \acute{a} n \acute{a} din jos de genunchi \acute{s} i se numesc bub \acute{o} u \acute{e} (bubou) ele se folocesc numai \acute{e} rna, vara umbl \acute{a} \acute{i} n c \acute{a} ma \acute{s} e \acute{s} i peptariu.

Cămășile sunt lungi cam până la genunchi, cu mâneci largi și cu guler de mătase sau arniciu, cusute frumos. La mijloc pörtă șerpăre, cari sunt negre, cusute cu flori și sunt cam de o palmă de late.

Pantalonii sunt făcuți strâmți ca la miliție, érna de lână, vara de bumbac; câte un bêtrân mai pörtă vara și numai ismene, dar fórte rar.

Incăltămintea constă din opinci, pörtă și păpuci, (țipici) ér pantalonii sunt slobodiți preste ei; mai au și ciobóte, un fel de cisme cu turéc scurt, și deasupra turécului cu o frunđă de pele rosie, în lățime cam de 3 cmtr. La ciobótele aceste le đic „călțuni“, și îi pörtă numai la sərbători.

Femeile cele tinere și fetele au pe cap năfrămi mari cu flori, cari le légă asa, de cornurile vin lăsate pe spate, învêlitul e făcut rotund, pe frunte nu se vede alt pěr decât douë fire subțirele, împletite, cari se despart spre ureche formând douë semicercuri; firicelele aceste, cari sunt ca ața de subțiri, se numesc „șerpulețe“.

Au dinainte șurțe de lână, țesute de casă, de colóre négră, ér dumineca de colóre vênětă închisă, în partea din jos au ciucuri deși și deasupra o vargă colorată în lățime

de 4 cmtri; acésta vargă o numesc „ochiu“, şurţa acésta este lată din 2 foi. Dinapoi au altă şurţă, colorată cu fel de fel de alesături, mai mult roşii; aceste şurţe se numesc crătinte. Fetele numai dinainte au crătinte, dinapoi nu le este ertat a purta decât iia.

Femeile bătrâne au pe cap o învălitoare albă numită „păioră“.

Au cisme ca talpa galbină. Mai demult avéu cojóce, acum românele din Avrig nu mai pórtă cojóce, ci ţundre (bubóué) şi pieptare ca bărbaţii.

Iile (cămeşile) sunt cusute cu mētasă sau arniciu, au guler, la care îi dic bētă, cusut frumos şi cam de 2 cmetrii de lat, mânecile sunt largi şi adunate la mână; în picioare pórtă opinci sau păpuci cu ciorapi de lână cumpēraţi.

Asemenea portului avrigenilor este portul ţeranilor români din satele dimprejur, cu unele deosebiri mici. Astfel în comuna Racoviţa bărbaţii pórtă şi sumane (ţundre) rase, adecă fără pēr. În comunele Sebişul-de-Sus şi de Jos femeile pórtă crătinte negre atât dinainte cât şi dinapoi, cu vārgi dese, albe şi verđi, ér roşii mai puţine. În comuna Săcădate, care e aşedată preste Olt de la Avrig (şi astfel nu se ţine de Țara-Oltului)

este acelaş port, ca şi în Avrig, cu deosebirea, că femeile pörtă dinainte preste crătinţă şurţ alb de pânză, ér fetele au la grumadi multe şire de mărgеле negre, de mărimea cireşelor şi dinapoi pörtă crătinţă negră, dar scurtă, aşa că nu ajunge nici până la genunchi; de la crătinţă în jos apoi au ciucuri negri şi vineţi.

Dela Avrig merge mai departe drumul de ţară pe lângă Olt. In stânga şerpuiesce riul cu multe cotituri, când mai aprópe, când mai departe de drum, ér în drépta se nalţă maiestos munţii, oferindu-ne pas de pas cele mai frumoşe privelişti de munte, tóte măreţe şi impunétóre. Comunele sunt dese, parte aşedate de-a lungul drumului, parte resfirate pe şes şi pe la pólele munţilor. O însuşire caracteristică a lor este, că în multe din ele frontul caselor este împodobit cu diferite figuri văpsite, precum cununi de flori, cocoşi, figuri de ómeni etc., ér pe multe din ele stă scris anul în care s'au zidit. Pela satele de sub pólele munţilor, la gura văilor, s'au aflat odiniórá mănăstiri românesci de călugări, precum la Porumbacul de Sus, Sâmbăta de Sus,

Berivooii-Mari, pe valea Sebeşului, la Şercăiţa, la Şinca-Nouă, la Perşani, la Veneţia, Comana de Sus etc. Ruinele lor se vęd ici-colo până în ڊiua de ađi şi tot asemenea s'au păstrat numirile locurilor mănăstiresci, ér în unele locuri se află grădini cu pometuri alese, plantate şi cultivate odiniórá de călugări. Una dintre cele mai frumoşe ruine este ruina mănăstirii dela Sâmbăta de Sus, aşedată la póla munţilor, din sus de sat, încungiurată de păduri. Biserica este aprópe întrégă conservată; în jurul ei se vęd gropile, unde au fost aşedate chiliile călugărilor. Din o inscripţiune aflátóre aici se vede, că biserica a fost zidită între anii 1688—1714, de cătră Const. Vodă Brancovanul. Mănăstirile aceste au fost, mai tóte, arse şi dărimate în jumětatea a dóua a secolului trecut din partea stăpânirii.

Prin satele din Țara-Oltului sę află, în cele mai multe, scóle bune, cu zidiri frumoşe. Mai multe din ele sunt scóle grăniţeresci, susţinute din fondul fostului regiment român I de graniţă.

Instituțiunea de granițe militare s'a creat în Ardél în jumătatea a doua a secolului trecut. În părțile de mătădi ale Țerii-Unguresci granițele militare esistau de mai nainte, având menirea a apăra granițele țerii de încălcările turcilor.

Cu asemenea scop s'au înființat și în Ardél granițele militare (începând dela anul 1761) de-a lungul graniței de mătădi și răsărit a țerei, adecă dela Pórta de Fer până la Țara Bârsei, apoi în Secuime și până în valea Someșului-Mare, la Năsăud. Pe acest teritor lung s'au înființat din locuitorii satelor și orașelor din apropierea graniței și din unele comune mai din lăuntru țerii în total 6 regimente de grănițeri, anume regimentul român I. de graniță la hotarele de mătădi ale țerei, două regimente grănițeresci în Secuime, al doilea regiment român de graniță în ținutul Năsăudului, apoi un regiment secuiesc de husari și unul românesc de dragoni.

Grănițerii erau scutiți în parte de darea statului și folosiau liber pădurile. Ei au luat parte la multe lupte și cu deosebire grănițerii români s'au luptat foarte vitejesc, câștigând glorie numelui nostru românesc. În vreme de pace grănițerii aveau să pă-

zescă pasurile și trecătoarele de munte și făceau serviciu la staburile regimentelor și în companii.

Regimentul român de dragoni a fost desființat la anul 1770, ér celelalte au fost desființate la 1851.

Regimentele grănițeresci în decursul existenței lor și-au întemeiat fonduri însemnate, anume fondul de monturi (îmbrăcăminte, de uniformare), al cărui isvor de venit mai însemnat îl forma desdaunarea, ce a dat-o statul familiilor grănițeresci pentru vestmintele, cu care grănițerii au luat parte la resbóie; alt fond a fost fondul de provente, care s'a alcătuit din venitele dreptului de regalii și cârcimărit al comunelor grănițeresci. La desființarea regimentelor grănițerii români au lăsat neatînse aceste fonduri și din venitul lor parte susțin scóle, parte dau stipendii și ajutóre tinerilor urmași ai foștilor grănițeri.

Regimentul român I. de graniță, precum am amintit, s'e afla la granița de méđăđi a țerii, în comitatul Huniádórei, în scaunul Sibiiului și districtul Făgărașului și se compunea din 84 de comune (parte curat grănițeresci, parte și cu locuitori cari nu erau soldați grănițeri, numiți provinciali) formând

12 companii. Staburile regimentului se aflau la Hațeg, la Orlat și în Țara-Oltului la Vaidarece. După desființarea regimentului foști, grănițeri din acest regiment au primit de la stat la anul 1871 fondul de monturi al lor, pe care l-au declarat de fond scolastic grănițeresc; el este administrat de un comitet, cu reședința în Sibiiu și din venitele lui se susțin prin satele foste grănițeresci 21 de scóle elementare, cu 40 de învățatori și 6 învățátore. Din aceste 7 se află în comitatul Huniádórei, (Cârșiți, Vețel, Hațeg, Riualb, Baru-mare, Cugir și Spini) 4 în comitatul Sibiiului (Jina, Orlat, Racovița și Vestem) ér 10 în comitatul Făgărașului (Scorei, Vistea de Jos, Voila, Lisa, Vaidarece, Copăcel, Mărgineni, Ohaba, Tohanul-vechiu și Țințari).

Aceste scóle sunt unele dintre cele mai bune și mai bine conduse din întréga țară.

În drumul țerii este aședat satul Sâmbăta-de-Jos, cu un domeniu mare al statului. Acest domeniu a fost dat de cătră stat la începutul secolului trecut episcopiei române gr. cat. dar nu preste mult a fost schimbat cu domeniul Blașului. Mai târđiu a fost dat familiei Brukenthal, care l-a stă-

pânit până la 1874, când l-a luat éráși statul în stăpânire. El susține aicia o stavă de cai de soiu și are economie estinsă.

Aprópe de Sâmbëta se află, tot în calea spre Făgăraș, satul Voila. Aici este un pod preste Olt. Acésta este o trecătóre însemnată; drumul, ce vine de preste Olt, din valea riului Hârtibaciu, prin Agnita și Cincu, trece Oltul între Cincșor și Voila, unde să află podul amintit și apoi încrucișându-se cu drumul de țară de pe lângă Olt, trece de-a curmezișul șesului la Bréza, de unde străbate prin munți, prin pasul Brezei, în România.

Comuna Bréza este aședată la pólele munților; în fața ei se nalță o muche de dél frumósă, cu cóste prețipișe și încunjurată de dóuë riu-lețe, cari se împreună din jos de ea, numită Colțul-Brezei. Pe muchea acésta se dice, că ar fi fost odinióră castelul lui Radu Negru-Vodă, legenda-riul întemeiător al Munteniei și rămășițele de zid, ce se află aici se cred a fi resturi de ale acestui castel. De la

Bréza încolo se începe pasul Brezei, care, precum am amintit, este singurul pas mai însemnat ce trece prin munții Făgărașului. El trece spre răsărit de la Colțul Brezei și de la un loc încolo numai călare sau pe jos poți străbate prin el.

Mergând de la Voila pe Olt în sus, în curând sosim la orașelul Făgăraș, locul cel mai însemnat din Țara Oltului.

Făgărașul are 5861 de locuitori, români, sași și unguri, cam în proporțiune egală. El este orașel plăcut, cu unele ziduri frumoase, cum este d. e. casa comitatului etc. apoi are mai multe reuniuni și așezăminte culturale și economice, între cari două reuniuni de ale femeilor române și un institut românesc de bani („Furnica“) ș. a.

Lucrul cel mai însemnat este la Făgăraș cetatea sau castelul, ce se află aici. Ea are formă pătrată și este încunjurată cu ziduri puternice, bastioane și șanțuri, ér împrejurul ei se estind locuri de primblare plăcute. Cetatea acésta e veche, de aprópe 600 de ani. Ea s'a început a se zidi pe la anul 1310, ér forma de acum i-s'a dat mai târziu. Odinióră era întăritură de frunte

a țerii noastre și turcii în mai multe rânduri au fost siliți să se retragă cu rușine de sub zidurile ei fără de a-o putea cuprinde. În secolul al XVI-lea cetatea Făgărașului era în posesiunea voevodului român al Ardélului Ștefan Mailat. Acesta s'a resculat contra principelui Zapolya. Turcii, care sprigineau pe Zapolya și după mórtea lui pe soția și pe fiul seu, au venit cu óste puternică asupra lui Mailat și l-au împresurat în cetatea Făgărașului. Mailat cu 5000 de oșteni să apăra voinicesce și pașa turcesc, vădënd că cu arma nu va isbuti a cuprinde cetatea, s'a folosit de o înșelăciune mișelăscă, ca să repuie pe vitézul voevod. El începù pertractări de pace cu Mailat și-l învită să vie în castre, dându-i ostatici și asigurându-l că până va fi sóre pe cer nu i-se va întempla nici un rău. Mailat cređënd promisiunii, eși din cetate și să duse în tabăra turcéscă. Pașa îl primì prietinesce și îl ospetă tótă ziua, dar îndată ce sórele se duse de pe cer, asinți, pașa îl luá prins, îl puse în fiare și-l trimise la Constantinopol, unde muri în închisóre.

Acum în cetatea Făgărașului să află în garnisónă miliție împărătéscă.

Făgărașul odinióra, înainte de secolul al XIV-lea să afla în stăpânirea voevodilor

români de preste munți, din România de ași. Pe atunci erau vremuri grele, căci câmpiile Dunărene erau copleșite de órde sêlbatică de tătari, cari ardeau satele și orașele și supuneau pe locuitori la munci grele și-i omorîau. Cine numai putè sè retrăgea în munți, unde văile și strimtorile înguste tindeau adăpost ómenilor. Tradiția spune, că pe la sfirșitul vécului al XIII-lea era un voevod român, cu numele Radu-Negru Voevod, care copleșit de tătari, s'a retras în Făgăraș, ér după ce și-a adunat óste îndestulítóre, a trecut din nou munții, cu mare mulțime de popor, a atacat pe tătari din mai multe părți și i-a scos la câmp deschis din cetățile și satele, unde sè încuibaseră. Aici apoi s'a lovit din nou cu ei și i-a bătut de i-a potopit, ér câți au ramas, au fost goniți din ținuturile românilor.

După acésta Radu-Negru a organizat de nou țara și astfel a pus temelia statului Munteniei. El a zidit mai întâi orașul Câmpulung, apoi Argeșul, unde și-a strămutat și scaunul domnesc.

Astfel întemeierea Munteniei purcede dela Făgăraș și voevodii au stăpânit încă mult timp acest oraș, purtând fie-care cu mândrie titulă de „duce al Făgărașului“.

Afară de cetate este însemnat la Făgăraș podul de preste Olt. În fața orașului, pe ținutul drept al Oltului este așezat satul Galați. Între aceste două localități este construit podul. El a fost făcut la anul 1817 și dimpreună cu umplăturile dela ambele capete are o lungime de 144 de stângenii. La început el a avut numai două picioare în apă, cari există și acum. Unul constă din o singură bucată de piatră, din băile de piatră de la Perșani, é' celalalt e alcătuit din mai multe bucăți de piatră cioplită. În colo întreg podul e de lemn, de construcție veche frumoasă, provădit cu coperiș de șindile și pe de laturi cu ferestri cu jalușii.

În Făgăraș odinioară a fost episcopie românească ortodoxă și unii dintre episcopi, în secolul XV, au locuit în satul vecin Galați *)

Tot aici și-a avut scaunul episcopesc al doilea episcop gr. cat. Ioan Pataki. La începutul secolului al XVIII s'a zidit de nou cetatea Alba Iuliei și reședința vechei metropolii fiind în calea unui zid al cetății, s'a rescumpărat și s'a dărîmat. Tot atunci

*) La anul 1469 Macarius, episcopus Galatiensis, în o notă manuscrisă a lui Samoil Clain. (Cipariu. Acte și fragm.) — Episcopia Făgărașului se află pomenită în titulatura metrop. Varlaam, la 1689.

însă a căpătat episcopia română gr. cat. de la împăratul Carol VI dăuie moșii, la Gherla și Sâmbăta de Jos și astfel Pataki 'și-a mutat scaunul episcopiei în apropierea moșiei dela Sâmbăta, la Făgăraș. Urmașul lui Pataki, episcopul Inocențiu Micu-Clain a schimbat aceste două domenii cu domeniul statului dela Blaș, unde 'și-a mutat și scaunul episcopiei, rămânând acolo până în zilele noastre.

Acum în Făgăraș se află scaunul unui protopopiat român gr. or. de care se țin 35 de parochii, cu 26,194 de credincioși și scaunul unui vicariat român gr. cat. care se compune din 2 protopopiate, anume protopopiatul Veneției de Jos, la care aparțin 32 de parochii și mai multe filii, cu 21,324 de suflete și protopopiatul Voilei, care are 22 de parochii și câte-va filii, cu 8325 de credincioși.

Dela Făgăraș mai departe, dincolo de Șercaia se rămuresce din drumul de țară un drum lateral comitatens, care merge pe valea Oltului în sus, ér' drumul de țară trecând de-a curmezișul preste munții Perșanilor, părăsesce Țara-Oltului.

Locuitorii din Țara-Oltului sunt aprópe toți români, numai ici-colo se

afă puținei sași și unguri *) Dintre români foarte mulți au din vechime drepturi nobilitare (nemeși), asemenea românilor din valea Hațegului, și se numesc de obicei: boieri de Țara Oltului. Românii se ocupă cu lucrul câmpului, cu economia de vite și în măsură mai mică, mai ales prin satele de pe lângă drumul țării, și cu cărașitul.

Portul lor este, cu unele variațiuni și diferențe mai mici, asemenea portului din Avrig, anume:

Bărbații pörtă pěr scurt, pe la pólele munților însě unii îl pörtă ceva mai lung, retezat la cěfă pe la mijlocul grumazului. Pörtă pělărie négră, cu păreți de mărimė mijlocie. Cămeșile sunt din pânză de cânepă, ér cele de sěrbătóre din pânză de bumbac. In unele locuri se pörtă cămeși românesci, dar prin

*) In cele trei cercuri administrative ale comitatului Făgăraș, cari se estind pe Țara Oltului, numărul românilor e următorul: în cercul Arpașului dintre 22610 locuitori 21182 sunt români; în cercul Făgărașului dintre 26163 de loc. români sunt 21791, ér în cercul Șercaiei numărul românilor este de 16925, între 18421 de locuitori.

satele de pe lângă drumul țerii s'a corcit
croitura acestora și se pörtă așa numitele că-
meși nemțesci. Deosebirea între ele e următórea:

Cămașa románescă nu e încrețită la gru-
mazi, e fără guler, gura cămeșii e mică și la
pept în partea de sus se încheie cu 2 baieri (o
baieră de o parte și alta de cealaltă); ea e căp-
tușită cu pânză cât ține peptul. Mănecele sunt
largi dela umër până la mână. Cămașa ajunge
până la mijlocul còbselor.

Cămașa nemțescă e încrețită la grumazi,
are guler întors (îndoit în jos), gura e mare
(de sus dela gât până la furcuța peptului);
pe pept are mai multe îndoituri cusute, nu-
mite „stréfuri“, se încheie cu bumbi de porțelan
albi și colorați diferit; la pept nu e căptu-
șită. Pe umeri lângă guler are 2 petece în
formă de triunghiu numite bróscă, cât sunt
umerii de lungi se pune căptușală din pânză
maidură. Subsuori se află éráși: câte un petec, nu-
mit tot bróscă. Mănecele la capétul de jos
(dela mână) au pumnași, cari se încheie cu
câte 1—2 bumbi și sunt provédute cu chin-
disituri.

Ei pörtă peptar înfundat, care se în-
cheie pe umèrul drept și pe laturea drépta;
la cei tineri peptarele sunt împodobite cu
flori de arnici și pui; preste peptar pörtă

„frigiuri“, un roc scurt de pănură sură sau négră, prin satele de lângă drumul țerii acésta haină la familiile mai de frunte se face din materie de boltă și se numesce „recăl“. La brâu, preste cămeșă se încing cu șerpăre. Ciórecii sunt croiți unguresce; cusătura este verticală pe picior în jos. Unii pun în cusătura acésta postav vênăt sau negru, ca un fel de șinor; feciorii și bărbații mai tineri au flori pe cióreci, dinainte și pe șolduri în jos, până aprópe de genunchi; florile se fac din șinor lat, negru sau vênăt, prin diferite îndoituri. Piciorele le încaltă cu opinci, încrețite, aprópe ca păpucii; altele sunt și neîncrețite; ele sunt legate cu curele, ér' glesnele piciórelor le înfășură cu nojițe resucite, făcute de ei din pěr de cal sau de capră négră sau și de lână. Se pórtă și păpuci încheiați cu curele și cisme. Vara se pórtă pentru plóie „zeiche“ făcută din pănură négră de casă, iarna se pórtă „sarică“. Saricile sunt sure, cari se pórtă mai ales în zile de lucru, sunt apoi și sarici albe, pentru sərbători; saricile sunt fără guler. Sarica mică pentru copii se chémă „bubou“, „buboaș“.

Femeile, prin satele de pe lângă drumul țerii pórtă „conciu“ (adecă adună pěrul înděrėptul creștetului), pun apoi în cap căițe,

cari se termină de-o parte și de alta a obrazului în „rețe“ (împletituri de ață neagră), încrêștate în multe pături; la femeile bătrâne sunt puține, ér' la cele tinere sunt gróse și prin ele au boboci de trandafiri măestriți.

Căița se îmbaiară sub barbă. Pe sub căiță își légă pe frunte o petea lată, împodobită cu strêmbuleți și cu alte chindisituri; acésta se chiamă „fruntariu“. In unele părți preste aceste se mai pune încă o căiță de carton și împodobită pe margini cu cipce, cari la femeile tinere sunt de un lat de mână. Peste căiță se îmbrobode cu o învêlitóre albă de pânză de bumbac, împodobită cu flori de mêtasă albă-galbină. Ea are o lungime de aprópe 3 metri și un capet al ei atârnă pe spate în jos până mai la pulpe. Invêlitórea acésta se numesce „pomeselnic“.

Fetele umblă cu capul gol și numai în contra plóiei și a arșiței sórelui pórtă pălërii bărbătesci, de postav; ici coea se vèd fete si cu pălërii de pae pe sóre. Ele își împletesc përul de pe frunte în cosițe, pe cari le aduc pe după urechi și le légă cu o petea cu përul de dinapoi; în unele comune (Viștea sup. Ucea sup. Arpașul sup.) fetele pórtă përul despletit și retezat pe frunte, ér' dinapoi plete ca bărbații.

Femeile p^ortă ca și bărbații, unele îi românesci, altele nemțesci. Iia românescă are mânecile croite și aședate într'una, dela grumazi până la mână; gura ții se încheie la pept cu baieri. Iia nemțescă, se deosebesc de cea românescă numai prin mâneci și guler; iile nemțesci sunt împodobite la grumazi cu obinzală de arnici roșu, v^enăt, galbin, ér mânecile se încep dela umeri și la cap^etul din jos au pumnași îngusti, ér de acestia se c^osă f^odori chindisiți. Unele îi nemțesci se încheie la gură cu baieri, altele cu bumbi, unele au pe pept stréfuri, altele nu au. Ele p^ortă mai departe scurteică, ér pe sub ac^esta laib^er, apoi au și peptare; peptarele de s^erbăt^ore la femeile tinere și la fete, se încheie la pept.

Femeile p^ortă dóue p^ă s t u r i: una mai lată, (în dóue foi) legată cu mijlocul pe șoldul drept, alta mai îngustă, (într'o f^oie) legată drept înainte, astfel, că de-alungul picio^rului stâng, se v^ed pólele și pentru aceea aci se fac la póle și unele chindisituri. La s^erbăt^ori peste p^ăstura de dinainte se pune și câte un șurț, făcut din materii de boltă colorate. Femeile p^ortă, ca și bărbații sarice, ér în pi^cióre cisme și unele opinci. Cele cari p^ortă numai opinci, au iarna și cióreci scurți.

Dela portul acesta sunt prin unele sate mici abateri. Astfeliu în genere în comunele de sub munți portul este mai simplu, decât în comunele de pe lângă drum. Pe la pôlele munților se pörtă și cojôce de ôie. În unele părți se pörtă crătințe dinainte, în altele și dinainte și din dërëpt; dar cele din dërëpt sunt mai scurte, ca să se observe încreșiturile iiei, pe cari se pune mare pond. Mai departe frigiurile, cari sunt de obicei sure sau negre, în Beclén sunt de colore albă. Portul românilor din Bréza are asemănare cu portul țeranilor din jurul Sibiiului.

În comuna Perșani, femeile au o căiță făcută din pânză de casă astfel, încât în frunte se termină într'un fel de corn, (cam de 6—8 cm. de lung) cu vârful înclinat spre înainte. Acest corn îl împodobesc cu chindisituri de mărgele. Îmbroboditura vine pe de-asupra lui. Conciu nu pörtă, de aceea capul se arată la partea din dërëpt a creștetului cam turtit. În comuna Rucăr, care se află pe țărmul drept al Oltului și astfel nu se ține de Țéra-Oltului, femeile pörtă în cap doué córne drept deasupra urechilor și îmbroboditura se face peste ele.

Înainte cu treișeci-patrușeci de ani, femeile din țara Oltului, purtau în ȃile de

sărbători cisme roșii; acum însă nu se mai poartă de aceste.

Despre portul femeilor din țara Oltului, Bergner scrie următoarele:

„Portul românelor de pe la Făgăraș, nu e ceva interesant, dar învelitoare albă, (pomeselnicul) împrumută acestui port un mare farmec și o grație deosebită. Acesta învelitoare face pe țeranele de aici fărmeacătoare. Ea uneori e pusă în jurul capului, ca o blană albă strălucitoare, uneori samănă cu un turban și éráși uneori încunjurând fruntea, e legată în céfă, atárnându-i capetele pe spate în jos. Totdeauna e însă albă ca zăpada și curată și ea șede foarte bine ori cărei femei. Femeile tinere învelite cu ea, se par a fi princese orientale, și chiar și femeilor bătrâne le dă un așa farmec, încât omul involuntar le privesce. Rar am văzut o haină de preț neînsemnat, care însă se împodobéscă așa de frumos, ca învelitoare acesta a femeilor din țara Oltului“.

Pe țăermul drept al Oltului, în préjma Țerii Oltului, se estinde un ținut cu déluri și coline, până în valea Têrnavei-Mari. Acest ținut are pământ foarte roditor; prin văile lui se află liveți bogate, pe cóstele délurilor și

colinelor se estind arături, ér culmile sunt acoperite cu păduri frumoase de fagi și de stejari. Printre délurile și colinele aceste ni se presintă aceleși tablouri, tablouri de țară, blânde, liniștite; văile lui nu sunt udate, decât de mici păraie și riulețe. Intre ele cel mai mare este Hârtibaciul, care șerpuieste a lene spre mэдăđi-apus în alvia sa, adese nămolósă și se varsă în Cibin. In partea de pe lângă Olt a acestui ținut s'au aflat odinióră scaunele săsesci a Nocrichiului, Agnitei, Cincului și mai departe spre răsărit scaunul Cohalmului. Locuitorii sunt români și sași, cari se ocupă cu lucrul câmpului și cu meseria.

Căi de comunicație de însemnătate deosebită nu trec prin acest ținut, nici nu se află orașe mari, ci numai câte-va orașele mai mici, cari au fost odinióră centrele scaunelor săsesci amintite mai nainte. Astfel este Agnita, cu 3210 de locuitori, sași și români, cari afară de economie, se ocupă și cu meseriile. Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. or. de care se țin 37 de pa-

rochii și câte-va filii, cu 19,006 de credincioși. Altă localitate este Cincul-Mare, înspre Olt; în vecinătate, la Rotbav se află scalde de iod. În partea de cătră apus se află satul Cichindél, de la care își are numirea un protopopiat român gr. cat. De acesta se țin 18 parochii, cu 4236 de credincioși.

Dacă trecem din Țara-Oltului prin munții Perșanilor spre răsărit, drumul de țară ne duce pe lângă Măgura-Codlii și prin comuna Codlea, de-a dreptul la Brașov.

Brașovul are poziția cea mai frumoasă, cea mai romantică dintre toate orașele țării noastre.

El e așezat la pólele munților Țării-Bârsei, în o vale îngustă, care e încunjurată de trei părți cu déluri, ce se naltă imediat la marginile orașului, ér spre mēđănópte, unde valea se deschide, se ridică în mică depărtare un dél conic, cu vârful său încoronat de o cetățuie; dintre déluri cel mai nalt este Tēmpa, la mēđăđi, un picior de munte, acoperit cu pădure désă; pe cóstele celorlalte déluri sunt grădini

cu bogate pometuri și cu vile, apoi în toate părțile se estind frumoșe căi de primblare, înălțându-se în serpentine până la culmile delurilor, de unde ni se deschid cele mai încântătoare și variate priveliști. În acest cadru frumos se estinde jos în vale orașul, cu rămășițe de turnuri și vechi întărituri din vremile răsboinice, cu palatele sale moderne, cu turnurile bisericilor și cu urlóiele de fabrici, cu mulțime de case vechi și nouë, cu coperișul lor de țigle și tinichea strălucitoare: toate aceste alcătuiri mărețe ale naturii și ale mânilor omenesci împreunându-se în un tablou pitoresc și admirabil.

Acest tablou dacă l-ai privit odată, ți-se întipăresce cu tărie în suflet și rămâne neșters pentru totdeauna. De aceea străinii cari au cercetat Brașovul, au rămas încântați de romantica lui pozițiune și o descriu cu multă admirație.

„Brașovul — scrie Kővári — este așezat în colțul de mătădi-răsărit al Ardélului, în depărtare de câteva ore de la graniță. Spre mătădi de la el nu se află decât munți și păduri. Din munții de la mătădi curge spre mătănopte un părău ;

părăul forméază o vale îngustă: aici este aşe-
dat Braşovul. Posiţia lui ne presintă un
peisagiu încântător. La gura văii se află o ce-
tăţuie, pe un vârf de dél; în dosul ei e ora-
şul; de la oraş în drépta se înalţă déluri stân-
cose, în stânga se ridică Têmpa, la o năl-
ţime de 3136 de urme şi cu cóstele sale
preţipise şi acoperite cu pădure, se pare
că ameninţă cu cutropire oraşul. In fundul
tabloului se zăresc munţii dela méđăđi, înăl-
ţându-se cu vârfurile lor până la nori“.

Un alt scriitor, Bergner, se exprimă
despre posiţia Braşovului astfel:

„Natura trebuie că a creat in o órá feri-
cită acéstă vale plăcută şi a fost una dintre
cele mai frumoşe idei a ómenilor, de a-şi
întemeia aici locuinţe. Eu am văđut şi iu-
bit multe locuri în vieţa mea, dar dacă ci-
neva îmi vorbesce despre un ideal de oraş
romantic medieval, înaintea ochilor mei me-
reu se ivesce Braşovul şi sufletul meu se
adâncesce în admirarea icónei acestui oraş,
închis de tóte părţile cu déluri“.

Braşovul constă din patru părţi deo-
sebite şi anume din „Cetate“, aşeđată în va-
lea principală, la pólele Têmpei, apoi din
trei suburbii, cari sunt despărţite de cetate
prin spaţiuri góle, în parte prefăcute în lo-

curi de primblare. Spre m^éd^ăđi-apus s^é afl^ă Scheiul, spre m^éd^ăn^ópte suburbiul Braşov-vechiu şi spre m^éd^ăn^ópte-r^és^ărit suburbiul Blum^ëna (Blumenau).

Partea cea mai însemnată a oraşului este Cetatea, care cuprinde într^éga vale de la pólele T^êmpei şi a fost odinióră întărită cu basti^óne puternice şi cu ziduri, cari o încungiurau de t^óte părţile. Din întăriturile aceste s'au păstrat multe până în ڊilele n^óstre. Astfel este pórtă veche a Scheilor (Katharinenthor) cu turnuleţe; zidurile pe la pólele T^êmpei, de-a lungul marginii de m^éd^ăđi a oraşului, apoi două turnuri pe délul „la romuri“ numite „Turnul Alb“ şi „Turnul Negru“ ş. a.

Acum cetatea este încungiurată jur împrejur, pe lângă resturile de ziduri, cu promenade, din cari apoi s^é r^ămuresc căile de plimbare pe cóstele délurilor în sus. Astfel este promenada „de sus“ pe la pólele T^êmpei; promenada „de jos,“ la marginea de m^éd^ăn^ópte a orasului, calea de primblare pe „după ziduri“, pe şermul unui p^ăr^ăuaş etc.

În cetate s^é afl^ă cele mai vechi şi mai îns^émnate ziduri ale Braşovului. Ea are şese strade principale, printre cari s^é

rămuresc celelalte ulițe laterale; aici se află și piața de frunte, în formă pătrată și cu numiri deosebite pentru fie-care latură. *)

În mijlocul pieței se află „turnul sfatului“ în care se ține arhivul orașului. Anul zidirii lui nu e cunoscut; odinioară avea patru turnulețe în jur, ér în forma lui de azi a fost transformat la anul 1770. În „têrgul florilor“ se află casa de vânzare orășănescă numită românesce „podul bătușilor“ o zidire mare, în care își desfac manufacturile meseriașii din oraș. Casa acésta a zidit-o Apollonia Hirscher, văduva unui primar de-al orașului, la anul 1545. Tradiția ne spune, că murind unica fică a văduvei Hirscher, ea a înmormântat-o împodobită cu multe scumpeturi. Păzitoriul progadiei a voit nóptea se despóie cadavrul de aceste scumpeturi, dar fata s'a deșteptat, căci fusese numai amețită, și păzitoriul a dus-o îndêrăpt la mumă-sa. Văduva, așa se spune, de bucurie a zidit casa acésta și a făcut-o cinste orașului.

Dela piață spre mędădi se află biserica principală săsescă, numită de obicei „bise-

*) Astfel este laturea „têrgul grăului“, la mędănópte, „têrgul inului“, la apus, „têrgul butnarilor“ la mędădi și „têrgul florilor“ la răsărit.

rica négră". Ea este una dintre cele mai însemnate biserici ale țerii noastre. Lungimea ei este de 80 metri și nalțimea de 28 metri; turnul însă în proporțiune cu mărimea bisericei, nu este nalt, numai de 43 metri. Biserica acésta a fost zidită între anii 1385—1425, adecă în decurs de 40 de ani. La zidirea ei au fost aduși meșteri zidari români din părțile Bulgariei, vestiți pentru destoinicia lor. După ce aceștia au terminat biserica, nu s'au mai reîntors în patria lor, ci s'au aședat între românii, ce locuiau în afară de cetate, spre médădi și împreună cu aceștia au format suburbiul, numit de la ei Scheiu. „Biserica négră“ este zidită în stil gotic, din petri cuadrate. Corul e susținut de 6 colonne, ér naia se razimă pe 16 colonne toscane în două șiruri; în jurul corului se află statuetele apostolilor. Statuetele aceste, cari acum apar neînsemnate, precum și alte decorațiuni ale bisericei au fost odinióră aurite. Ele însă au fost nimicite și stricate în focul cel mare din anul 1689, când a ars întreg orașul și biserica. Atunci s'au negrit de scrum zidurile bisericei, așa precum sunt ele ađi și din cauza acésta s'a numit ea „biserica négră.“ Organele ei sunt cele mai mari în țara întrégă, ér în turn se află

un clopot uriaș, care apasă preste o sută de măji. În biserica acésta se păstrează mai multe odóre bisericesci vechi, precum și haine scumpe bisericesci de pre vremile dinainte de reformațiune; în lăuntru ei sunt înmormântați mai mulți bărbați vestiți de-ai sașilor, precum învęțații Wagner și Fuchs, apoi eroicul primar al Brașovului din secolul al XVI-lea Mihail Weisz și cel mai vestit dintre toți: Ioan Honter.

Ioan Honter a trăit pe timpul marelui reformator Luther, între anii 1498—1549. El și-a făcut studiile mai înalte la Viena, Cracovia și Basel. În Basel a studiat și adoptat principiile reformatorice ale lui Luther și întorcându-se la Brașov, a propagat cu mare râvnă între sași învęțăturile luterane și a câștigat întreg poporul săsesc pentru ele. El a înființat la Brașov cea dintâi tipografie din Ardeal și a pus temelia gimnasiului săsesc din Brașov, la anul 1544

Zidirea, ce s'a ridicat atunci pentru gimnasiu, a fost tăcută în locul, unde se află și acum scóla, lângă „biserica négră“. Afară de gimnasiu mai au sasii aici o scóla reală inferióră și o scóla superióră de fete, care se află în un edificiu nou, aflător la marginea de cătră Schei a cetății. În edifi-

ciul gimnasial se află o bogată bibliotecă, întemeiată asemenea de Honter. Ea constă din mai mult de 25.000 de cărți, între cari mai multe unice; tot aici se află și o colecție de anticități, adunate cu deosebire din Țara-Bârsei, cu multe chrisóve vechi, între cari este o scrisóre, manuscript de al lui Luther, adresată lui Honter și care se păstrează sub sticlă.

În cetate se află mai departe între altele o biserică mare catolică (papistașă) și un gimnasiu catolic ungiuresc, apoi alte zidiri mari și frumoșe, precum și o biserică ortodocsă grecescă, singura biserică grecescă în întreg Ardélul. În secolii trecuți s'au refugiat la Brașov mai mulți neguțători din provinciile, ce aparțineau Turciei, dar cu deosebire din România și Moldova, români, greci și bulgari. Ei au format o societatea de negoț, numită: „compania privilegiată grecescă de comerciu“, pentru ridicarea comerciului levantin. Companiei acesteia, ai cărei membri erau supuși străini, i-s'a recunoscut dreptul, de a-și avé în cetatea Brașovului o casă de rugăciune ortodocsă. Ei și-au întemeiat aici o capelă, în care se ținé serviciul dumneșeiesc în limba grecescă și limba română. Pentru

serviciul grecesc se afla la capelă un preot grec, adus din străinătate, ér serviciul în limba română se făcea prin preoții români din suburbiile orașului. Cu timpul însă se înmulțiră în cetatea Brașovului neguțătorii indigeni, în majoritate români, apoi greci și bulgari, cari însă nu erau membrii ai companiei, pomenite mai nainte. Fiind capela ortodocsă din cetate mică și neguțătorii indigeni ne având loc acolo, zidiră la anul 1787, cu concesiune mai înaltă, biserica din cetate (în „têrgul cailor“), care ađi e biserică curat grecescă. Nu mult după zidirea bisericei membrii companiei grecesci încă intrară în numărul membrilor nòuei biserici, ér capela companiei se casà cu totul la anul 1789. În biserica cea nouă se făcea de la început serviciul dumneđeiesc în limba română și grecescă. Membrii companiei însă, în curând după-ce s'au alăturat la biserica zidită de nou, au pretins a avé ei singuri drepturi asupra ei, din motiv, că în cetatea Brașovului ortodocsilor nu le era permis a avé biserică, decât numai companiei grecesci și cereau a se face serviciul dumneđeiesc numai grecesc. Astfel se nâscù între membrii companiei și ceialalți neguțători ortodocsi din cetate un proces, care cu unele în-

treruperi, dură până în anii din urmă și în decursul timpului s'ă prefăcù într'un proces dintre români și greci, pentru drepturile asupra administrării averii bisericesci și a limbei de serviciu. În timpul din urmă serviciul dumnezeiesc s'ă făcea în o Duminecă românesce, în cealaltă grecesce. La anul 1890 procesul s'a terminat de o camdată în defavorul românilor, cari au fost scoși din biserică, rămânând stăpâni numai grecii. Totodată comunitatea bisericescă grecă a fost scósă de sub ierarchia archidiecesei ortodoxe române din Transilvania și încorporată la episcopia sêrbescă din Buda. *)

Biserica grecescă din Brașov are avere însemnată. Intre altele ea are două moșii mari, (la Poiana Mêrului și la Sâmbăta-de-Sus pe Țara Oltului) donate de principele Gr. Brancovean, la anul 1821. Ea susține în Brașov o scólă elementară grecescă.

Eșind din cetate pe strada „têrgul cailor“ sau pe pórta de la ulița Scheilor, (Waisenhausgässertor) ridicată la anul 1828, dăm

*) Cu privire la decursul procesului și a întregii cestiuni veđi : „Memorandul substernut casei reprezentative a dietei ung. de români brașoveni de la biserică S. Treimi, la anul 1871, în cauza vechei controverse cu grecii de la aceeaș biserică“. Pesta, 1874.

cu ochii de frumosul edificiu al scólelor române gr. or. ce se nalță la marginea spațului sădit cu pomi, dintre cetate și suburbiul Scheiu. Edificiul acesta este unul dintre cele mai imposante zidiri ale Brașovului, cu o fațadă impunătoare și cu două aripi laterale. Fațada la mijloc are nalțime de două caturi și e împodobită cu colonne ornamentale; aici se află sala festivă a scólelor, o sală mare și pompósă, cu galerie și cu decorațiuni frumoase. Aripile sunt cu câte un cat. În acest edificiu și în o casă din vecinătate, cumpărată acum de curând, se află adăpostite unele dintre cele mai însemnate scóle ale românilor din Ardél, anume un gimnasiu cu opt clase (liceu), o scólă comercială superióră cu trei clase și o scólă reală inferióră cu patru clase, apoi scóle elementare de băieți și băiete precum și o clasă superióră (clasa a V-a) de băiete, susținută de reuniunea femeilor române din Brașov. Scóla comercială și reală sunt unicele scóle de feliul acesta, ce le avem noi români din Ardél. Scólele aceste au fost întemeiate și sunt susținute, afară de unele donațiuni, făcute în favorul lor, de comunitatea parochială din cetate și de cea din Scheiu, de la biserica Sântului Niculae, dar cu deosebire din partea acestei din urmă.

Parochienii români gr. or. din Scheiu au înființat deja la anul 1788 o scólă poporală, la biserica S. Niculaie, pentru care fapt au și fost lăudați de autoritățile mai nalte. La 1813 acésta scólă avea două clase, ér la 1837 prin stăruința și zélul neobosit al protopopului Ioan Popasu, care mai târziu fu ales de episcop al Caransebeșului, să mai deschiseră încă două clase.

In cetate neguțătorii români asemenea înființară la 1835 o scólă poporală română, deosebită de scóla poporală grecéscă, care există și acum. Din împreunarea acestor două scóle române să nascură scólele superióre de ađi.

La anul 1850 să învoiră ambele parochii, de-a ridica o scólă centrală cu puteri unite, și așa cu începutul anului scolar 1850/1 pe lângă scóla poporală combinată de 3 clase, să deschise și prima clasă gimnasială. In anii următori să continuà opera începută; cu un zél și însuflețire nobilă români din Brașov jertfiră sume însemnate pontru scóle. In modul acesta la 1851 să puse temelie edificiului gimnasial de acum; la 1853 s'a completat gimnasiul cu patru clase, ér la 1866, adecă la 16 ani după deschiderea primei clase gimnasiale, gimnasiul

era complet cu 8 clase și în anul acesta s'au ținut primul examen de maturitate. La ajungerea acestui rezultat frumos și-au câștigat merite însemnate, afară de neguțătorii români din Brașov cu mâna darnică, protopopul amintit mai înainte Ioan Popasu, apoi Gavril Muntén, primul director al scólei († la 1869) și metropolitul (atunci numai episcop) Andrei Șaguna, care sprigină din tótă puterea bunele intenții ale brașovenilor și câștigă isvóre de venite pentru scóle. De la anul 1869 înainte s'au deschis apoi succesive scólele reale și comerciale.

Astfel s'au întemeiat scólele centrale române din Brașov, cari ca un sóre strălucitor respândesc rațele lor culturale și binefăcătore în poporul românesc, dând nașiei noastre an de an mulți tineri culți și cu sciință de carte. *) Ele sunt provădute cu mijlóce necesare de învățământ, precum mușee, colecții, bibliotecă, recuisite etc. conform cerințelor timpului și sunt în tóte privințele fala brașovenilor și a românilor ardeleni-

*) La 1890, s'au împlinit 25 de ani de când s'a făcut (la 1866) primul examen de maturitate la gimnasiu. În acești 25 de ani au depus maturitatea la gimnasiu în total 263 de tineri. (Veđi: a XXVII programă a gimnasiului, pe anul scól. 1890—1)

Dela gimnasiul românesc în sus, spre mĂdădi, sĂ estinde suburbiul Scheiu, în o lungime de 4 km. aședat parte în vale, care în sus sĂ tot strĂmtĂzĂ, parte pe cĂstele dĂlurilor, printre grĂdini cu bogate pometuri. PĂrțile lui au numiri deosebite, precum: GrĂveri, inaintea gimnasiului, Ciocrac, CĂste, dupĂ Vișiniș, Cacova, pe Tocile etc. Aici s'au aședat, între romĂnii bĂști-nași, lucrĂtorii romĂni veniți ca meșteri zidari în secolul al XIV-lea din pĂrțile Bulgariei, la zidirea „bisericeii negre“ din cetate, amestecĂndu-se cu ei. Acum printre romĂni locuiesc în Scheiu și sași, în număr mai mic, cari sĂ ocupĂ cu deosebire cu mĂestria.

RomĂnii din Scheiu au dĂoue biserici: una pe Tocile, clĂditĂ la 1813 din lemn și apoi reconstruatĂ de zid la 1825, Ăr a dĂoua, cea mai veche, este vestita bisericĂ cu hramul SĂntului Niculaie. AcĂsta este, atĂt pentru vechime, cĂt și în alte privințe, una dintre cele mai ĂnsĂmnate biserici ale romĂnilor din ArdĂl. Ea sĂ aflĂ în mijlocul unei curți, plantate cu arbori în formĂ de parc. Pe pĂreții ei, atĂt în lĂuntru, cĂt și pe dinafarĂ sunt zugrĂvite icĂne de ale sfinților pĂrinți, între cari sĂ aflĂ și icĂna SĂntului

Niculaie. În lăuntru este provăduță cu frumóse ornamente aurite. Turnul principal este încunjurat de patru turnulețe mai mici ; atât biserica, cât și turnurile sunt de construcție arhitectonică frumósă. Ea este una dintre cele mai bogate biserici ale nóstre și are o archivă, în care se află multe chrisóve vechi, fórte prețiose. Biserica Sântului Niculaie a fost construită la 1392 din lemn, ér la un secol de la clădirea ei, la 1495, a fost reedificată de zid, cu deosebire cu ajutorul voevodului Munteniei, Négoie Basarab. Atât Négoie, cât și alți voevođi ai Munteniei au spriginit în totdeuna nisuințele culturale ale românilor brașoveni, cari stăteau în nemijlocită atingere, comercială și culturală cu principatele române. În decursul timpului biserica a fost în mai multe rënduri renovată și înfrumsețată. Cea mai însemnată renovare s'a făcut în secolul trecut, la 1730 și 1739 când a fost mărită, zugrăvită de nou și împodobită în lăuntru cu ornamente aurite. Renovarea și împodobirea acésta s'a făcut mai cu samă cu ajutoriul țarinei Rusiei, Elisabeta, ceea-ce ne arată și o inscripție latinéscă,*)

*) Inscriptia este următórea: „Pia Liberalitate Elisabetha Petrovnae Monocratrix (!) Totius Rusiae, Imperatricis Invictae Hic Sacer Locus Est Renovatus. Anno 1751.“

cu litere aurii, din anul 1751, aflătoare de-asupra intrării principale.

În Scheiu se află mai departe în dosul edificiului gimnasial baia de abur, care este proprietatea școlilor; apoi pe „Coste“ un spital pentru alienați *) ér în partea de cătră cetate, în Gróveri, se află spitalul civil al orașului. Între Cetate și Scheiu, în fața Gróverului se află sus pe costa Têmpei, pe un loc făcut plan, casa de tir (de dat la țintă), zidită la 1865, în un stil fórte frumos. De aici avem o priveliște admirabilă asupra orașului și a delurilor, ce-l încunjóră.

Mergând din Gróveri pe promenada de sus, pe la pólele Têmpei și pe lângă zidurile cetății, sosim în suburbiul Blumëna, care se estinde până la gară și până la délul cetățuiei. În Blumëna se află cele mai multe și mai însemnate fabrici și întreprinderi industriale ale Brașovului. Aici se află, la capătul promenadei de sus, gazometrul, pentru luminarea orașului cu gaz aerian. Lângă gazometru se află o colonie de țigani, (Țigănie) cari s'au aședat aici pe la sfirșitul secolului

*) Românii din Scheiu numesc de obicei acest spital „la Petcuț“ deoarece casa prefăcută în spital fusese mai nainte proprietatea unui om cu numele Petcuț. —

trecut; ei locuiesc în o grupă de preste 100 de căsuțe, aședate la olaltă în disordine. O parte a suburbiului Blumăna, aflătore la capătul Têmpei se chiamă „Curmătură“. În Blumăna se află, ca și în Scheiu, multe grădini de pometuri și legumărie, cu vile frumóse. Locuitorii sunt de tóte naționalitățile : români, sasi, unguri și țigani; între ei sunt mulți meseriași și lucrători de fabrici.

Spre mędănópte dela cetate, despărțit de ea prin un parc frumos, se estinde suburbiul Brașov-vechiu. Acest suburbiu, după cum ne arată și numele, este partea cea mai veche a orașului. Aici a fost vechiul Brașov, și cetatea și celelalte părți au fost întemeiate mai târđiu. El are trei strade principale, lungi și aprópe paralele, printre cari se estind ulițele laterale. Locuitorii din Brașov-vechiu sunt români și sași; români forméză aici o parochie gr. or. și au o biserică, ér sașii lutherani au dóue biserici. În Brașov-vechiu asemenea sunt câte-va fabrici, precum o fabrică de lemnúse, dóue fabrici de petrolu etc. Aici se află o casarmă mare și frumósă de artilerie (zidită la 1873—4.) Cea mai însēmnată zidire însē este biserica săsescă lutherană a Sântului Bartolomeiu, care se află tocmai la marginea orașului.

Gara Braşovului, precum am amintit, se află la marginea suburbiului Blumăna, în depărtare de o jumătate de oră de cetate. Dela gară se află construită o linie de tramway cu vapor, care vine în oraş până în cetate şi de aici se îndreptă pe strada principală a suburbiului Braşov-vechiu în jos. Ea împreună apoi oraşul de-o parte cu Noul, de altă parte cu Dîrste şi cu Săcelele.

În Braşov se află centrul comitatului Braşovului, tribunal şi alte judecătorii, o cameră de comerţ şi industrie, oficiu de vamă, etc. apoi o mulţime de reuniuni şi societăţi culturale, de binefacere şi economice, precum şi numeroase scole şi institute de creştere şi învăţământ.

Cetăţuia, numită româneşte „Strajă“ se află, precum am amintit mai înainte, pe un dél conic, în faţa cetăţii şi între Braşov-vechiu şi Blumăna. La început, precum stă scris în cărţile vechi, s'au aflat aici neşte întărituri de lemn, încunjurate cu valuri de pământ. Ele însă au fost arse şi stricate de Petru Rareş, vitézul voevod al Moldovei, la anul 1529. În urma acesteia, la anul 1553 s'a zidit aici cetăţuia de zid, care cu unele schimbări şi inovaţiuni există şi acum. Ea a fost făcută pentru apărarea oraşului şi era

susținută de brașoveni; dar fiind-că susține-
era ei îi costa mult, au făcut-o cinste îm-
părătesei Maria Teresia. De atunci cetățuia
este proprietatea erariului. Cetățuia are
formă pătrată. În jurul ei se află un șanț
mare, așa că intrarea se face pe un pod. Pe
marginea șanțului se ridică zidurile cetății,
cari dinafară apar nalte, în partea din lăun-
tru însă n'au o înălțime mai mare de $\frac{1}{2}$ de
stânjen, fiind terenul curții ridicat. În mij-
locul curții se află un edificiu mare pătrat,
care cuprinde partea cea mai mare a ei.
Acum în cetățuie se află o casarmă și
arestul de garnisonă al miliției din Brașov.
Ea are o fântână adâncă (de 81 m.), făcută
la 1623.

Cóstele prețipoșe ale délului dela Strajă
pe laturea dela méďăđi și răsărit sunt plan-
tate cu arbori, jos pe la póle se află vile,
ér de pe vârful lui avem o priveliste fórte
frumósă asupra orașului și asupra unei părți
însemnate a șesului Terii-Bârsei.

Asemenea priveliști frumóse ni se
deschid de pe délul Romurilor. Pe cósta
întórsă spre Scheiu a acestui dél se află în
șir unul de asupra celuilalt scaunele (la-
vișele) de întins postav ale postăvarilor,
ér mai încolo pe muche, în préjma ce-

tății se află două turnuri vechi în ruină. Unul e Turnul-Alb, zidit la 1494, cu o latură în semicerc, celalalt e Turnul-Negru în formă pătrată și cu zidurile negrite. Se dice, că el a fost lovit de trăsnet și pereții i-au fost negriți de foc. Aceste turnuri părăsite se nalță romantic de asupra cetății, ca nește sentinele puternice din zile de bătrâni, ér pe lângă ele, unde odinioară în focul luptelor curgea sângele de eroi, se estind alcătuirii moderne, căi trumóse de primblare.

Privirea cea mai măreță, cea mai încântătoare însé o avem de pe vârful Têmpei. De pe promenada de sus duce prin pădure o cale șerpuitoare (cu 26 de cotituri), până la punctul cel mai înalt al acestui picior de munte, (994. m. preste suprafața mării), unde mai nainte se afla o capelă de zid; din resturile acestei capele s'a încuncungiurat cu zid un mic spaț, ca privitoriul se se pótă apropia fără pericol de marginea prăpăstiosă a stâncei.

Privirea ce ni se deschide de aici este aprópe fără păreche în țara noastră, atât de bogată în peisagiuri admirabile. Jur împrejur, în apropiere și mai în depărtare se nalță șiruri de munți, cu piscurile lor uriașe, încunju-

rând șesul Țerii Bârsei ca o cunună măreță. Spre răsărit se naltă munții Treiscaunelor, spre mēdădi în apropiere sunt munții Țerei Bârsei, spre apus ni se opresce vederea de munții Perșanilor, ér departe spre mēdănópte, dincolo de Olt, vom vedé délurile, ce se rămuresc spre mēdădi din puternicul trunchiu al Arghitei. La pólele acestor munți se estinde frumosul șes al Bârsei, ca o grădină încântátóre, cu țarinele lui mănóse și bine cultivate, cu cáile drepte și apele argintii, ce grăbesc spre bētránul Olt și cu mulțimea de comune resfirate pe șes și pe lângă munți; apoi la piciórele nóstre, vom privi, adâncit în vale, vechiul și romanticul oraș Brașov, cu mulțimea de case, biserici, fabrici, ziduri și vechi întărituri, tóte în o amestecătură pitoréscă.

Spre mēdădi dela punctul cel mai nalt al Tēmpei, se află pe o cóstă a ei, ruinele cetății Brașovia, zidită de cavalerii germani.

Intre multele popóre străine, cari s'au strecurat în decursul vécurilor prin frumósa nóstră țară, locuind aici timp mai scurt sau mai îndelungat, au fost și cavalerii germani, un ordin papistășesc de călugări înarmați.*)

*) Numele latinesc al ordinului era: Cruciferi hospitales Sanctae Mariae.

Acestia au fost chemați în Ardél la începutul secolului al XIII-lea, de către regele Ungariei Andrei II, care le-a dat în stăpânire Țara-Bârsei și i-a investit cu privilegii însemnate. Ei au întemeiat aici șapte cetăți, ale căror ruine împodobesc și acum înălțimile Țerii-Bârsei. Intre aceste a fost și cetatea Brașovia, de pe cóstele Têmpei. Tot pe acest timp au fost aduși în Țara-Bârsei coloniști din Germania, cari s'au așezat statornic aici și ai căror urmași sunt sașii de ađi din acest ținut. Cavalerii germani încredându-se în putere, au voit nu mult după venirea lor, să se scóță de sub domnia regelui Andrei II. Atunci regele îi lipsi de privilegii și în anul 1225 îi alungà de tot din Ardél.

Cavalerii germani la venirea lor în Țara-Bârsei au găsit aici pe români, pe băștinașii locuitori ai țerei, ér pe locul Brașovului vechiu de ađi au găsit localitatea română Brașov. Dela acéstă localitate au numit ei cetatea de pe Têmpa: Brașovia. Numele Brașov, Brașovia, de origine slavică este cel mai vechiu nume al orașului, care singur se află în documentele vechi și a fost păstrat până în ziua de ađi la români, pe când sașii îl numesc Kronstadt (orașul coró-

nei) În localitatea acésta s'au aședat și coloniști sași, ér cavalerii germani au zidit aici biserica Sântului Bartolomeiu. Acéstă biserică se află acum la marginea orașului, dar odinióră ea era încungiurată de tóte părțile cu case, căci vechiul Brașov se estindea pe șes, mai departe spre méđăđi, decât suburbiul Brașov-vechiu de ađi.

Dar năvălirile tătarilor, ce au urmat nu preste mult, au șilit pe locuitori a se retrage în valea strímtă dela pólele Têmpei, unde apoi au ridicat întăriturile, ale căror ruine se vęd și ađi în jurul cetății.

Brașovul după alungarea cavalerilor germani a devenit în curênd cea dintâiu localitate în Țara-Bârsei, ér' în secolul al XIV și în parte și în al XV-lea era cel mai însêmnat oraș comercial și industrial al Ardélului. Pe acest timp Brașovul, dimpreună cu Sibiiul și Bistrița, mijlociau comerciul între țerile nemțesci și cele dela rêsărit, ér produsele industriale ale brașovenilor erau respândite până prin țara nemțescă de o parte, ér' de altă parte până în Italia și prin țerile resăritene, până la Constantinopol. Schimbându-și însê comerciul calea sa, care trecea prin Ardél și urmând și alte calamități preste țara nóstră,

Braşovul a dat îndărăpt în privinţa comercială şi industrială, dar cu toate acestea el a ramas până în ziua de azi cel mai de frunte oraş comercial şi industrial al nostru. În urma poziţiunii sale geografice, aşezat în colţul de mătădi-resărit al ţerii, în apropiere imediată de România, cu care acum este în legătură prin calea ferată, el a mijlocit şi chemat a mijloci comercii între Ardél şi România, şi în parte şi cu Bulgaria. Industria în Braşov e foarte dezvoltată; dintre ramurile industriale sunt însemnate cu deosebire postăvăria, pielăria, lucrarea metalelor etc. cu produse pentru esport.

În mişcarea comercială a Braşovului înainte de a se construa calea ferată, au jucat rol ca factor important de transport românii din Braşov, cari se ocupau cu cărăuşia. Afară de Braşov se mai aflau cărăuşii români în Zernesci, în Dêrste şi în număr mai mic în Țara-Oltului, cu deosebire prin satele de lângă Făgăraş. Cei mai vestiţi cărăuşii însă erau românii din Braşov. Ei cutreerău până pe la 1880 cu căruţele lor mari întreg Ardélul şi România, ér mai nainte mergeau până pe la Pesta şi Viena, apoi prin Turcia şi unii până în Rusia. Ei erau ómeni destepti, îndemănatnici şi onesti.

și astfel aveau încrederea deplină a caselor mari de negoț.

Étă cum caracteriséză Körner pe că-răușii români :

„Bine cunoscut este că-răușul român în Țara-Ungurésă, în Ardél, precum și în Ro-mânia; el, cu tóte că drumurile sunt rele și pe vremi ploioșe abia poți umbla pe ele, mijlocesce negoțul mare între Pesta și Bu-curesci; că-răușii români aduc de obicei din Țara-Ungurésă spirt și lână, din Ardél pă-nură, lână, sēu, potașă, sau piei nelucrate, apoi lucruri de mână și mărfuri de boltă ș. a. o parte mare a mărfurilor o duc în Româ-nia. Partea cea mai mare din ei au câte 2—3 căruțe, dintre cari 2 pe schimbate sunt totdeuna în drum; la o căruță că-răușul ro-mân înhamă câte 8—12 cai, așa că un ast-feliu de că-răuș are câte 20—30 de cai.“*)

Cu construarea căilor ferate în tóte părțile, că-răușitul acesta a încetat.

Brașovul în privința numărului locui-torilor ocupă al doilea loc între orașele Ar-délului, avēnd 30,739 de suflete. Intre ace-știa românii, sasii și ungurii sunt aprópe în număr egal, numărând fie-care cam la 10,000

*) Friedrich Körner, Bilder aus Sibenburgén etc. Lipsca, 1858.

de suflete, apoi în număr mai mic sunt greci și țigani *)

O parte însemnată a locuitorilor Brașovului, anume a treia parte (preste 30 % din întreaga populațiune) trăiesc ca profesioniști și neguțători, fiind Brașovul, precum am amintit mai nainte, cel dintâi între orașele noastre în privința industrială și comercială. Intre profesioniști socotim și numărul considerabil de lucrători dela cele 17 fabrici, ce se află pe teritoriul orașului. O altă parte se ocupă cu lucrarea pământului. Vița de vie nu se cultivă la Brașov, fiind clima prea aspră, dar cu atât mai dezvoltat este grădinăritul și în special pomăritul, aflându-se mulți și vestiți grădinari, chiar și între români; este lătit apoi în Brașov și jur albinăritul sau stupăritul.

Pentru români Brașovul este loc foarte însemnat. Ei din timpuri necunoscute au locuit în Brașov vechiu (în vechiul Brașov de odinioară), apoi din sus de cetate, în Scheiul de ași, unde s'au așezat și românii veniți din părțile Bulgariei, pentru zidirea „bise-

*) În „Helységnevtár“ din 1892 aflăm următoarele date: români 9758, sasi 9578, unguri 10,441, restul altfel de némuiri.

ricei Negre“ din cetate. Românii din Braşov au stat cu ţerile române nu numai în legături comerciale ci şi în contact literar-cultural; referitor la aceste legături se află multe documente în bogata arhivă a bisericii Sântului-Niculaie din Scheiu.

În Braşov s'a tipărit cea dintâiu carte românească, Psaltirea, la 1560, prin Diaconul Coresi, care a venit din România la Braşov. El a tradus şi tipărit acésta carte în colaborare cu Popa Mihaiu din Scheiu. Afară de acésta românii braşoveni au fost totdeuna zeloşi spriginitori ai întreprinderilor culturale, câştigându-şi merite însemnate pentru literatură şi cultura noastră. Aici a apărut cea dintâiu fóiă românească în Ardél, „Fóia Duminecii“, la 1836, de I. Barac, cunoscutul poet poporal, apoi la 1837 „Gazeta de Transilvania“, întemeiată de nemuritoriul nostru George Bariţ, şi „Fóia pentru minte, inimă şi literatură“, ér cu timpul au mai apărut şi altele.

În timpul present se află în Braşov o inteliginţă română numerósă, precum profesori, advocaţi, deregători, comercianţi etc. şi un număr însemnat de meseriaşi.

Românii din Braşov au, afară de scólele descrise mai nainte, mai multe aşedă-minte culturale, de binefacere şi economice,

precum: Reuniunea română de cântări și gimnastică, Reuniunea femeilor române, Reuniunea pentru spriginirea vèduvelor române din Brașov și Săcele, casina română, două bănci românesci etc. Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. or. de care se țin 23 de parochii, cu 28, 326 de suflete.

În Brașov se află înmormântat, afară de mai mulți binefăcători ai scólelor și profesori distinși de la gimnasiu, poetul nostru Andrei Mureșan (mort la 1863), care a scris între alte poesii, maiestrosul nostru imn național: „Deșteptă-te române“... El a fost înmormântat în cimiteriul de pe Tocile, ér la 1883 osémintele lui au fost strămutate în cimiteriul român din Gróveri, unde românii brașoveni i-au ridicat un monument.

Românii brașoveni sunt ómeni evlavioși și țin mult la datinele și obiceiurile lor, moștenite din moși-strămoși, ca în genere toți românii.

Unul dintre cele mai frumoase obiceiuri ale românilor din Scheiu, care nu se află în alte părți la români, sunt sêrbările junilor la Pasci. Aceste sêrbări le arangiază feciorii din Scheiu, întruniți într'un fel de tovrășie, numiți „juni de com-

panie“. Ele țin de obicei opt zile, adică din ziua Pascilor până la Dumineca Tomei și constau din excursiuni, împreunate cu joc și alte petreceri ale junilor, în diferite părți ale Scheiului, în fiecare zi cu o programă specială, deosebită. La aceste excursiuni iau parte, cu deosebire dacă e timpul frumos, toți românii din Scheiu, ba și străinii de alt néem din Brașov, fiind cele mai plăcute petreceri ale țeranilor români din Scheiu. Feciorii, cari „să pun cu junii“, se duc încă înainte de Pasci, la Blagoveștenii și la Florii, dimpreună cu surlașul pe Cónsta Prundului, anunțând óre-cum prin acesta începutul sêrbărilor. Surlașul este o persoană foarte însemnată la aceste sêrbări, el e un fel de trubadur al junilor, care ia parte la tóte sêrbările lor, cântând din surlă. Surla e un feliu de fier, e făcută de cióe, la capétul de jos e mai largă și resfrântă și are șese găuri pentru degete. Cu ea nu se cântă decât la Pasci, la Florii și Blagoveștenii. Surlaș nu este decât unul și acesta până e în vieță învață cu surla pe un altul, care-i rămâne de urmaș, ér surle sunt doué, cari sau se cumpără sau se moștenesc.

Adevăratele sêrbări se încep în ziua de Pasci, când după vecernie, feciorii, cari

să pun cu junii, să duc la protopopul și aici își aleg căpeteniile, cari sunt: Vătaful, cel dintâi, al doilea e Armașul mare, al treilea Armașul mic, apoi Sutașul, care poartă socotelile. Vătaful și cei doi Armași au fiecare câte un buzdugan greu, pe care la toate petrecerile îl aruncă în sus și-l prind, atât ei, cât și ceilalți juni. După ce și-au ales căpeteniile, junii cântă „Christos a înviat“, apoi jocă hora și aruncă buzduganul, ér de aici merg cu lăutarii la Crucea din Prund unde își petrec până séra. In celelalte zile merg in alte părți ale Scheiului, ér dacă în calea lor trec pe lângă vre-o cruce, să opresc dinaintea ei și cântă și uneori aruncă și buzduganul.

Dintre excursiunile aceste cea mai interesantă e cea de Miercuri. La capul din sus al Scheiului să află o ciudată și frumoasă grupă de stânci ; sunt două stânci nalte, cari să ridică la drépta și la stânga, ér în față la o depărtare óre-care alte două stânci ca doi stâlpi de poartă. Printre ele curge o vale, Valea cu apă, pe care în sus să află acum un drum bun, și în drépta și în stânga lângă stânci sunt cóste cu iarbă. Acest loc frumos să chiémă Intre Petri. Aici fac excursiune junii Miercurea și cu ei multă lume,

căci la acésta escursiune iau parte cei mai mulți ómeni, bărbați și femei, mergênd călări, cu trásurile ori pe jos. Junii merg toți călări. Pentru ziua de Miercuri chiar și ómenii însurați și mai bătrâni din Scheiu fac un fel de companie, (uneori mai multe companii) cu Vataf și Armași și acestia se numesc: „junii cei bătrâni“. Intre Petri își petrece lumea cu lăutarii, jucând hora, bând și slobođind focuri din piștóle, ér înspre séră junii se întorc în oraș, trec prin Gróveri, pe lângă porțile cetății și se duc la pólele Têmpei, la Crucea Moșicoiului, unde se încheie petrecerea de Miercuri cu cântarea „Christos a înviat“. Când se întorc junii dintre Pietri, ese tot Brașovul în Gróveri, se-i vadă și de o vreme încóce îi așteptă aici și musica militară, de le cântă până ce trec.

Mai de mult, după cum spun bătrânii, când junii treceau prin Gróveri, sasii închideau porțile cetății și le păzeau ostași și gendarmi, ca nu cumva se între junii în cetate, căci era credința, că dacă junii vor încungiura de trei ori turnul sfatului, cetatea va cădea în mânilor lor.

Originea acestor frumoase serbări nu e cunoscută și în privința acésta la românii

din Scheiu nu există nici o tradiție ; s'au po-
menit cu ele din moși-strămoși. Organizația
junilor însă, cu vătaf, armași și sutași, apoi
buzduganul, aruncarea și prinderea lui în
semn de vitejie, închiderea porților cetății,
când trec junii pe lângă ele, precum și alte
particularități ale serbărilor, ne arată că ele
sunt o remășiță din o veche organizație mi-
litară a românilor din Scheiu, o suvenire din
depărtatele timpuri resboinice și de vitejii.

Cu împrejurimea imediată a Bra-
șovului rivalisază în privința frumseții
ținutul, al cărui loc de frunte este
Brașovul. Numele acestui ținut este
Țara-Bârsei, dela râul cel mai însem-
nat al lui: Bârsa. Țara-Bârsei, ca și
alte ținuturi ale țerei noastre, este un
întreg pentru sine, de unde se vede
că își are străvechea și caracteristica
numire de „țară“. În mijlocul ei se
estinde un frumos șes, în formă ro-
tunjoră, din care pătrund prin munții
hotarnici dela mătădi, ca nește cărări
uriae, trei pasuri însemnate: pasul
Branului, al Timișului și al Șanțului.
Este șesul Bârsei; el spre mătănopte-
răsărit stă în legătură cu șesul Trei-
scaunelor, ér încolo este încunjurat

jur împrejur cu o frumoasă și puternică cunună de munți. Marginea de mătănopte al lui e spălată de undele Oltului, în care se varsă Bârșa și celelalte râulețe și pâraie, ce-i udă suprafața. Dincolo de Olt se nalță munții Baraoltului, spre apus el e mărginit de munții Perșanilor, ér spre mătădi îi pun hotar munții Țerei-Bârsei, cari sunt cei mai puternici și preste cóstele și piscurile lor trece dela apus spre răsărit granița țerei.

Munții Perșanilor despart Țara-Bârsei de Țara-Oltului și se estind în direcțiune dela mătănopte spre mătădi. In partea lor dela mătănopte și-a tăiat cale prin ei Oltul, prin strîmtoarea dela Rakos, străbătând pe aici pe șesul Țerii-Oltului. Mai trec apoi prin ei de-a curmezișul două drumuri de țară, mânecând ambele dela Brașov. Unul percurge de-a latul șesul Bârsei, trece pe la Feldióra și apoi se îndreptă prin munți spre Cohalm; celalalt merge pe la Codlea și trece la Perșani, în Țara-Oltului.

Dintre piscurile acestor munți cel mai interesant este piscul Măgura-Codlii, lângă

comuna de asemenea numire, la marginea de cătră șesul Bârsei. El se nalță ca un promonotoriu puternic spre șes, cu cóma lată și cu cóste stâncóse și prețipișe, cari pe alocurea par a fi nesce vechi ruine de cetate. Colórea acestor stânci, precum și desimea pădurii de stejari și fagi, cu care e acoperit, îi dau o infățișare întunecată.

Munții Perșanilor se estind spre méđăđi până în valea formată de cursul superior al Bârsei, care-i desparte de Piatra Craiului.

Piatra-Craiului se ține de munții Țerii-Bârsei, dar e despărțită de ei prin lata curmătură dela Bran; spre apus stă în legătură cu munții Țerii-Oltului. Fiind astfel despărțită prin văi adânci de munții vecini, ér față de ramurile munților făgărășeni, cu care stă în legătură, având înălțime considerabilă, ea ni se infățișeză încă din depărtare ca o grupă singuratică, separată de grupele de munți din jur. Ea este alcătuită din stânci văróse și e bogată în cóste prețipișe, prăpastii sêlbatice și peșteri.

Étă cum caracteriséză I. Turcu Piatra Craiului:

„O formațiune proprie și unică în fe-
liul său are Piatra Craiului, ceea ce prea
bine îi caracterisează și numirea de „Piatra
Craiului“, căci privită și de jos și de sus
este măiestrosă, este impunătoare. Nu este
munte, ci este adevărat o pétră colosală,
un lanț de stânci înșirate strâns una lângă
alta, cari înălțându-și mândru fruntea până
la o nălțime de 2241. metri, la rațele só-
relui, și cu deosebire la lumina lunii, oferă
privitorului un aspect pompos, înfrumșețat
de lumină argintiu-sclipitoare, ce o răsfrâng
dela sine măiestósele stânci ale Petrei Cra-
ului.“

Piscurile ei mai nalte sunt: Piscul
Baciului, care are o nălțime de 2241 metri
și e provădit cu o piramidă (movilă) de
petri, făcută de inginerii militari, apoi piscul
Piatra, sau la Cruce, care își are numele din
urmă de la o cruce mare de lemn, ce se
află pe creștetul lui. Piatra are o nălțime
de 1814 metri. Aceste două piscuri sunt
despărțite prin o prăpastie îngustă și stân-
cósă, numită Crepătura. Spre mēdăđi-apus,
în România, Piatra-Craiului se termină în
valea îngustă și romantică a Dîmboviței.

Pe vârful Piscul Baciului este un re-
sunet (ecou) interesant, care redă 15 silabe,

cea ce este o raritate și ecoul acesta ocupă un loc de frunte între ecourile cunoscute în Europa, cari redau mai multe silabe.*)

Tot de pe acest vârf avem una dintre cele mai frumoase și depărtate priveliști. La stânga vedem munții Făgărașului în lățime, înălțându-se ca nesce turnuri uriașe unul după altul, la pôlele muntelui se estinde valea isvórelor Bârsei, la drépta pasul Branului, cu locuințele împrăștiate ale Colibașilor, ér dincolo de pas se nalță în șir, uriașii soți ai Petrii Craiului, Bucecii, Cristianul-Mare, Piatra-Mare etc. în față apoi avem șesul Bârsei și al Treiscaunelor, încunjurate în semicerc de munți, cari se perd în céța albăstrie a depărtării.

Să spune, că în munții Piatra-Craiului în vremile străvechi, despre cari abia ne-au rămas amintiri, locuiau ținere, ér pe cóstele stâncóse și întunecate ale Măgurii-

*) Bielz în „Siebenbürgen“ (ed. II 1885, p. 249) scrie, că acest resunet mai bine se produce dacă ne coborim pe cósta de cătră apus a Piscului-Bacinelui în jos, în depărtare de 43 de urme de la piramida militară și aici se ne întórcem cu fața spre méđánópte apus, înspre cóstele acoperite cu păduri, în stânga de la Zernesci, și se strigăm. Resunetul mai bine îl va auđi acela, care va fi pe vârf, întors cu fața spre apus și răzimat cu spatele de piramida de pétră.

Codlii își avea scaunul domnesc împărătesa Négră. Impărătesa avea un fecior voinic, care umblând prin cei munți la vânătoare, s'a rătăcit și prin țara ținelor, prin munții Pietrii Craiului. Odată apoi dădu el cu ochii de o țină frumoasă, ca ruptă din soare și cum o zări, o și îndrăgi. Mumă-sa aflând despre dragostea lui, îi păru bine, căci credea, că se va încuseri cu ținetele. Ea îl îndemna să cerceteze cât mai des pe țină și tot mai mult ațîța în el patima iubirei. Țina primea bine pe voinic și își petrecea cu el vesel prin văile și luncile romantice ale munților, dar când el, la îndemnul mamei sale o ceru de nevastă, țina îi spuse, că ea nu-l iubesc și nici nu vrea să fie nevasta unui om muritor.

Feciorul se întristă foarte mult și după ce toate rugările la țină fură zădarnice, se usca pe picioare de dor și durere, cum se uscă stejarul, la a cărui rădăcină rode vermele stricacios. Mumă-sa era vrăjitoare și vedând că feciorul său se vestejesce pe di ce merge, cercă cu el tot felul de vrăjitorii, cu ierburi fărmedate, dar nu isbuti să-i afle lécul. Nu peste mult feciorul murì.

Atunci împărătesa Négră în necazul ei nebun, luà la gónă pe țină cu puterea

ei vrăjitoréscă. Dîna eși din țara ȃinelor și ca sē scape, o luà la fugă pe Țara Oltului. Impērătésa însē o ajunse la Vaida-Rece de ađi și o făcù stan de piatră.

Și stanul de piatră și ađi sē vede în formă de femeie, pe hotarul comunei Vaida-Rece.

Lângă Piatra-Craiului, spre rēsărit, sē află pasul Branului, precum am amintit mai nainte. Dela Brașov spre méđăđi-apus, șesul Bârsei se afundă între munți, ca un golf lat, formându-se astfel pasul. Prin el merge un drum de țară bun, până în România, lângă care sē află un castel, ce împodobesce pasul. Incă înainte de-a sosì la castel, terenul devine delurcs colinos, ținënd astfel până la graniță. Păraiele de munte ce udă văile acestui ținut, stâncile, ce sē află pelângă drum și în cari sē găsesc câte-va peșteri, castelul Branului, care sē află pe o stâncă, apoi casele împraștiate printre liveđile cu pășune bogată, tôte aceste încungiurate de munți puternici, ne dau un tablou romantic și fórte plăcut.

Lângă acest pas spre rēsărit sē nalță grupa Buceciului, ale cărui ra-

muri se întind până la pasul Timișului.

Piscul cel mai nalt al Buceciului, se află la granița țării și se numește Omul sau la Om, având o nalțime de 2508 metri. Dela el spre mēdădi-rēsărit, pe teritorul României se nalță alți soți uriași de ai lui, cum sunt: Colțu, Virful cu Dor, Piatra, Furnica, Caraimanul ș. a. despre cari se află tradiții fôrte frumóse. Despre Omul încă este o tradițiune. Pe vârful lui, pe un podeiu se află trei grupe de pétră, cari din depărtare samēnă a fi ómeni de pétră și dela ele își are piscul numirea.

Tradiția însă ne spune, că odinióră pe acest munte își avea locuința un împērat, Manea, care era un om fôrte bun și milostiv. Supușii lui veniau la el din tóte părțile, căci el le ajuta cu ce numai putea, îi mângăia cu vorba, le alina durerile cu ierburi vindecătóre. Pentru bunătatea lui apoi poporul l-a numit „Om“, voidnd prin acēsta a dice, că e adevērat om între ómeni și numirea s'a dat apoi și muntelui, unde a locuit el.

Partea sau laturile de cătră mēdănópte ale Buceciului au päreți de stâncă prețipiși și prăpăstioși și pen-

tru aceea, privit de pe șesul Bârșei, el apare foarte impunător. Spre mătănoapte ramurile lui se estind până la Brașov, unde se termină cu piciorul de munte Têmpa. Dintre piscurile de aici, cel mai nalt este Cristianul-Mare, înspre Brașov și Cristian.

De pe vârful Cristianului avem o privire foarte frumoasă, atât asupra șesului Bârșei, cât și asupra munților din prejur. La pôlele munților se vede Brașovul, apoi se estinde șesul, încungiurat cu munții depărtați de pe la marginele lui. Acești munți, cari se vęd și de pe alte înălțimi, de pe vârful Cristianului ne apar în conturne foarte bine marcate și putem distinge singuraticele piscuri mai însemnate ale lor. O privire chiară avem și asupra munților Bârșei, cari se nalță în apropiere, cum e Piatră Craiului și Buceciul cu cöstele stâncöse, apoi Piatră-Mare, dincolo de pasul Timișului și mai departe munții Buzeului, cu puternicul pisc Ciucașul.

Pasul Timișului este unul dintre cele mai însemnate pasuri ale nóstre. E însemnat ca o cale de comunicațiune, căci este singurul pas al Ardélului, prin care se află

construată cale ferată în România. El în partea de cătră Ardél e udat de riulețul Timiș, care curge spre lăuntrul Ardélului, spre șesul Țerii-Bârsei. În privința acésta acest pas, dimpreună cu cel al Branului, sê deosebesce de celalalte pasuri ale nóstre. Pasurile nóstre aprópe tóte sunt înclinate spre înafară și pentru aceea prin ele străbat apele din Ardél în țerile vecine. Pasul Timișului este înclinat spre șesul Bârsei și pentru aceea Timișul curge spre lăuntrul țerii. Pe țermii acestui riuleț sê află un drum de țară, care a început sê sê facă pe la finea seclului trecut, la anul 1788; înainte de aceea numai călare sau pe jos sê putea trece prin acest pas. Afară de acésta sê află prin pas cale ferată, precum am amintit. Linia ferată, ce trece pe aici, este linia principală a țerii, din care sê rămulesc celalalte linii laterale. Ea întră în Ardél pe la Ciuciac, pe valea Crișului-Repede trece pe la Cluș, Aiud, Blaș, Copșa și alte localități și percurgând de-a latul în o linie dréptă Țara--Bârsei, sê îndréptă la Brașov.

Dela Brașov, calea ferată trecând pe lângă Dêrste, la Timișul de jos întră în pas și urcă pe valea riulețului în sus, străbătând prin două tunele (dintre cari unul

are lungime de 937 metri) până la punctul cel mai nalt al vălei, la Predél, unde este granița țerei și stațiunea dela graniță. De aci înainte în România valea coboră și calea ferată se îndreptă pe valea Prahovei în jos la Sinaia. Mergând pe valea Timișului în sus până la Predél vom da în calea noastră în mai multe locuri de partii de stânci pitoresci, apoi spre dreapta ni se deschid prin nesce văi laterale priviri frumoase asupra cóstelor stâncóse ale Cristianului-Mare și mai departe asupra stâncilor colosale ale Buceciului, cu pãreți prețipiși și cu prăpastii periculóse, ce se afundă printre ei.

Dela pasul Timișului spre răsărit între acest pas și pasul Șanțului se rămuresce a treia grupă a munților Bârsei. Trunchiul acestei grupe îl formeză muntele Piatra-Mare, lângă Timiș, având o nălțime de 1840 metri.

De pe vârful ei avem aprópe aceeaș priveliște, ca de pe Cristianul-Mare. In jurul piscului Piatra-Mare se află formațiuni de stânci curióse, parte pitoresci, parte grotesci, cum nu mai aflăm la nici o grupă a munților Țerei-Bârsei. Astfel sunt aici stânci în formă de piramidă sau cu vârful

ascuțit, apoi o p^ortă naturală de stâncă, un p^ărete vertical, un turn uriaș ș. a. împodobite pe c^ostele lor pleșuve cu plante de munte și cu deosebire cu rose de Alpi.

Pasul Șanțului este al treilea pas care merge din Țara-Bârsei prin munți în România. Dela Săcele duce un drum bun în valea Tărlungenilor, un rîuleț de munte ce udă acest pas. În el se varsă rîulețul Doftana. La împreunarea acestor două rîulețe se află vama pasului, de unde putem trece în România pe două căi deosebite. O cale ne duce pe valea Doftanei în sus și pe lângă piscul Prișcu, în valea rîulețului Podurile și de aici la Câmpina; cealaltă merge pe Tărlungeni în sus și trecînd granița cob^oră în valea Teléjenului și de aici se îndreptă la comuna Vălenii de Munte.

Pasul Șanțului este unul dintre pasurile n^ostre mai puțin frecventate.

Din muniile Țerei-Bârsei isvoresc mai multe rîulețe și p^ăraie, cari precurg șesul și se varsă în Olt. Mai mari sunt între ele Bârsa și Ghimbavul; în acest din urmă se varsă Timișul.

Oltul curgînd dinșpre m^edănopte, din Ciuc, udă marginea de m^edănopte a șesu-

lui, încungiurând într'un mare semicerc munții Baraoltului pe la mătădi.

Aici, de pe malurile lui, ni-se înfățișează spre mătădi și apus una dintre cele mai frumoșe și încântătoare panorame.

La picioarele noastre se întinde frumosul șes al țerei Bârsei, cu livezi și arături brazdate de riulete și păraie, și cu sate dese, ăr în fund spre România se nalță maiestatic munții Buzeului și ai Bârsei și spre apus munții Perșanilor, dând regiunii o înfățișare de tot romantică. Din unele puncte aședate mai spre mătădi, precum dela Arpătac sau de pe délul S.-Petrolui în timp senin putem distinge singuraticele piscuri din acéstă corónă de munți, precum la apus muhea lată și întunecată a Măgurii-Codlii, apoi Piatra-Craiului, Buceciu, Cristianul, Ciucașul ș. a. precum și pasurile ce se afundă prin acesti munți; cu ochi ageri putem distinge délul cetățuiei Brașovului și Têmpa, cari sunt cele mai înaintate promontorii ale munților în șes.

În jurul Brașovului se află comune înfloritoare, cu locuitori în majoritate români apoi sași și în câteva și unguri (ciangăi). De la Brașov duce o cale ferată vicinală spre pasul Branului, până la pólele Pietrii-Craiului, la Zernesci. Gara acestei căi fe-

rate se află în apropierea bisericii Sântului Bartolomeiu și stă în legătură cu gara principală a Brașovului prin un tramvay. Plecând de aici în calea noastră dăm de comuna Cristian, o comună săsescă - română, cu mai multe societăți săsesci și așezăminte economice. Aici se află o fabrică de spirt foarte mare. Biserica săsescă este încunjurată cu zid și cu mai multe turnuri (bastioane) vechi zidite în timpurile resboinice ale evului mediu; acum ele se folosesc ca magazine comune ale locuitorilor.

Dincolo de Cristian se zărește din depărtare, în o pozițiune pitorescă, cetatea Râșnovului. Râșnovul este o comună mare, cu 4409 locuitori, dintre cari mai mult de jumătate (2457 suflete) sunt români, împărțiți în două parochii. Spre răsărit dela comuna înfloritoare, la pôlele ramurilor Cristianului-Mare, se nalță o stâncă de calc, cu păreți prăpăstioși; pe vârful acestei stânci se află ca o corónă, cetățuia Râșnovului, în parte ruinată. De aici ni se presintă o icónă admirabilă: dinaintea stâncei se estinde șesul, lângă ea, la pôle, e comuna, ér' înderépt, în depărtare se nalță piscurile Buceciului și în aretul lui dincolo de Bran, Piatra-Craiului. Anul zidirii acestei cetăți nu e cunoscut

nici nu s'ă scie cu siguranță, cine i-a pus întâi temelia; s'ă dă cu socotela însă că ea e zidită de r'eshnoveni și nu a fost cetate de a cavalerilor germani. In ea s'ă află o fântână adâncă (de 144 metri) făcută în anul 1663. Acum partea mai bine conservată a cetății o folosesc r'eshnovenii ca măgazin pentru bucate, cărnuri etc.

Dela Râșnov merg'end mai departe spre m'edădi și lăsând Zernescii la dr'apta sosim la pasul Branului. Ținutul, strimtorat între munți, devine colinos, ici-colo cu stânci pe de laturile călei. Intr'un loc stâncile s'ă apropie de olaltă, așa că numai calea și un mic r'iuuleț, r'iuulețul Turcu, care curge alături, își au loc printre p'areții lor. Aici pe un colț de stâncă, cu cós-tele prețipișe, s'ă nalță un vechiu castel, ér la pólele ei s'ă află edificiile de vamă și câteva case private. Este Branul și castelul este fala și podóba de odiniórá a pasului, castelul Branului, un adev'erat ideal de castel de cavaleri. Și într'adev'ér el își are originea de pe timpul cavalerismului. Primul lui fundator a fost un cavaler german, Dietrich, și după numele acestuia s'a numit nemțesce Dietrichstein. La început după cum se crede castelul a fost făcut de lemn.

ér mai târđiu după ce cavalerii germani au fost alungați din hotarele Téri-Bârsei, sasii din Brașov au zidit în locul acesta la anul 1377 un castel de zid, care apoi s'a numit nemșesce Turtzburg (Törzburg), dela râul Turcu, ce curge pe lângă el. În forma de acum a fost zidit la anul 1608, ceea-ce ne arată o înscripție de de-asupra întrărei, trecând și de atunci prin mai multe schimbări și renovări.

Castelul se află încă în stare bună și e locuit. El e zidit în parte în stil gotic, în parte în stil bizantin și avea o înfățișare înpunătoare, cu turnuri nalte și bastiône. În anul 1878 însă brașovenii l-au predat statului care l-a transformat și întocmit pentru scopuri militare, râtezându-i turnurile și lipsindu-l de forma lui frumoasă de mai înainte. Acum este éráși proprietatea orașului Brașov, dar a rămas în forma ce ii s'a dat la 1878, în locul turnurilor nalte având coperișe jóse, și totul întocmit fără gust, cu o înfățișare de casarmă.

Curtea castelului este mică și asemenea sunt mici și odăile, ce o încungioră. În castel este o fântână adâncă, săpată în stâncă și o temniță întunecósă și scundă sub bolta căreia în vécurile trecute multe

victime chinuite și-au închis ochii pe vecie.

Ca o reminiscență a acestor vremuri crude a rămas și există la popor credința, că în nopți întunecóse, când castelul e cufundat în tăcere, „fântâna castelului“, luând înfățișări tainice, scóte bocete triste și înfiorátore, la cari răspunde soția sa buha, de pe stânca Măgura, din apropiere, arătându-se și ea în diferite figuri fantastice, tânguindu-se și jălind nenorocitele jertfe ale trecutului. *)

În jurul castelului, din sus și din jos de el, se află 10 comune, **) cari mai înainte formau tóte la olaltă, dimpreună cu castelul o comună, sub numirea generală de Bran. Numele acesta este slavon și însemnéază loc strimt sau pórtă; el s'a dat întâi strîmtórei din préjma castelului, care înt'radevăr este o mare pórtă naturală. Pe urmă s'a numit și castelul cu acest nume, pe când

*) Veđi: Escursiuni pe munții Țerei-Bărsei și ai Făgărașului, de Ioan Turcu, în „Gaz. Trans.“ nr. 110, din 1893.

**) Aceste sunt: din jos de castel: Pórtă (Bran) Sôhodol și Predél, din sus de castel până la graniță: Șimonul, Moeciul de jos cu cătunul Cheia, Moeciul de sus, Fundata, Șirnea, Peșterea și Măgura.

numele corespunzător Pórtă, de origine română, s'a dat comunei din apropiere, pe al cărei teritor se află castelul.

În pasul Branului până la 1836 era numai un oficiu de vamă, la castel. Pe la anii 40 s'a înființat și la graniță o vamă, la locul numit „Cruce“, apoi mai târziu s'a sistemizat pentru timpul de vară încă un oficiu de vamă, la pôlele muntelui Guțan.

Locutorii comunelor brănene sunt toți români. Numărul lor e de 8017. Ocupațiunea și modul lor de traiu este ca a locuitorilor de munte. La acesta sunt avisați prin natura ținutului lor. Prin văi și pe cóstele delurilor nu se face decât orz și ovës, apoi cartofi și puțin grâu de primăvară. Sunt însă pășuni estinse și bogate și pentru aceea ocupațiunea de frunte a românilor brăneni este economia de vite. Mai înainte economia de vite era mai estinsă; acum sunt 40—50 ani brănenii erau ómeni cu stare, avënd numeroase turme de oi, vaci și cai, pe cari le pásceau în mare parte în România. După ce însă în timpul mai nou pășunile s'au împuținat în România, brănenii ca și alți economi de vite, au început să sërăcescă și numai puțini se află între ei, cari sunt în stare mai bunișóră. Pen-

tru ocupațiunea lor, ca economi de vite, românii brăneni se numesc de obicei mocani. Acesta numire însă nu se dă numai brănenilor, ci în genere românilor din Țara-Bârsei și Treiscaune, cari locuiesc de-a lungul graniței României, precum pe la Săcele, Covasna, Brețcu etc. și se ocupă cu economia de vite (oieri), trăind cu turmele lor mai mult la munte și trecând în țară.

Se face însă o deosebire la aplicarea numirii de mocan. Mocani adevărați am pute dice că sunt românii economi de vite din Săcele, Covasna, Brețcu; aceștia se numesc pe sine cu acesta numire, ér pe brăneni și pe românii din préjma pasului Bran, precum pe cei dela Rêșnov, Tohan etc. îi numesc mai mult moroieni, ér pe oierii din jurul Sibiiului, cari în Ardél sunt cunoscuți sub numirea de mărgineni, ei îi numesc țuțuieni.

După ce economia de vite nu se mai plătesce așa de bine, ca mai nainte, mocanii brăneni s'au dat la alte ocupațiuni, precum negustorie în măsură mai mică, apoi ca lucrători la ferestraie, mori etc. Mulți din ei în timpul verii se cobóră dintre délurile lor pe șesurile mănóse ale României la lucrul câmpului, asemenea moșilor din Munții-

Apuseni, cari merg vara la lucru de câmp în Ungaria, dar cu deosebire la țară în Ardél; astfel își agonisesc ei păralele, cu cari își cumpără cele trebuincioase pentru casă și cu deosebire păpușoiul (mălaiul), care la ei nu se face, dar le este nutreimântul de căpetenie. În timpul mai nou au început brănenii a se ocupa în măsură mai mare și cu pomăritul. Este apoi răspândită între ei industria de casă; țeseturile de lână și de pânză ale femeilor brănene sunt foarte trainice, ér cusăturile lor cu mătase și fir, în borangic și alte materii sunt de o frumuseță admirabilă, esecutate cu fineță și eleganță.

Satele brănenilor nu sunt compacte, ci casele lor sunt împrăștiate prin văi și pe cóstele délurilor. În privința acésta ele au asemănare cu unele sate din Munții-Apuseni. Casele sunt clădite de obicei din bârne, lângă ele se află celelalte clădiri economice și tóte dimpreună cu curtea sunt închise cu stobor (pălan) nalt de bârne, încât au înfățișarea unor castele. „În aceste castele, ȕice I. Turcu, locuiesce modestia nemărginită și caracterul pacinic, locuiesce sinceritatea, soții nedespărțiți ai brănenului“.

Aprópe lângă fiecare casă se află grădină cu pomi, ceea ce dă complecsului de

clădiri o înfătoşare plăcută. Pomăritul se lăţesce tot mai mult între brăneni, precum am amintit şi începe să le aducă folóse bune. Imprejurul casei se află deobiceiu şi moşia.

Românii brăneni au o numire specială a lor, de colibaşi. Acésta numire am puté dice, că e istorică. Ea se derivă din vécurile evului mediu, când bietul român brănenén, espus la năvălirile turcilor, ce erau dese prin acest pas, nu puté se-şi clădescă decât case mici, colibe (bordeiu) căci totul era nesigur şi clădirile adeseori date pradă flacărilor mistuitoare.

Românii brăneni comunică pe căile lor de munte mai mult călare sau pe jos, cum fac şi topii din creştetul Munţilor-Apuseni sau românii de pe Jiiuri; care au fórte puţini şi mai cu samă aceia, cari şed pe lângă drumurile principale.

La pólele Pietrii Craiului, spre resărit, lângă riuleţul Bârsei se află aşedată marea şi frumósa comună românescă, Zernesci. De-a lungul ei curge riul Zernescilor, care se alcătuiesce diu dóue braţe; unul din aceste isvoresce între Piatra Craiului şi Măgura, ér celalalt isvoresce în apropierea Zernescilor, la locul numit „Fântânile Domnilor.“ Isvorul acesta este fórte interesant; apa ese

clocotind din stâncă și în mare abundență, așa că râul se formeză de-odată, vedând cu ochii, cum se dice. Apa râului Zernescilor are o temperatură stabilă, (cam de 5—6° R.) și pentru aceea vara se pare foarte rece, ér erna nu îngheță nici când.

Comuna Zernesci este o comună foarte veche; anul întemeierii ei nu ne este cunoscut, se scie însă parte după tradițiunea poporului, parte din istorie, că pe timpul năvălirii tătarilor și turcilor a avut mult să sufere și locuitorii au fost siliți să se retragă de nenumărate ori între stâncile Pietrii-Craiului, apărându-se aici și petrecând timp mai scurt sau mai lung, până ce se depărtau hordele selbatice.

Cea mai veche zidire a Zernescilor este biserica română gr. orientală, una dintre cele mai vechi biserici ale noastre, zidită la 1515 de voevodul Țerei românesci Ioan Vasilie. În timpul mai nou s'au început a se zidi mai multe case frumoase; între ele sunt de amintit cu deosebire casa comunală și edificiul scólei române gr. or. zidit la 1876. Să află apoi și câteva fabrici, de celulóse, de hârtie etc.

Zernescenii au o scólă elementară, cu 5 învățători și o învățătoare și o reuni-

une a femeilor române; aici se află apoi scaunul unui protopopiat român gr. orient. (protopopiatul Branului), de care se țin 23 de parochii, cu 23,380 de suflete.

Zernescii are 3435 de locuitori; între acestia aproape 3000 sunt români, ér ceialalți sunt nemți și unguri, așezați aici în timpul mai nou, mai cu sémă ca lucrători și deregători la fabrici. Ocupațiunea românilor din Zernesci a fost odinióră economia de vite, mai târziu apoi s'au ocupat cu cărăușia, care însé a încetat cu construirea căilor ferate. Zernescenii erau cărăuși vestiți, ca și românii din Scheiul Brașovului, transportând mărfuri cu căruțele lor prin țeri depărtate, în Germania, Austria, România etc.

Despre portul lor din trecutul apropiat I. Turcu ne dă următórele date:

Bărbații purtau cojóce, éră femeile cațaveici. Iérna se purta sarici albe și mai târziu și bunde țărănesci, blánite cu piei de óie. Fetele își purtau pèrul capului despletit, retezat pe frunte și lásat pe spate, lung cam până de-asupra umerilor. Tot astfel purtau pèrul și bărbații, însé rași în céfă. Femeile purtau și pórtă în cea mai mare parte și ađi fote de lánă și îi cusute pe mâneci, pe sín și la gât

cu pui și altițe (broderiă) de arniciu, sau de mătase.

La pôlele munților Perșani, lângă Măgura Codlii, este aședată comuna Codlea, cu 4035 de locuitori, sași și români. Codlea este o comună înfloritore, vestită pentru țesături și cu mai multe aședeminte culturale săsesci.

De la Brașov spre mēdănópte, la marginea șesului Bârsei se află Feldióra.

Calea ferată, precum și drumul de țară percurgēnd de-a latul șesul, aprópe paralel, ne duc de-a dreptul la acēsta comună, aședată pe malul stâng al Oltului. Pe colina, pe care se estinde în parte comuna, se luptă cu nimicirea vechile resturi de ziduri rui-nate ale unei cetăți de-a cavalerilor germani. La Feldióra se află o scólă de agromie, susținută de universitatea săsescă.

Oltul de la Feldióra în jos curge spre mēdăuópte până la satul Agoștin, unde se îndreptă spre apus și străbătēnd de-a curmezișul munții Perșanilor, trece pe șesul Terii Oltului, prin romantica strimtóre de la Rákos.

În apropierea Agoștinului se varsă în Olt ríulețul Vargyaș cu izvorul în Arghita. Valea lui este mărginită de munți

înalți, stâncoși și acoperiți cu brați, fiind cu deosebire până la satul Vargyas, romantică și de o sălbătăcie marcantă. În valea lui în hotarul satului Homorod-Almás se află pestera de asemenea numire, care este cea mai mare pesteră a Ardélului și pe timpul năvălirii tătarilor și turcilor a servit adeseori de asil locuitorilor din împrejurime.

Strimțórea Oltului de la Rákos, pe lângă frumsețea sa romantică, este interesantă și din punct de vedere geologic. Ea este a dóua strimțóre a Oltului, prin care acest riu pătrunde în a treia sa vale în „Téra Oltului“. Pe țărmii rîului se înalță în acésta strimțóre pe ambele laturi stânci prețipíșe și piscuri, cari ne atrag atențiunea.

De amintit este cu deosebire piscul Tepei, de lângă Rákos, de pe vêrful căruia avem o privire fermecătoare asupra împregiurimii, și cu deosebire asupra vălei Oltului.

Calea ferată dela Feldióra incolo urmăresce cursul Oltului, străbate prin strimțórea dela Rákos, ér dincolo de strimțóre părăsesce valea Oltului și apucă pe valea Homorodului. Homorodul isvoresce în Arghita, curge în direcțiune de méđăđi și se

varsă în Olt. În apropiere de Homorod se află așezat Cohalmul, un orașel săsesc-românesc, centrul scaunului săsesc de odinioară al Cohalmului.

Lângă orașel se nalță o puternică stâncă singuratică de basalt, pe care se află juvaerul Cohalmului, o frumoasă și veche cetate, încungiurată după înălțime cu trei rânduri de ziduri și ici colo cu turnuri, în parte mare ruinate. De două părți, spre miedănópte și apus păreții stâncei sunt prețipiși, ér spre miedăđi și resărit ea este încungiurată de casele orașelului. Printre ele și printre grădinile lor, cari se acațără pe cóstele stâncei până aprópe de zidul cetății, se află calea ce ne conduce la cetate. Intrând în cetate, pe o pórtă mică, blănită cu table de fer, vom observa, că ea are trei părți, cetatea de jos, de mijloc și de sus, fie-care încungiurată cu ziduri. Aceste se nalță în anumită distanță unul de asupra celuilalt; cele dinafară sunt aședate pe marginea stâncei și se par a fi crescute din pămênt, căci ele de vechime au aceeaș colóre cu stânca, încât numai cu anevoie putem deosebi unde încetă creațiunea naturei și unde se începe cea omenescă. În partea de jos a cetății se află acum un mă-

găzin de slănină și de bucate al locuitorilor din Cohalm, apoi o fântână adâncă și locuința păzitoriului. În partea de mijloc au fost odinioară diferite zidiri de locuință, în cari se adăpostiau locuitorii din împregiurime, când cetele dușmane năpădiau câmpiile țerei; resturile lor se mai văd încă. Partea cea mai frumoasă este cetatea de sus, pe culme, cu o mică piață și o odaie, tocmai în vârf. În ea, așa se spune, a ședut în timpul din urmă un deregător, până ce îi s'a urît de singurătate și s'a mutat jos între ómeni. În edificiile din cetatea de mijloc se aflau diregătorii, până pe la sfârșitul vécului trecut, când o parte a lor a fost ruinată de un orcan. Acum cetatea e pustie; singurii ei locuitori sunt păzitoriul cu familia și cu câinii sei credincioși, apoi paserile nopții, buheleși cu cuveicele iubitoare de singurătate și de ruine vechi, părăsite.

Cetatea Cohalmului a fost zidită înainte de secolul al XIV-le și în decursul vécurilor viforóse a servit în mai multe rânduri de adăpost locuitorilor din scaunul Cohalmului. În unul din turnurile ei se aflau acățate sus, pe la începutul vécului nostru, dóue cătuși de fer uriașe. Cine le a pus acolo și

ale cui mâni și picióre au fost ferecate cu ele, nimene nu scie. Tradiția însă ne spune originea lor. Să ȃdice adecă, că odinióră întrând óste turcescă în Ardél și străbătênd până pe la Cohalm, căpitanul cercului Cohalm i-a eșit spre întimpinare cu putere armată; creștinii însă au fost bătúți și căpitanul dimpreună cu mai mulți soți de luptă au căđut în robie la turci. Ei au fost duși la Constantinopol, unde au fost puși în fere grele și aruncați în închisori întunecóse; numai arareori se scoteau la lumina ȃdilei, în curtea închisorii. La o ocasiune de aceste unul dintre robi, care fusese ca servitor la deregătoriile scaunului Cohalm, propuse fostului său stăpân, căpitanului cercului, să fugă împreună din închisóre. „Să ascultți de mine, ȃdise servitoriul, și să faci ce-ți voiu ȃdice eu și vei vedé că până mâne vom sosi acasă la Cohalm. — Căpitanul surise cu amar, dar se învioră, aducându-și aminte că servitoriul acasă la Cohalm era cunoscut ca vrăjitor. Să decise deci a-i urma sfaturile și când servitoriul își repetă propunerea, îi spuse că s'a hotărît la fugă. Servitoriul atunci întinse pe pămênt mantaua sa veche, rugă pe căpitan să se așede pe ea, să-și închidă ochii și să nu-i

deschiđă de loc pănă ce va đice el. Căpitanul împlini porunca. Și ce s'a întemplat? Ei începură să se nalțe în vėzduh și să sbóre ca două paseri ușóre, trecēnd în sbor ca gāndul și ca vėntul, peste dēluri și vālcele, spre plaiurile frumoșe ale Ardélului. Și când sórele da ultimul sārut de raze cetății Cohalmului, cei doi robi de odată să opriră. Și ce să vadă? Erau pe pāmēntul dorit al patriei, la marginea pădurii Cohalmului.

Bucuria lor a fost nespūsă și spre aducere aminte despre scāparea lor, cătușele, cu cari au fost ferecați, le-au aședat în un turn al cetății.

La pólele stāncei cu cetatea să află isvóre de apă puciósă, unde sunt întocmiri de scaldă. Apa acestora, de o temperatură de 10° C., să folosesce cu succes cu deosebire contra bólelor de reumatism.

De pe culmea stāncei, de lângă căscióra cea pustie, avem o priveliște fórte frumoșă asupra împrejurimii. Spre mēđăđi, în depārtarea albăstrie să nalță munții Te-rei-Bārsei și ai Făgārașului, la pólele lor vedem estinđēndu-sē o parte din șesul de pe Olt, apoi în apropiere ținutul deluros-colinos, cu păduri frumoșe pe cóstele și cul-

mile înălțimilor. Spre răsărit privirea ne pătrunde în strîmtórea Oltului de la Rákos, ér jos în vale, la pólele stâncei, sã estinde orășelul Cohalm, cu stradele și casele sale curate și bine îngrijite și încunjurat cu frumoșe păduri de stejar.

Cohalmul are 2775 de locuitori, dintre cari a treia parte sunt români. Aici sã aflã scaunul unui protopopiat român gr. or. (al Cohalmului), de care sã țin 21 parochii cu mai multe filii și cu 14,391 de credincioși.

Intorcându-ne înděrëpt la jurul mai apropiat al Brașovului, la Țara-Bârsei, de la Brașov spre resărit, în depărtare de vre-o órã dăm de Săcele. Săcelele sunt șapte sate, aședate în șir lângă olaltă la pólele muntelui Piatra-Mare. Patru din ele și anume: Bacifalu, Turcheș, Cernat și Satulung forméză o grupă, nefind despărțite de cătră olaltă decât prin câte un părëu, ér ce-lelalte trei, cari sã numesc Tărlungeni, Zizin și Purcăreni sunt aședate ceva mai departe și separate unele de altele. Dintre ele cele mai mari și mai însēmuate sunt Satulung și Cernatul. Aceste am puté dice că forméză centrul Săcelelor.

În Satulung sã aflã dóue scóle normale superióre române, cu mai mulți invē-

țători și o școală de stat poporală și de lem-nărie. În Cernat se ține târgul de săptă-mână al Săcelelor. Afară de aceste mai este însemnat și Zizinul, unde se află isvóre de apă minerală și întocmiri de scaldă.

Săcelele au 20.803 locuitori, dintre cari aprópe jumătate sunt români, ér ceialalți sunt ciangăi. Ciangăii sunt unguri (sécui) așeđați în cele șapte sate săcelene prin secolul al XV-lea. Ei au un dialect propriu al lor, amestecat cu cuvinte române și sunt de religiunea evangelică. Portul, jocurile și multe datine și obiceiuri ale lor sunt românesci și toți vorbesc și românesce.

Ocupațiunea de frunte a românilor săceleni este economia de vite și în special oieritul. Bărbații cu turmele lor de oi trăiesc mai mult la munte și în România. În timpul mai nou, de când s'a scumpit pășunatul și cu economia de vite nu merge așa de bine, au început a se aplica unii la negoț și s'au așeđat în România, în diferite orașe. Ocupațiunea principală a lor însă este și acum oieritul. Ca oieri ei se numesc mocani, spre deosebire de ceialalți oieri, de moroienii de pe la Bran și de țuțuienii (mărginenii) din jurul Sibiiului. Tot mocani se numesc și oierii din Treiscaune,

anume cei din Covasna și Brețcu, cari au acelaș mod de traiu, acelaș port, aceleaș datine și obiceiuri, ca și românii din Săcele. O nuansare, ca să o numim așa, s'ar putea marca la mocani numai întru atâta, că cu cât ne depărtăm dela Brașov și respective dela Săcele spre Secuime, cu atât modul lor de traiu apare mai patriarhal, mai neînfluințat de civilizația orașelor.

— Étă cum se exprimă în privința acésta un bun cunoscător al mocanilor, G. Pitiș :

„Cercetând cu deamăruntul ocupațiunea, limba, credințele, obiceiurile și portul românilor de pe costa Carpaților, începând dela românii din Scheiu (Brașov) și până departe în Săcele, până dincolo de Covasna, până la Brețcu, dobândesci convingerea despre unitatea acestora într'un timp nu tocmai depărtat. Găsim apoi asemănare la românii din Răsnov, Cristian etc. Și dacă mergi mai departe nu poți să nu recunosci asemănare în port și obiceiuri, în urma contactului celui des, între toți acestia și între românii de pe totă valea Prahovei.

„Perderea portului, a obiceiurilor și ocupațiunilor, se începe în Scheiu — cum e și natural, fiind la oraș — apoi trece la seceleni și pătrunde încetul cu încetul

până la Brețcu. Ca exemple între altele avem: Intr'un timp, de când abia mai țin ómenii minte, în Scheiu erau fórte mulți economi de vite; ađi în Săcele abia mai sunt jumătate din câți erau înainte, de óre-ce mulți au trecut cu totul în România, în Dobrogea sau Basarabia. — Nu se ține minte, ca în Brașov să fi purtat femeile conciu; în Săcele s'a părăsit abia de vre-o cincideci de ani, pe când în Covasna și Brețcu sunt femei bătrâne care îl mai pórtă. Gimbirul (cârpă de legat în cap) a fost adoptat mai întâi de femeile din Schei, apoi de cele din Săcele; ađi îl găsim până dincolo de Țara Bârsei și pe valea Prahovei până la Comarnic“.

Modul de viață al mocanilor este ciobănesc, frumos, idilic. Bărbații numai din când în când vin acasă de la munte, feciorii și mai rar. Băiații când sunt de 12 ani sunt duși la munte, la oi și dela etatea acésta ei nu se mai despart de ele, până la vârsta de 22—25 ani, când se însórá. Din cauza acésta mocanul cunósce așa de bine natura óiei, îi cunósce și scie vindeca tóte bólele, póte mai bine ca veterinarul. În tótă viața lor ciobănescă, érna vara, mocanii trăiesc sub ceriul liber, în ae-

rul curat de munte și de câmp și pentru aceea ei suut în genere ómeni vênjoși, voynici și sánętoși. Acésta e cauza, că mocanilor le sunt atât de dragi oile și iubesc viața liberă ciobánescă, în care sunt crescuți de copii. După ce mocanul se căsătorește, devine și el, din cioban, ce a fost până aci, stăpán de oi și împreună cu tatál sau cu socrul seu, eventual cu frați și cumnați de-ai lui forméză o așa numită „târlă“ în care sunt de obicei 3—4 mii de oi. Stăpánii târlei împart speșele și venitele târlei în proporția numărului de oi ce are fiecare în târlă.

Portul mocanilor, anume al feciorilor și fetelor când se gátesc de serbátore, la nuntă sau când merg pe vedere, este urmátoriul după descrierea făcută de G. Pitiș: *)

Feciorul se gátesce cu cióreci noi, cămașă nouă, peste camașă cu zábun și laibár; zábunul de lánă cafenie cu máneci, în picióre cu păpucci și în cap cu păláríe și mai nainte ras de jur împrejur, pe frunte, pe după urechi și în cíařă cu pěrul lásat chică.

*) Veđi: Cásătóriile la Románii sáceleni, de G. Pitiș („Conv. liter.“ Nr. 11, 1891).

Peste mijloc, peste cămașă, e încins cu șerpar, cu téca și amnarul la brău, ér peste șerpar cu o curelușă țintuită.

Fata se găteșce cu o rochie din materie de casă, numită androc, cu șurț, cu lai-băr de mătasă, apoi cu iie subțire, cu mâneci de materie fină străvechie, numită simizet și cusută cu bob de fir, ori cu fluturi. Iia se dîce că e cu șenătău (pumnășei cu fir) de se înfășură pe mână; mâneca la mână e strimță și făcută cu pumni de fir ori dacă nu e cu pumni, e cu panglicuță de o strînge de mână ceva mai jos de cot. Și la gât iiele sunt cusute tot cu fir cu guleraș și-i dîce obinzică, ori e gulerașul cu fluturi. Iia e numai ciupag, că de la brău în jos sunt pólele, de se fac cu brăcinar și sunt ca o fustă; la îi mai bune, pólele nu se cos de ele. La gât sunt fetele cu ghisore (monete mici în jurul gâtului) și cu ghiordan (salbă) de icusari ori rubele ori și galbeni mici și cu salbă de galbini de cei mari, cusuți pe găitan de fir; dar salbă și ghiordan de galbeni de cei mici aveau numai cele mai bogate de era lăsată salba mai jos ceva pe piept. In piept era fata cu nașfe numite și ținte; erau de argint în formă de linte, pe margini cu luminițe și în mijloc cu o lumină mai mare. Nașfele erau cât podul palmei de mari

și avéu fetele până și câte patru: două de-o parte și două de altă parte în piept cusute de laibăr.

Astăzi nașfe nu mai sunt și în loc de ele se vèd la unele brăne de argint suflate cu aur, ori paftale (copcii) de argint. In urechi sunt fetele cu cercei, mai înainte cu trei picióre, acum mai mult cu câte un picior și legați pe după gât cu balț de găitan de fir și care era mai bogată, cu lăntișor de aur. In cap acuma se peptenă cu două códe, de le lasă pe spate, dar mai de mult se peptenau cu o códă lăsată pe spate și încă mai de mult se peptenau cu o códă în frunte de-o ducea peste cap și o impletea cu códa din ciafă. In vârful códei le pune câte o panglică făcută de trei ori pe mână și prinsă cu bumbușcă. In picióre sunt cu păpuci, ér mai de mult cu păpuci galbeni cu copor (câlcâiu nalt) și și mai înainte cu cisme galbene cu crețe și cu copor. Cu cisme galbene cu copor, umblau și fetele și nevestele mai tinere; cele bătrâne umblau cu cisme negre, ér băetele până la 14 ani cu cisme roșii cu copor și crețe.

In legătură cu munții Țerei Bârsei și mai departe spre răsărit dela ei, se nămuresc munții Buzelui, în colțul de méđăđi răsărit al țerii nóstre.

Piscul lor cel mai însemnat este Ciucaşul, la graniţa ţerei, având o înălţime de 1958 m. De pe vârful lui avem o privire încântătoare asupra împrejurimii apropiate şi depărtate. Spre apus ni se înfăţişază Piatra-Mare, dincolo de pasul Şanţului, apoi partea de mătănopte a şesului Ţerii-Bârsei, cu munţii ce-l încunjoră; spre mătădi vedem rămurindu-se spre şesul României şiruri de munţi şi văi, dintre cari cea mai frumoasă ni se arată valea Teléjenului. În apropiere se înalţă pe partea acesta mai multe stânci, în formă de stâlpi uriaşi, numite Tigăile, ér spre resărit, tot în apropiere, vedem un frumos părete alb de stâncă, cu numele Piatra de lapte, apoi în depărtare se înalţă, dela mătădi spre mătănopte, munţii Breţcului. La pólele acestor munţi se estinde frumosul şes al Treiscaunelor, împrejmult la mătănopte de munţii Treiscaunelor şi ai Baraoltului, cari îl despart de platourile Ciucului. Prin munţii Buzeului străbate din Ardél în România pasul Buzelui, udat de riul de asemenea numire.

Rîul Buzeului, după cursul său formeză două pasuri. El izvorește înspre graniță și se îndreptă întâi spre lăuntrul țării, dar la Intorsura Buzelui își schimbă direcțiunea spre mătădi, trecând astfel în România. Cursul lui deci în Ardél are forma unui V întors cu unghiul ascuțit spre internul țării, formând astfel cele două pasuri, unul dela Intorsura Buzelui în sus și celalalt dela acest sat în jos. Cel dintâi a servit și servește de cale principală de comunicațiune; pe aici au năvălit la noi în țără odinióră cete sélélbaticice de tătari și turci, despre ce ne amintesc multele rămășițe de întărituri, locuri de tabere turcesci etc. ce le găsim pe valea lui. În ținutul isvórelor Buzeului se află apoi piscurile Tătar-Mic și Tătar-Mare, numele cărora este o reminiscență de pe timpul năvălirii tătarilor. Aici se află din jos de isvor vama pasului, cu impregiurime încântătoare, ér în apropiere, în o mică vale laterală un frumos isvor încrustător, cu cascade, numit „Urlătórea“. Apa formeză cascade mai mici și mai mari, pres-te mai multe terase și resfirate printre stâncile, formate de sedimentele văróse ale ei; stâncile sunt împodobite cu muschiu și alte plante, printre cari se resfrâng razele de apă cu

sgomot în mii de picături, presentându-ne un tablou pitoresc admirabil.

Dela Intorsura Buzelui în jos râul curge prin o vale pădurósă și romantică. Ea în unele locuri este așa de strimtă, încât e cuprinsă întrégă de rîu și drumul, care merge alături a trebuit să se taie în păretele de stânci, cari se nalță de ambele laturi imediat din alvie, ér în alte locuri s'a făcut în apă iezătură de bolovani pentru cale. Calea înspre graniță se nalță mereu după natura locului, așa că pe la muntele Zimbru, în apropierea graniței, râul curge în o adâncime de vre-o 100 m. la picióarele nóstre.

Pe râul Buzeu se află aședate trei comune, Buzaiiele, cu locuitori români ; pe rîu în sus, în pas, se află Vama Buzelui, la încovoiătura rîului, unde se estinde un mic podeiu, este Intorsura Buzelui și ceva mai la vale comuna Sita-Buzeu. Locuitorii lor se ocupă cu negustoria de lemne și cu economia de câmp, cultivând mai cu samă păpușoiul, care le forméză nutremêntul principal. Clima pe valea Buzelui e cam aspră, dar cu tóte aceste priesce păpușoiului.

Dela pasul Buzelui spre răsărit munții Carpați își schimbă direcțiunea

lor dela apus spre răsărit; formând în colțul de mătăđi-răsărit al Ardélului o puternică cotitură, în forma unui arc, ei se îndréptă spre mătăđánopte, ținând acésta direcție până în celalalt colț, de mătăđánopte-resărit al țării, unde se sfirșesc cu munții Rodnei. Acest șir de munți, alcătuit din mai multe grupe însemnate, desparte spre răsărit țara noastră de partea României, numită Moldova.

Grupa lor aședată mai spre sud o forméză munții Brețcului, cari se estind din colțul țării spre mătăđánopte până dincolo pe pasul Oituzului. Piscurile lor mai însemnate sunt Cilianoș, Lăcăuț, Mușatu, ș. a.

Munții Brețcului și în genere munții de la granița resăriténă a Ardélului nu au piscuri așa de nalte ca munții de la mătăđi, ér' văile lor, afară de una-doue, nu sunt împodobite cu lacuri de munte, ca văile acellora, dar pentru aceea sunt bogăți în peisagiuri de munte admirabile și sunt acoperiți cu păduri estinse de brađi și stejari, prin unele locuri aprópe nestrăbătute.

Prin ei trec, ca și prin șirul de la mēdădi, mai multe pasuri în Moldova, udate de obicei de câte un riuleț. Prin munții Brețcului străbate în Moldova pasul Oituzului, udat de riulețul de asemenea numire.

Pasul Oituzului este unul dintre pasurile noastre cele mai cercetate și în trecut a fost și mai cercetat, ca acum. Prin el se află construită o cale bună, până afară în Moldova. Ea vine de pe șesul Treiscaunelor, intră în pas la Brețcu și se înalță în mari serpentine; la a treia serpentină avem o privire de tot frumoasă îndērēpt, asupra părții de mēdănópte-rēsărit a șesului Treiscaunelor. Apoi de pe punctul cel mai înalt al ei ni se înfășoșeză un alt tablou încântător; jos la pólele délului în o adunđime de vre-o 200 m. curge Oituzul și privirea ne pătrunde în valea lui romantică și asupra piscurilor ce o încadréză. De aci șoséua se cobóră în 14 serpentine minunate în valea riuului, pe care-l însoțesce până la graniță, când pe țermul drept, când pe cel stâng. Ea este construită cu mare măestrie; în multe locuri e tăiată în stâncă și scutită cu ziduri și proptele de dărimarea păreților de stâncă, ér de altă parte e întărită cu

iezături de piatră contra valurilor răpitoare ale Oituzului; podurile, cele mai multe sunt aşezate pe margini de stâncă. Regiunea este admirabilă: munţi înalţi, acoperiţi cu stejari şi brădet printre cari şerpuesce râul şi şoséua, prezentându-ne pas de pas tablouri romantice variate. Pe cóstele délului Rakkotyás zărim nesce ruine pitoresci şi urme de vechi întărituri, ér mai înjos unde pasul e mai strîmt, părăul Kalászló, aruncându-se în alvia Oituzului preste un părete de stâncă preţipiş, forméză o frumósă cascadă de mai mulţi metri de înaltă. Oituzul părăsesce Ardélul la Poiana-Sărată, unde se află sărării şi mai înjos isvóre de păcură. Valea şi pasul Oituzului au fost frecuentate din timpurile vechi. Pe aici au intrat în Ardél órde barbare dela răsărit, precum o parte a tătarilor în 1241, apoi cete turcesci în mai multe rënduri. În timpurile acelea comunicaţia era grea, nefiind şosea prin pas; ea a fost construită pe Oituz în jos abia în anii 1854—56. Înainte de acesti ani valea şi pasul ni se presinta în tótă sêlbătăcia s'ua naturală. Étă cum îl descrie un călător, care l-a cercetat înainte de acei ani: „calea đice el, nu mai este cale, ci o cresătătură nesfârşită de bolovani, totul acope-

rită de brădet până la marginea cărării; numai arborii văruiți ne arată direcțiunea călei prin tufișul stufos; ici-colo prin poiene se zărește câte o colibă păcurărescă cu o căpiță de fân lângă ea, apoi pe valea adâncă care și ȃiua e întunecósă, vedem pe cutare stâncă o cruce de lemn, plină de inscripțiuni cu litere cirile. In locul acela a fost ucis odinióră un boier avut de cătră hoți și crucea a fost pusă acolo spre aducerea aminte de acest eveniment“ etc. Era timpul acela, când drumul de 24 km. dela Brețcu până la Poiana-Sărată abia se puté precurge în 2—3 ȃile, ér când rîul esunda nu puté omul trece prin pas. Acum ne sunt destule 2—3 óre, ca se sosim dela Brețcu la granița țerei. La granița este aședată Poiana-Sărată, o comună mare, cu locuitori români, mocani, cari se ocupă ca și săcelenii și covăsnenii cu oieritul. La Poiana Sărată pasul se lărgesce încât este loc pentru puține țarine de păpușoiu etc. Păpușoiul se face bine aici, căci până când de-a lungul pasului clima e aspră, Poiana-Sărată are climă móle.

La pólele munților Buzeului și ai Brețcului și împrejmuit spre méđă-nopte de munții Treiscaunelor, se es-

tinde, precum am amintit mai nainte, șesul Treiscaunelor, unul dintre șesurile noastre frumoase, cu pământ roditor și cu populațiune désă. Spre méđăđi-apus el stă în legătură nemijlocită cu șesul Țării-Bârsei; linia de despărțire a acestor două șesuri o forméză rîulețul Tarlungenilor, înspre vër-sarea lui în rîul Valea Négră și apoi de ací mai departe acesta din urmă, până la împreunarea valurilor lui cu cele ale Oltului.

Intrând pe șesul Treiscaunelor, ne aflăm în Săcuime, însămnată din mai multe puncte de vedere. Săcuimea sė estinde în partea rėsăriténă a țării, începënd cu Treiscaunele, spre méđă-nópte până din sus de isvorul Oltului, până la Borsec, apoi spre lăuntrul țării pe cursul superior al Têrnavelor și de altă parte până la Mureș, la marginea Câmpiei (Mureș - Oșorhei). De Săcuime s'a ținut apoi și un teritor mai mic de pe țermul Arieșului, numit scaunul Arieșului.

Locuitorii acestor ținuturi sunt în majoritate secui, de unde își și are acésta parte de țară numirea de Secuime ; în minoritate se află

apoi români. Secuii sunt unguri, având aceeași origine cu ungurii, acelaș caracter etnic, aceleaș însușiri și aceeași limbă. În limba lor se află toate elementele streine, în special cele slavice, cari se află în limba proprie unгурéscă. Deosebiriile, ce sunt între limba secuiască și cea unгурéscă, mai cu samă în pronunță, precum și alte însușiri și datine deosebite de-ale unгурilor s'au născut în urma împregiurării, că secuii au trăit de secolii despărțiți și isolați de massa poporului unгурesc.

Mai nainte se credea, că secuii sunt resturile hunilor, cari s'ar fi refugiat și susținut în partea acésta muntósă a țării noastre. Acésta însă nu se pôte proba cu nimic și e sigur, că ei sunt unguri, alungați și așeđați aici după venirea poporului unгурesc în aceste țeri.

Ei au avut dela început o organizație militară și democratică-poporală. Teritoriul lor a fost împărțit în cercuri politice, numite „scaune“, cari au fost cinci la număr, având unele și „scaune filiale.“ Astfel au fost scaunul Arieșului, lângă Arieș, scaunul Muréșului și scaunul Odorheiului spre lăuntru țării, scaunul Ciucului și scaunul Treiscaunelor înspre graniță. Scau-

nul Odorheiului avea filialele Bărduț și Cristur, la scaunul Ciucului aparțineau filialele Gherghiu și Casin (Kaszon), scaunul Treiscaunelor s'a alcătuit, după cum arată și numele, din trei scaune: Sepsi, Kézdi și Orbai și avea scaunul filial Miklosvár.

Partea răsăritenă a Ardélului și în special ținutul locuit de secui este bogat în isvóre de apă minerală; aici se află cele mai multe și mai vestite scâlđi ale Ardélului. Astfeliu bunăórá numai în Treiscaune sã află în vre-o 25 de locuri isvóre minerale, isvorind aprópe în fie-care loc mai multe isvóre, în óre care depártare unul de altul.

Șesul Treiscaunelor este udat pe la marginea apusénă de Olt, ér în partea resăritenă, de-alungul sãu de riul Valea-Négră (Fekete-ügy) în care sã varsă riulețele și páraiele din munții dimprejur. Pe el sã află construită cale ferată, care plécă dela Brașov și trece pe la comunele mai însēmuate ale Treiscaunelor. El este percurs apoi de dóue drumuri de țară principale. Unul din aceste ne duce din Țara-Bârsei pe Valea-Négră în sus la Chézdi-Oșorhei, un orășel însēmnat al Treiscaunelor, aședat în partea de méđánópte a șesului și înspre pasul Oituzului.

Chézdi-Oșorheiul are 4700 de locuitori, aproape toți secui, cari se ocupă cu economia câmpului, cu industria și negoțul; orașelul are mai multe aședăminte culturale.

Dela Oșorheiu se rămuresc în trei direcțiuni trei drumuri mai însemnate. Unul merge spre mędănópte, în ținutul Cason. În apropierea acestui drum, spre mędănópte de la Oșorheiu se află comuna Poian, unde este scaunul protopopiatului român gr. cat. al Treiscaunelor, de care se țin 11 parochii și mai multe filii, cu 3186 de credincioși.

Alt drum ne duce de-a dreptul în pasul Oituzului. Pe acest drum, la gura pasului este aședat satul Brețcu, cu locuitori români și secui. A treia cale ne conduce spre mędădi, prin mai multe comune, dintre cari cea mai însemnată este Covasna, cu scalde și în parte cu locuitori români, cari sunt oieri vestiți (mocani).

Covasna este aședată la pólele munților, în o poziție fórté frumósă; de-o parte a ei se nalță munții cu brădet, de cealaltă se estinde șesul Treiscaunelor, până departe la marginea orisonului. Ea este un loc de scaldă vestit al Teiscaunelor. Cam la mijlocul comunei, în piața, se află un fel de lac mocirlos, numit Pokolsár, a cărui

apă turbure se pare că este tot într'una în ferbere, aruncând de sine valuri, ca și când ar clocoti sute de căldări pline cu apă. Această clocotire precum și turburêla apei o produce gazul de acid carbonic, care isvoresce cu putere mare din pământ, și se așază în forma unei pături pe de asupra apei. La Pokolsár sunt făcute întocmiri de scaldă și apa lui e foarte folositore celor ce sufer de reumatism și bóle de nervi.

Afară de acest lac, se află în Covasna în multe alte locuri isvóre de apă minerală și de gazuri. Kóvári, descriind acesta însușire a terenului, unde se află Covasna scrie între altele următorele: „Să pare, că satul este aședat pe un vulcan în activitate; la schimbarea timpului pe valea întrégă simțim miros de vitriol, pivnițele aburesc și fântânile și pivnițele se umplu cu gazuri, de cari amețesc paserile. Aici nu se află șóreci.“ În partea Covasnei, numită Vajnafalva, precum și în alte părți se mai află întocmiri de scalde, la isvórele minerale. În Vajnafalva se află și o scaldă de aburi; acesta este o grópă în mărime de vre-o 3 m. □. și cam 1 $\frac{1}{2}$ m. adêncime, din care ese într'una gaz de acid carbonic. Aici și-au aflat vindecarea mulți ómeni cari sufereau de

reumatism. După întocmirile făcute aici, bolnavii stau cu partea bolnavă a corpului (d. e. cu picioarele) în gaz; ei simțesc o căldură binefăcătoare, ca și când ar fi intrat în un basen de apă caldă. Privind cu atențiune putem observa în adâncime mișcarea greoie a valurilor de gaz.

Covasna are 3837 de locuitori, dintre cari cam a treia parte sunt români. Ei sunt toți oieri, mocani. Viéța lor de mocan este în multe privințe originală, păstrându-se la ei unele obiceiuri patriarhale. Astfel d. e. covăsnenii rar se duc la judecată pentru gâlcevi sau neînțelegeri, ce se ivesc între ei. Aceste de obicei le aplanéză așa, că Dumineca sau serbătórea, când ies din biserică, dela care nici unul nu lipsesce, își supun pricina neînțelegerii sfatului bătrânilor. Acestia apoi își dau părerea și spun modul de împăcare cu cea mai curată consciință, ceea-ce o arată ei, dicând: înaintea sfintei biserici și cu anafura în gură și fórte rar se întêmplă, ca sfatul acesta al bătrânilor să nu fie ascultat și urmat.

Mai e caracteristic la covăsneni, că ei nu se aședă prin România, cum fac bunăórá sêcelenii, ci din contră la rentórcerea lor cu oile aduc adese păstori din comunele prin cari

trec și acestia apoi rămân în Covasna, se căsătoresc și se așează acolo. Astfel mulți din covăsneni sunt originari din Țară.

Covăsnenii în privința materială stau bine; averea lor o formeză târlele de oi. De present ei au 15 târle, cu 40 — 45 mii de oi.

Dintre produsele lor este căutată cu deosebire brânza, pregătită de ei, și care este cunoscută în Bucuresci sub numirea de brânză de Pinteleu, dela muntele Pinteleu al covăsnenilor, pe unde le pasc oile.

Din drumul de țară, ce duce de la Brașov la Chezdi-Oșorhei, se rămuresce la marginea șesului Bârsei un alt drum principal, care apucă pe Olt în sus și duce la Sepși S. Georgiu.

Sepși S. Georgiu este cel mai mare orașel al Treiscaunelor, cu 5665 de locuitori, partea covârșitoare secui. Aici este scaunul unui protopopiat român gr. or. (protopopiatul Treiscaunelor) de care se țin 29 de parochii și mai multe filii, cu 26,133 de credincioși. La Sepși S. Georgiu se află mai multe isvóre de apă minerală.

Spre apus de la S. Georgiu, în depărtare de 10 km. se află un loc de scaldă

vestit al țerii noastre, Vălcelele (ung. Előpatak). Vălcelele este un sat mic, românesc. El este așezat în o vale plăcută, încunjurată de deluri, cu frumoase și bogate păduri de fag și stejar.

Munți nalți nu se află în apropierea imediată a Vălcelelelor și pentru aceea nici nu găsim frumseți romantice de munte în împrejurime; regiunea are caracter de țară, cu climă moderată, plăcută. Vălcelele este una dintre cele mai vechi calde ale noastre și e foarte cercetată pentru apa escelentă a isvórelor sale, care se transportază și în sticle prin țară.

Ea conține foarte mult fer, (apă ferugi-nósă) apoi bicarbonat de soda și magneziu și se folosește cu succes contra bólelor de stomach și de rărunchi. Cura principală se face prin beutul apei; scăldatul jócă rol mai secundar. Dintre deuce isvóre, ce le are Vălcelele, șese se folosesc pentru beut. Scalda are întocmiri foarte frumoase; o mulțime de zidiri frumoase și vile se află de-a lungul căilor, cu deosebire pe calea principală și printre ele parcuri și locuri de primblare, bine îngrijite, cari se continuă până departe prin pădurile de pe deluri. Tóte aceste îi dau un aspect plăcut și atrăgător.

În pădurile din jurul Vălcelelor se află în mai multe locuri isvóre minerale, cari au asemănare cu cele din Vălcele, dar până acuma sunt neesplloatate.

În Treiscaune românii sunt în minoritate, precum am amintit. După statistica mai nouă dintre 130,008 de locuitori ai comitatului Treiscaunelor 24,933 sunt români. (22,529 gr. cat. și 2404 gr. or.) O parte din aceștia, coplesii de mulțimea sęcuiilor, sunt secuisași, pe când altă parte și-au păstrat neatinsă întru tóte naționalitatea. Românii de prin satele aședate la pólele munșilor de la granișă începând de la Poiana-Sărată până la Budila (lângă Săcele), anume cei din comunele : Poiana-Sărată, Breșcu, Chezdi-Mărtănuș, Oșdula, Zăbala, Covasna, Zagon, Borșneul-Mic, Buzaiiele, Dobârlău, Marcoș, Teliu și Budila și-au păstrat limba, obiceiurile și portul românesc, fiind în contact cu România, parte mare ca oieri. Portul lor este cu mici variașuni portul mocănesc, pe care l-am descris la Săcele, păstrându-și cei mai bătrâni și *chica* (pěr lung, rotunșit pe la frunte). Asemenea și-au păstrat naționalitatea românii din jurul Vălcelelor, precum cei din comunele : Vălcele, Arpătac, Heghiz, Arini etc.

Secuişaţi sunt românii aflători în comunele din lăuntru, din partea apusénă şi de mēđănópte a Treiscaunelor. Acestia şi-au perdut aprópe tot ce e românesc: obiceiurile românesci, portul, şi odorul cel mai scump al unui popor, limba; numai religiunea strămoşéscă şi-au păstrat-o şi prin acésta conştiinţa că sunt români, ceea-ce ei o exprimă dicēnd, că se ţin de legea românescă. Aceştia afară de religiune, n'au nimic comun cu românii mărginaşi din Treiscaune; preoţii, în biserică afară de slujba d-deéscă, sunt siliţi să se foloséscă de limba unгурéscă, ei predică unгурesce, ca să pótă fi înţeleşi şi chiar şi în puţinele scóle confesionale românesci, ce le mai au, se folosesc mai mult limba unгурéscă. Frumosul port românesc aici a dispărut cu totul; bărbaţii pórtă cisme mari, mai rar şi opinci, cióreci de colóre albă-gălbuié, rocuri scurte, întunecate şi pălărie mică, întocmai ca sēcuii. Femeile pórtă, ca şi sēcuiencele, rochii secuiesci, rocuri (laibere) şi în cap năfrâmi de obicei de colóre mai întunecată, lipsind varietatea admirabilă de colori, cari aşedate cu gust şi simetrie, fac atât de încântátore porturile românesci.

Dela Sepsi S. Georgiu spre m^éd^ă-
n^opte drumul apucă pe Olt în sus, du-
c^êndu-ne pe frumosul platou al Ciucu-
lui. Oltul străbate aici prin strîmt^orea
sa cea dintâi, formată de ramurile mun-
ților Baraoltului și ai Treiscaunelor, pe
cari îi desparte de c^ătră olaltă. Prin
strîmt^orea ac^ésta, împodobită ici-c^o-
lea cu stânci de forme pitoresci, Oltul,
cu repeđiciunea unui rîu de munte, tre-
ce din Ciuc în șesul Treiscaunelor și
al Țerii Bârsei, care este a d^oua vale
a sa, mai adânc aș^edată dec^ăt pode-
iul Ciucului.

În calea n^ostră prin ac^éstă strim-
t^ore romantică, precum și prin împre-
jurime, dăm de locuri însemnate și de
frum^ose privelisti naturale.

Calea ne duce pe l^ângă satul Budoc
l^ângă care, pe țermul stîng al Oltului, s^e
nalță munții de asemenea numire. De pe
piscul cel mai nalt al acestora (1195 m.)
avem o privire frum^osă asupra șesului Trei-
scaunelor. Mai în sus pe Olt s^e află comuna
Malnaș, cu isv^ore de apă minerală și calde.
Scaldele se află în depărtare de $\frac{1}{4}$ ^oră de
la comună, pe țermul drept al Oltului, pe
un mic șes, în o poziție plăcută, cu zidiri

de scaldă, parc și căi de primblare frumoase. Isovorele minerale de la Malnaș conțin în mare cantitate acid carbonic; apa lor, ca beaură, e folositore la bóle de stomach, ér scaldele sě folosesc cu succes contra reumatismului, a bólelor de nervi și de piele etc.

De la Malnaș mai departe vegetațiunea cu încetul începe a sě schimba. Clima e mai aspră, ca până aci, solul mai puțin roditor; grăul pe aci nu sě cultivă.

Regiunea este fórte romantică. De ambele laturi ale drumului sě nalță printre verdęta pădurei stânci și déluri de forme curiöse, în formă de cetăți ruinate etc. La Bicsat valea sě lărgesce, formând un mic podeiu, apoi délurile strimtoresc din nou alvia Oltului și calea pe care în curënd sosim la una dintre cele mai frumoase și mai vestite calde ale Ardélului, la Tușnad. Scaldă de la Tușnad are o pozițiune de munte admirabilă, cu împrejurime încântátore. Éa este aședată la pólele muntelui Ciomad, lângă o grupă de stânci romantică și încunjurată cu păduri uriașe de brad, ér dincolo de Olt, pe țermul drept, sě estind până aprópe de rîu, ramurile muntelui Mitaciu, acoperite cu păduri de stejar și ici-colo cu tufiș. Printre acești doi munți

curge de vale Oltul, aruncându-și cu zuzet valurile sale printre sténurile de pétră, ce-i alcătuesc alvia.

Tușnadul întrunesce cele mai însemnate recerințe ale unui loc de băi : regiune romantică, păduri estinse de brad, aer de munte curat, climă moderată, plăcută și isvóre minerale, abundante în apă de diferită compositiune chemică. Tóte aceste au contribuit, ca ea în timp scurt să devie renumită și cercetată. Înainte de acesta cu un jumătate de secol nu erau încă aici întocmiri de scalde, și ađi pe locul unde mai înainte nu se află decât tufiș și brađi seculari se nalță zidiri de scaldă și hotel-e elegante, mulțime de locuințe și vile, construite cu deosebire în stil elvețian și printre ele parcuri și căi de primblare frumóse, cari se estind până departe pe cóstele délurilor dimprejur, dispărênd în brădet.

Apele minerale dela Tușnad, deși isvoresc în apropiere unele de altele, se deosebesc în compositiune. Un isvor conține iod și fer, altele sunt săróse-feruginóse, altele éráș conțin sare, fer și accid carbonic. etc. Ele au o temperatură de 18—23° C. Dintre isvórele aflătore la Tușnad se folosesc 9 pentru beut și scaldat.

Imprejurimea Tuşnadului e foarte frumoasă. Dela scaldă în toate părțile conduc căi prin desimea brădetului spre vârful delurilor și a stâncilor, de unde ni se deschid panorame frumoase asupra scaldei, asupra vălei Oltului și a înălțimilor, ce o împrejmuesc.

În munții ce se naște spre răsărit de la Tuşnad se află mai multe rarități și frumuseți naturale.

În depărtare de 2—3 ore se estinde în o vale frumosul lac de munte al Sântei Ana. Locul pe aici este sălbatic și regiunea are caracter de munte măreț, impunător. Jur împrejur în depărtare de câteva ore nu se află decât codri uriași de brași și stejar; nici o locuință omenescă nu este în împrejurime, de nici o ființă omenescă nu dăm în cale și tăcerea adâncă a codrilor este întreruptă numai de pașii călătorului și de cântecul paserilor. În această regiune singuratică se află așezat lacul S-tei Ana, unul dintre cele mai mari lacuri ale Ardealului și singurul lac mai însemnat din munții dela răsărit. Dela Tuşnad conduc la el două căi mai umblate, ér din alte părți numai crucile tăiate în cója arborilor și alte semne ne arată direcțiunea, ce trebuie să o urmăm, ca să sosim la el. La marginea vă-

ei, în care este el ascuns, ni se presintă deodată o priveliște uimitoare. Déluri acoperite cu fâget împrejmuiesc în cerc valea, în fundul căreia zărim lacul, pe țerm cu brădet și cu fața liniștită, reflectând bolta azurie a ceriului: o mărețã oglindă în cadru de verdetă. Aspectul romantic al locului, tăcerea tainică și pustietatea, în sinul căreia zace ascuns lacul, au dat naștere mai multor legende despre el și au hotărît pe ómeni a-l alege ca loc sfânt de pelerinagiu. În secolii trecuți și în secolul nostru, (până la 1844) vara, la ziua Sântei Ana secuii papistași din Ciuc, Casin și Treiscaune, în frunte cu preoții lor, mergeau în procesiune aici, sevêrșind pe țermii lui slujba d-đeiască și înălțând rugăciuni întru mărirea lui D-đeu, ca dintr'un măreț templu al naturei; în aceste timpuri s'a zidit lângă lac o capelă de zid și mai târziu una de lemn, din cari acum nu maisunt decât unele resturi.

Despre lacul S. Ana se credea că este de o adâncime nemăsurată, stând în legătură subterană cu marea și că spațul ce-l cuprinde el, ar fi fost odiniórã craterul sau gura unui munte vomitor de foc (vulcan). Cercetările mai nóue au spulberat aceste

credințe nebasate. Lacul are o estensiune de vre-o 3 km. în periferie și pe la mijloc, unde e mai adânc, are o adâncime cam de 12 m. Dêlurile ce-l încunjorâ au o nălțime dela 160 până 350 m. preste suprafața apei lui și sunt alcătuite din trachit. Urme de lavă sau de alte produse de erupțiune vulcanică, din cari s'ar putea conchide, că aici a fost cândva vre-un vulcan în activitate, nu s'ă află. Lacul S. Ana este un lac de munte, ca și celelalte lacuri ale nôstre.

Credința, că la lacul S. Ana ar fi fost cândva un vulcan în activitate, probabil s'a născut și s'a susținut din causă, că în apropierea lui s'ă află un ținut, unde solul conține puciosă și din găurile și crepăturile pământului es diferite gazuri, cu deosebire gaz de acid carbonic și în unele locuri printre tufiș s'ă află isvóre minerale cu apă sărată și cu continut de acid carbonic. Centrul acestui ținut îl formeză muntele Búdöş, (Puturosul sau Puciosul) cu împregiurime sêlbatică și avênd în sinul s'eu straturi de sulfur. La Búdöş duce un drum din șesul Treiscaunelor, dela Chezdi-Oșorheiu, prin satul de munte Turia. Pe calea acêsta dăm mai întâi de un pisc țuguiet și singuratic, cu numele Bálványos, pe vêr-

ful căruia a fost odinioară o cetate, ca un măreț cuib de vultur, din care se mai află unele ruine; de aici avem o privire largă și frumoasă asupra unei mari părți a Secuimei.

Spre apus dela piscul Bálványos se nalță un munte stâncos, pe coste cu găuri și crepături înfiorătoare și acoperit mai cu samă cu tufiș rar. Acesta e muntele Búdöş. In apropierea lui se estinde un vast câmp, numit Câmpul-sărat. (unguresc Sósmező) unde se află mai multe isvóre minereale, de diferită compozițiune. Intre ele sunt isvóre săroşe, dela cari își are locul numirea. Aici se află și nește întocmiri de scaldă mai primitive.

De la scaldă plecã o cale de munte îngustă pe costele muntelui Búdöş în sus, ducând pe lângă prăpastii și printre stânci acoperite cu tufiș și ici-colea cu arbori. Alătura de drum, în dreapta și în stânga călătoriul surprins dă cu ochii de o mulțime de morminte și urcând pe dél în sus simte un miros greu de puciósă și acid carbonic. Când apoi a ajuns omul pe costele Búdöşului la o nalțime de 1053 m. preste nivoul mării, află isvorul acestui miros, căci aici în fața lui se deschide gura unei peșteri, din care ese într'una gas de

puciosă, acoperind păretele de stâncă cu un strat galbin de sulfur. Acesta este vestita peșteră de puciosă din muntele Bűdös.

Étă cum descrie un călător împrejurimea acestei peșteri:

„Din mijlocul unui codru uriaș se estinde o massă puternică de munte, o grămăditură de stânci, aruncate neregulat unele preste altele și având aspectul unui vulcan surupat. Cóstele lui sunt acoperite cu petri poróse, ér prin crepături vegetéază tufe cu frunzele pälite. Numai muschiului fi priesce acest sol pietros și la câteva flori de stâncă. Aici este patria morții. Sus pe cósta muntelui, în stâncă, își deschide gura o peșteră: pórtă ei uriașă o forméază stânci țuguiete, de colórea ficatului, ruginii, cu vėrgi negre. În jurul gurei însé stânca este acoperită cu gălbinélă, care se lătesce în jur ca muceđéla“.

Peștera are o lungime de 14 m. și e cam de 2 m. de lată; nălțimea ei e de 3—6 m. La gură nălțimea nu e mai mare de 3 m. dar înspre lăuntru terenul cobórá și astfel nălțimea ei cresce. Din pămênt, prin pori (găurici nevėđute) es în conținu din adâncimile muntelui gazuri nădușitóre de hidrogen sulfuric și de áccid carbonic, cari

fiind mai grele ca aerul, se așază în straturi orizontale până la o anumită înălțime, ér päreții ei până la nălțimea gazurilor sunt acoperiți cu un strat galbin de sublimat sulfuric. Gazul este în o mișcare vibrătoare continuă; acesta se observă mai bine la gura peșterii, unde gazul eșind afară, se amestecă cu aerul atmosferic.

Intrând în peșteră simțim o căldură plăcută; pielea corpului devine iritată, cu deosebire unde e peliță subțire, precum la ochi, cari lăcriméză, și suntem cuprinși de un fel de lănceđire plăcută. Până când straturile de gaz nu ne ajung la gură, putem respira liber fără primejdie, în gaz însé o singură respirațiune ne causéză mórtea. Mormintele de pe lângă drum sunt de-ale victimelor acestui gaz nădușitor. Sute de ómeni au căđut jertfă neprecauțiunii, respirând din gaz fără voie, din nebăgare de samă, ér alții mulți și-au căutat și aflat cu voia mórtea în peștera omoritoare; de altă parte mulți ómeni s'au vindecat de reumatism, de durere de ochi etc. în urma efectului binefăcător al acestor gaze.

In peștera acesta se pot face esperimente interesante. Astfel în straturile de

gaz lemnușele nu iau foc, focul se stinge, pușca nu se slobode, argintul capătă o colóre neșră-verșie, obiectele de plumb și aramă se negresc etc.

Spre mēdănópte de aici se afla o altă peșteră, asemenea cu gazuri nădușitóre, numită peștera Omoritóre (ung. Gyilkos), fiindcă paserile și insectele cari sburau pe deasupra ei, cădeau jos amețite și mórte. Ea se afunda în direcțiune verticală în sinul muntelui, însē (la 1802) s'a surpat. Mai sunt apoi, pe cóstele muntelui încă unele peșteri mai mici sau găuri, dintre cari una se numesce peștera de Alaun (pétră acrá), fiindcă părășii ei sunt acoperiți cu sare (pétră) de acid sulfuric. Sē mai află apoi aici și isvóre de alaun.

Muntele Būdős și împrejurimea lui apropiată forméză o grupă de așanumite solfatare și mofete, asemenea împrejurimii Neapolei; în sinul lor se află straturi de pucióse, de unde es prin crepăturile pământului gazuri sulfurice și carbonice. Cu tóte aceste nu se póte afirma, că muntele Būdős ar fi fost cândva vulcan, căci și aici lipsesc indiciile semnificative, ca și la lacul Stei Ana. El este alcătuit din trachit.

Odiniórá, pe timpul principilor ardeleni și chiar și în secolul trecut, aici se aflau mine de sulfúur.

De pe vérful muntelui Búdös avem o privire largă și încântătoare. Spre méđăđi ni se înfătoșează în depártare frumosul șes al Treiscaunelor, ér spre méđănópte vedem estinđându-se platoul Ciucului, mărginit spre apus de puternicul șir de munte al Arghitei.

Spre méđănópte de la muntele Búdös se estinde Ciucul, despártit de Ardél prin puternicul șir de munte de trachit al Arghitei. În legătură cu munții Treiscaunelor stau și se rămurasc spre méđănópte de-a lungul graniței munții Casonului și apoi munții Ciucului, până pe la isvórele riului Olt. Între ei și între Arghita se estinde platoul Ciucului. El are o nălțime de 605—738 m. preste suprafața mării, fiind astfel unul dintre cele mai nalte podeiuri ale nóstre. Închis de tóte părțile cu munți puternici și privit de pe înălțimile acestora, el are o înfătoșare admirabilă, cu satele sale dese și percurs de la méđănópte spre méđăđi de riul Olt, care își are aici prima și cea mai

naltă vale a sa. Intre satele Zsögöd și Ciuc - S. - Craiu munții Ciucului și Arghita se apropie de-olaltă, formând o strimțore, cam de doi kilometri de lungă și mărginită cu deluri stâncose. Prin această platoul se împarte în două părți: Ciucul inferior și Ciucul superior. Ambele aceste platouri sunt bogate în ape minerale. Afară de riulețele și păraiele de munte, cari își împreună apele lor cristaline cu cele ale Oltului, aflăm în multe locuri isvóre de apă minerală, cu deosebire pe țermul stâng al Oltului.

Munții Casonului și ai Ciucului, cari mărginesc precum am amintit, platoul Ciucului spre răsărit, au ramuri estinse și se pogoră treptat spre platou, pe când Arghita, care mărginesce platoul spre apus, se naltă repentin din șes, având pe laturea această cöste pretipișe, fără predeluri. În privința această ea are asemănare, deși în măsură mai mică, cu munții Făgărașului. Pe laturea cealaltă, apusenă, spre lăuntrul țerii însă, ca și munții Făgărașului spre mędădi, ea are ramuri lungi și estinse, cari se rămuresc

de-a lungul Târnavelor, prefăcându-se treptat în deluri și coline, până departe în valea lată a Mureșului. Arghita este alcătuită din trachit și are bogate păduri de brași și fag și în codri ei se află multe selbătăciuni, cu deosebire mulți urși. Diferitele ei ramuri își au numirea dela satele aflătoare pe la pôle. Piscurile ei mai nalte sunt, piscul dela Mădăraș (1760 m), apoi piscul Gălușa de lângă Românesci (Oláfalu, 1798 m.) și muntele Cucului, în Ciucul inferior (1560 m.) Trecătórea cea mai însemnată, care străbate prin Arghița, din valea Oltului în cea a Târnavelor, este preste cóma muntelui Tolvajos.

Munții Casonului și ai Ciucului se estind spre răsărit dela Arghita, dincolo de platoul Ciucului. Piscurile lor mai nalte sunt Tarhavas (Pleşul) și Hășmașul. Prin ei trec dóue pasuri în Moldova.

Plecând dela Tușnad spre méđănópte în Ciuc, drumul de țară ne duce pe lângă Olt în sus. Cu cât înaintăm, cu atât locul mereu se urcă, ér aerul are caracter de munte. In Ciucul inferior se împreună cu

calea noastră drumul de țară, ce vine din ținutul Cason, un ținut mic, muntos, cu păduri de brazi nepătrunse, aflător spre răsărit, în colțul dintre Treiscaune și Ciuc. Aici se află în apropierea graniței între altele piscul Repat (1300 m.) lângă care isvoresce apa vestită de Repat, cu o compozițiune chimică escelentă. Ea se transportă în sticle atât în România, cât și în Ardél, și e folositore contra bólelor de stomach. Isvorul ei este bogat, isvorând din el tot la 24 óre câte 2000 de litre de apă. La Iacobfalu se află alte isvóre de apă, cu întocmiri primitive de scaldă. Scaldă se numesce scaldă Casonului și apa e cunoscută prin Ardél sub numele de : apă de Cason. Din Cason trece în Moldova pasul Uz, udat de riulețul de-asemenea numire. El este puțin cercetat, dar bogat în peisagiuri de munte romantice. Drumul de țară ce vine în Ciuc din Cason, plécă din Treiscaune, dela Chezdi-Oșorheiu, spre méđănópte și în Cason schimbându-și direcțiunea spre apus se îndrécță pe platoul Ciucului. Acolo unde el ese dintre munți, forméză o cotitură, de unde ni se presintă o priveliște fórte frumoasă asupra Ciucului inferior.

Trecând din Ciucul inferior prin strimtórea dela Zsögöd pe platoul Ciucului supe-

rior, în calea noastră dăm de Sereda-Ciucului, cel mai de frunte orașel al Ciucului. El nu numără decât 1789 locuitori dar aici se află deregătoriile mai nalte ale comitatului Ciuc și aici a fost stabul regimentului secuiesc de graniță. Sereda este așezată în un loc însemnat în privința comunicației, fiind-că de aici se rămuresc căile în mai multe direcțiuni. O cale plécă dela Sereda spre apus, străbătând prin Arghita preste curmătura Tolvajos (Tâlháros) și coborind în valea Têrnavei-Mari. Acésta este calea, care împreună direct Ciucul cu partea dinlăuntru apusénă a țerii. O altă cale se rămuresce spre resărit de lângă Sereda și duce în Moldova prin pasul lung al Ghimeșului. Calea părăsesce șesul la Szépviz și se înfundă între munți. Szépviz este o comună mare, cu locuitori mai cu samă armeni, cari sunt neguțători de vite vestiți. De aici până la graniță pasul are o lungime de preste 4 miluri; calea la început suie, dar urcând délul Cabala, cobóră lin în valea riulețului Trotuș, care udă acest pas și trece pe aici în Moldova. Drumul este făcut de aici înainte pe șermul riului, a cărui vale înspre graniță se lărgesce și e încunjarată de munți înalți și stânci pleșuve. Cóstele lor mai de mult erau

acoperite cu păduri uriașe, cari însă au fost aproape total esterminate, așa că ași munții sunt lipsiți de podoba lor naturală. In pas se află aședate trei sate, cu casele lor împărășiate de-alungul văii. Cel mai însemnat dintre ele este Ghimeșul, la graniță, cu locuitori în majoritate români. Aici se află vama pasului. Pasul Ghimeș este unul dintre cele mai umblate pasuri ale noastre; cu deosebire se aduc prin el din Moldova multe vite cornute și petroleu.

Dela Sereda-Ciucului spre medănópte drumul de țară percurge platoul alătura cu Oltul, până la Ciuc S. Domokos, unde se desparte de valea rîului. Aici, la S. Domokos ese Oltul, ca un mic rîuleț de munte, dintre munții, în cari ii se află isvorul. Valea lui pe aici este de-o frumșeță romantică și la tot pasul ni se presintă cele mai frumoșe peisaguri de munte. In stânga, pe țermul drept al rîului se află coste păduróse de déluri, a căror verdéță numai arareori este întreruptă de stânci pleșuve, dar cu atât mai pitoréscă este marginea vălei de pe țermul stâng al rîului. Aici să înșiră unul după altul dela medăđi spre medănópte mai multe piscuri, de diferită mărime și în diferită depărtare unul de altul, avênd coste prețipișe și pleșuve, a

căror colóre albuie contrastéză frumos cu colórea verde a pădurilor. Ele sunt alcătuite din stânci de calc (văróse) și de pe vârfulurile lor se deschid priviri largi și frumóse, dar priveliștea cea mai încântátóre o avem de pe puternicul pisc Hășmașul-Mare (Nagy Hagymás), care se ridică în fund, spre méđánópte, avênd o nălțime de 1794 m. Spre resărit vedem șirurile de munți dela graniță, dintre pasul Ghimeș și Bicz și printre ele văile paralele ale riulețelor Biczul-Mic și Dămuc, ér spre méđánópte până la muntele Căliman și Ciahlău în Moldova. Spre apus se estinde platoul Giurgeului și al Ciucului și vederea ni se mărginesce spre apus de munții Gurghiului, de lungul șir al Arghiței și spre méđăđi de munții Búdös și Ciomad, preste cari se zăresc în conturne perdue în céța depărtării uriașele piscuri ale munților Buzeului și ai Bârsei.

Aici în valea Oltului, la pólele unui pisc numit Egyeskő (Pétra singuratică) se află aședate într'o situațiune romantică minele dela Bălan, singurele mine de aramă din Ardél.

Minele de aramă dela Bălan constau din cinci stole, aședate una de asupra celeialte. Produțiunea lor de aramă este acum

cam o sută de măji metrice la an, pe când mai nainte se scoteau pe an la 700—800. de măji.

Să dice, că aici au fost mine de aramă încă pe timpul principelui Apafi (seclul al XVII—lea), dar ori este acésta afirmare neadevărată, ori apoi minele de aici au fost părăsite și uitate cu totul și numai la finea vécului trecut au început a se cultiva. Kóvári ne spune, că până la acest timp nu s'a sciut, ce bogăție ascund în sinul lor stâncile din apropierea isvorului Ol-tului și ținutul nu era cercetat decât de păstori, cari își mânau aici oile și caprele la pășune. Acela care a descoperit mai întâi lumii acésta bogăție, a fost un român, un serman păstor de capre, cu numele Ioan Oprea, de loc din satul Timafaléu, de lângă Cristurul secuiesc. El a zărit pe cóstele unei stânci cea dintâi stufă de aramă, pe care arătându-o dirigătorilor, s'a constatat existența aramii și stăpânirea a deschis aici mine, pe cari însă preste câți-va ani le-a vândut la privați.

Stăpânirea, așa ne spune mai departe Kóvári, a dat lui Oprea pentru descoperirea sa norocósă o remunerațiune anuală de 80 fl. Preste câți-va ani însă Oprea și-a perdut actul de remunerație și la 1835-36 a mers

pe jos de două ori la Viena, ca să i se dea o altă scrisoare, dar fără rezultat, căci n'a mai putut obține un nou act de remunerație. „Și astfel, dice Kővári, a murit în miserie omul, care a îmbogățit țara cu o asemenea baie“.

Dinsus de Bălan se află izvorul Oltului, pe cóstele muntelui numit Șipoș..

De aici plécă Oltul, ca o vâlcea mică, și în calea sa lungă udă o parte însemnată a țerii noastre la resărit și mędăđi. Eșind din valea obârșiei sale întră pe platoul Ciucului la Săn-Domocoș. Aici este valea lui cea mai nalt situată. Pe la Tușnad întră în prima sa strimțore de munte, pe care străbătându-o trece în șesul Treiscaunelor și Țara-Bârsei care este a două vale a sa, mai jos aședată decât podeiul Ciucului. Aici Oltul, formând un mare serpicerc, încunjură pe la mędăđi munții Baraoltului, apoi pe la Rákos întră în a două sa strimțore de munte, în interesanta strimțore a Rakoșului. Prin ea Oltul străbate în a treia sa vale, în Țara-Oltului, în patria figurei legendare a lui Radu Negru Voevod. Oltul curge aici spre apus, paralel cu măiestosul șir al munților Făgărașului. Din sus de Avrig el se îndreptă spre mędăđi și pe la Boița întră în pasul

Turnului Roșu, în ultima și cea mai grandioasă strimțore a sa și tăind de-a curmezișul șirul dela mătădi al Carpaților, străbate pe șesul României, care este valea sa cea mai adâncă. În România el își ține direcțiunea dela mătănopte spre mătădi și se varsă în Dunăre în apropiere de Turnu-Măgurele.

Oltul este după mărime al doilea rîu al Ardélului. În alvia sa el adună apa dela nenumărate riulețe și păraie de munte, dar afluenți mari nu are, ci numai riuri mai mici. Dintre aceste cele mai de frunte sunt: Valea-Négră în Treiscaune, Timișul și Bârsa în Țara-Bârsei, Varghiaș și Homorodul, cari vin din Arghita, și înspre Turnul-Roșu Cibinul.

Oltul în diferite timpuri a fost navigat. Mai însemnată a fost navigațiunea pe el în secolul trecut, când sub domnia lui Iosif II. Austria purta răsboiu cu Turcii. Atunci administrația militară austriacă espeda pe năi proviant pentru un corp de armată, ce se afla în Muntenia.

În timpul nostru se discută din nou cesiunea de a se face navigațiune pe Olt, dela Făgăraș în jos.

Oltul după-ce ese din Secuime, curge prin ținuturi românesci. Pe țărmii lui trăiesc mii de români, și pentru aceea el este un

riu iubit la poporul nostru. El a numit cu numele acestui riu un frumos ținut românesc, „Téra Oltului“, și apoi vedem că îl amestecă cu drag în cântecele sale, cântând:

Oltule, Oltuțule,
Ce curgi așa turbure . . .

și

Oltule apă seracă,
Lasă voinicii să trecă etc.

Acum luându-ne remas bun de la Olt și dela frumoșele ținuturi de pe malurile lui, să ne îndreptăm pașii noștri de călător pe țărmii celui mai mare riu al nostru, pe țărmii Mureșului, și să urmărim cursul acestui maiestos riu de la izvorul său, până departe la Zam, unde Mureșul părăsesce hotarele patriei noastre

Dela izvorul Oltului nu trebuie să facem cale lungă, ca să dăm de izvorul soțului său, al Murășului, deoarece acesta se află în apropiere. Lângă muntele Șipoș se înalță spre mătădi muntele numit Feketerez. Pe cóstele întorse spre sóre ale acestui munte isvoresce Murășul. Astfel vedem, că cele două rîuri de frunte ale noastre își au obârșia lor în trunchiul unui și aceluiași munte.

Acéstă împrejurare curiosă a dat naștere unei frumoșe tradiții despre originea

acestor două rîuri. Se spune adecă, că odinioară Murășul și Oltul au fost doi feciori de împărat voinici și sdraveni, ca brașii din acești munți. Tatăl lor, împăratul, mergînd să se oștască împotriva dușmanilor, pe când ei erau încă în lăgăn, perî fără de urmă, ear cei doi copii, după-ce crescură mari, se hotărîră a pleca în lume să-l caute. Mama lor, împărătesă, după-ce toate încercările de a-i îndupleca să nu o părăsască, i-au fost zadarnice, le-a dat statul, să ție tot laolaltă și să nu se despartă nici-cînd, ca astfel mai ușor să pótă da pept cu greutățile lumii. Feciorii plecară. Dar abia să depărtară din préjma curții părințesci, când étă! Oltul mai sprinten de fire, strigă fratelui seu Murăș, care mergea mai încet și cumpetat, să-și grăbescă pașii, ér apoi apucă repede printre stânci, despărțindu-se astfel unul de altul. Și despărțiți au rămas până în ziua de azi, deóre-ce împărătesa, care privia în urma fiilor săi de pe vârful unui munte, vedînd, că s'au despărțit și voind să-i opréscă în cale, le atinse urmele cu un bêt fermecat, ce-l avea dela o babă vrăjitoare.

Dar ce să veđi? cei doi feciori de împărat se schimbară într'o clipită de ochi în două rîuri curgătoare cu isvor nesecat, întoc-

mai ca lacrimile mamei duióse după fi ei perduți. Astfel ne spune tradiția, că s'a născut aceste două râuri: unul Oltul mai aprig și vehement, celalalt Murășul, încâtva mai lin și mai domol.

Și așa este, cum ne spune tradiția. Oltul și Murășul deși izvoresc aproape unul de altul, ele se despart dela isvor, căci cursul lor se îndreaptă în două părți deosebite. Pe când Oltul apucă spre mătăđi, prin Ciuc, Murășul curge spre mătăđnopte, udând platoul Giurgeului.

Acest platou este éráși un mic ținut al țerei noastre, separat de ținuturile vecine, prin munții ce-l încunjóră de tóte părțile. La mătăđnopte și răsărit îl mărginesc ramurile munților Giurgeului, la apus și mătăđi munții Gurghiului. Intre acesti munți să estinde platoul Giurgeului, valea cea mai nalt aședată a Murășului, având o nălțime de 650—840 m. preste suprafața mării.

Clima platoului este climă de munte, aspră; vara e scurtă și recorósă și din cauza acésta păpușoiului nu-i priesce, să face însé și să cultivă pe platou grâu, sęcără și ovés.

De platoul Ciucului este despărțit prin un ținut deluros, care desparte apele aparținătoare celor două râuri gemine, Oltului și

Mureşului. Prin acest ţinut ne duce printre deluri drumul de ţară dela Olt la Murş. In cale pe platou dăm între altele de oraşelul Sân-Miclăuş, locul cel mai de frunte al Giurgeului, cu locuitori în parte armeni. De aici se rămuresce spre apus o cale, care străbătând de-a latul platoul, trece prin munţii Gurghiului, preste muntele Bucin, în valea Têrnavei-Mici, la Paraid. In partea de mēdănópte a platoului drumul de ţară se împarte în douē: unul apucă pe Murş în jos, spre lăuntrul Ardélului, ér celalalt duce la Borsec şi apoi mai departe spre rēsărit în pasul Tulgheşului.

Giurgeul este, ca şi Ciucul şi Treiscaunele bogat în isvóre de apă minerală, dintre cari cele mai vestite sunt apele minerale dela Borsec.

De la Sân Miclăuşul Giurgeului duce spre rēsărit un alt drum, în pasul Bicazului. Acest drum este calea de comunicaţiune a locuitorilor din valea Bicazului cu Giurgeul. El merge pe valea riuleţului Beken în sus, apoi trece pe lângă lacul Roşu sau Gyilkos, în valea Bicazului. Lacul Roşu este al doilea lac mai însēmnat al Carpaţilor nostri de la resărit. El are o lungime de 2200 m. şi e cam de 150 m.

de lat, fiind aşezat la o înălţime de 995 m. peste nivelul mării. În apa lui se află mare mulţime de păstravi. Lacul Roşu nu este vechiu; el s'a format în timpul mai nou, după credinţa ómenilor de pe Biczaz la anul 1838, probabil prin surparea unui dél, tăuindu-se prin acésta apa Biczazului şi formându-se astfel lacul. Pădurea, ce s'a aflat în acest loc, a fost năpădită de apă, din care şi acum se ridică peste suprafaţă, printre alge (lâna bróscei) vârfurile braşilor uscaţi, presentându-ne o privire órecum înfiorátore.

Riul Biczazul-Mare, eşind din lacul Roşu, trece în Moldova prin pasul de asemenea numire, după ce adună în alvia s'a apa mai multor riuleţe. Intre aceste amintim riuleţele Biczazul-Mic şi Dámucul, cari curg dinspre méđăđi, prin dóue văi paralele şi se varsă pe partea dréptă în Biczaz, apoi pe partea stângă valea Jidanului şi părăul Pisirig, care forméză aici graniţa. Văile acestor riuleţe sunt bogate în peisagiuri de munte pitoresci şi partii de stânci iuteresante, cum este între altele o pórtă naturală romantică de stânci, în apropiere de vërsarea Biczazului-Mic în Biczazul-Mare, prin care străbate spumegând apa acestuia din urmă.

Locuitorii satelor din pasul Bicazului sunt români.

În Sân-Miclăușul Giurgeului se află scaunul unui protopiat român gr. cat. (protopopiatul Giurgeului) de care se țin 15 parochii și mai multe filii, cu 15,474 de credincioși.

Borsecul se află în partea de mătănopte a Giurgeului, la ptelele muntelui Bic, lângă drumul, ce duce în pasul Tulgheșului, al doilea pas, care trece din Giurgeu în Moldova. El este aședat pe teritoriul comun al satelor Szárhegy și Ditro și constă din Borsecul de Jos, unde se află o fabrică de sticlă, mine de cărbuni și o mără cu fe-restru, apoi din Borsecul de Sus unde se află unele dintre cele mai însemnate isvóre de apă minerală din țara noastră și intocmire escelente de scaldă. Tóte aceste sunt propri-etatea celor dóue comune amintite mai înainte.

Borsecul ca scaldă este fórte vestit și apa isvórelor lui se transportă în sticle în întrégă țara și în streinătate.

Renumele ei ii-la întemeiat un vienez, cu numele Zimmethausen, dar acela care a contribuit la acésta, a fost, ca și la băile de la Bălan, un român, un marginén din Seliște.

Înainte de acesta cu vre-o două sute de ani împrejurimile Borsecului erau foarte sălbătice; prin codri uriași, ce acopereau acești munți, nu se afla cale bătută și ținutul era cutrierat numai de păstori și vânători curagioși, cari vineau pe aici la vânat de bouri, ce pe vremea aceea se aflau încă în codri pustii din Carpații nostri resăriteni.

Istoricul Salzer, în cartea sa „Reisebilder aus Siebenbürgen“, precum și alți scriitori ne povestesc, că pe la sfârșitul vechului trecut un oier din Seliște, care-și păsea oile în Carpații ostici, bolnăvindu-se, porni călare către casă, însă în mijlocul pădurilor cădu jos, jumătate mort și disperat de a-și mai vedea vatra părintească. Fiindu-i sete se trase cum putu, până la un izvor din apropiere și bând din acela se simți foarte ușurat. Acesta era unul dintre izvoarele Borsecului de azi. Bând de mai multe ori din acel izvor, după 3 zile se însănătoșă și ajunse în pace acasă. După ce aici povestii la mai mulți despre acest izvor miraculos, un individ anume Günther, ce era foarte bolnav, se hotărî ca împreună cu românul să cerceteze acest izvor. Astfel Günther care era aproape de morțe, fu transportat la Borsec. După 6 săptămâni, ce le a petrecut Günther

în Borsec sub corturi de pânză improvisate, se însănătoșă.

Mai târziu Günther îmbogățindu-se ca liferant al armatei imperiale și mergând la Viena, făcù cunoscință cu Zimmethausen, senator al orașului Viena. Acesta fiind bolnăvicios, veni, la sfatul lui Günther la scaldă dela Borsec, care pe atunci era foarte puțin cunoscută. După ce se însănătoșă, luà Borsecul în arêndă de la satele proprietare, la anul 1804. La anul 1806 se începù esportarea apei și Zimmethausen făcù foarte mult pentru înaintarea scâlșilor și ca să le facă cunoscute lumii. Dar pela 1830 el se încurcă în procese cu proprietarii Borsecului și murì la anul 1838, lăsându-și familia în miserie. *)

Acum Borsecul este manipulat de comunele proprietare în regie proprie.

Borsecul este vestit și cercetat și ca scaldă și pentru calitatea escelentă a apelor lui, ca apă de beat. Imprejurimea lui este foarte frumoasă, de-o sêlbătăcie romantică, fiind încunjurat jur împrejur, în

*) Abia la 1861 căpëtară urmașii lui Zimmethausen o despăgubire de câte-va mii de floreni, dela comunele Ditró și Szárhegy.

depărtare de câteva ore, cu păduri uriașe de brați. În mijlocul pădurilor, departe de lumea civilisată se află Borsecul, ca o insulă în marea de brădet, cu căi frumoase de primblare, cu parcuri cultivate și cu otele, edificii de scaldă și locuințe elegante.

Bogăția de apă a izvoarelor lui este mare. În mică depărtare unele de altele isvoresc aici vre-o 11 izvoare minerale, cu o temperatură de la 9—11° C. dintre cari 4 se folosesc pentru scaldat, ér 5 pentru beut. Intre ace te din urmă cel mai însemnat este izvorul principal, aflător lângă piața Borsecului. Din acest izvor se umplu de obicei sticlele cu apă, cari se esportază. De-asupra izvorului este o zidire, ér izvorul însuși e cuprins în un fel de odaie; apa lui o conduc afară trei țevi și la gura fiecărei țevi se umplu în timpul verei sticlele, fără întrerupere ziua și noptea. Ele apoi sunt transportate de secui, cari așteptă adeseori zile întregi până le vine rîndul să încarce și se plece pe una dintre cele trei căi, cari plécă de la Borsec, sau pe Mureș în jos spre lăuntrul țerii, sau spre mędădi prin Giurgeu, Ciuc și Treiscaune la Brașov sau apoi în Moldova prin pasul Tulgheș. În modul acesta se esportază din Borsec la an

preste două milioane de sticle cu apă minerală de Borsec.

Secuii, cari transportă apa de Borsec, sunt cunoscuți în tot Ardélul, sunt un feliu de specialitate a țerii noastre. În Secuime se află comune întregi, cari se ocupă cu transportarea apelor minerale. În o căruță de construcție simplă, nevăpsită, acoperită cu cobără (acoperiș de rogojină) și trasă de doi cai, secuiul încarcă 200—300 de sticle cu apă minerală și plécă la drum, în tovărășie cu alții, de obicei 5—6 căruțe. Caravanele aceste de „șecui cu borviz“ le întâlnim pe toate drumurile de țară ale Ardélului; înainte de-a se construa calea ferată ei mergeau până pe la Arad și Oradea-Mare. Acum se transportă apa în parte și pe calea ferată.

Apa minerală a isvórelor dela Borsec se folosesce cu succes contra bólelor de rărunchi, de nervi, de stomac, contra bólelor femeesci etc. Ca loc climatic asemenea e însemnat Borsecul; aerul e plin de ozon și folosesce reconvașenților de aprindere de plumâni, celor ce pătinesc de asthma etc. Clima este aspră, climă de munte, din causă, că Borsecul se află la o nălțime de 882 m. preste suprafața mării; cu deosėbire e recoros aerul sara și diminėța.

Lângă Borsec, în depărtare de $\frac{1}{4}$ oră spre resărit se află două peșteri: peștera Urșilor și un ghețar. Temperatura acestui din urmă este de 6.25° C. și în el găsim ghéță adese ori și în mijlocul verii.

Dela Borsec duce drumul mai departe de-a dreptul în pasul Tulgheșului. Cel dintâiu sat, care-l întâlnim în cale, este Corbu, cu locuitori români. Încă înainte de a sosi la acest sat dăm de riul Bistricióra, pe a cărei țărmuri merge drumul până afară în Moldova.

Bistricióra izvorește spre méđănópte dela Borsec, în muntele Aluniș. În valea ei largă, cu peisagiuri de munte romantice și variate, în depărtare de 22 km. de la izvor se află satul românesc Bilbor. El este unul dintre cele mai nalt aședate sate ale nóstre, la o nălțime de 906 m. preste suprafața mării, cu mai multe izvóre minerale, a căror apă are aprópe calitatea și însușirile apelor de la Borsec.

Dela Bilbor în depărtare de vre-o 26 km. dinsus de Corbu, Bistricióra își îndréptă cursul spre resărit, prin pasul Tulgheș. Pe valea ei din pas dăm de comuna mărginașă Tulgheș, lângă care se află vama pasului, la prediul Presecani. Pe Bistricióra se transportă multe lemne în Moldova pe plute.

Mișcarea negoțului cu lemne se observă mai bine la graniță, în comuna Tulgheș, care are aspectul unui orașel, fiind cercetat de foarte mulți neguțători de lemne, veniți din depărtări mari. Pasul Tulgheșului este romantic, cu deosebire dela Corbu la vale. Din verdeta pădurilor se nalță ici-colo stânci văróse, pleșuve, de colóre roșietică, având aspectul unor turnuri uriașe și cetăți în ruine. Dintre aceste cele mai însemnate sunt Délul Ars, spre méđănópte dela Corbu, având o nalțime 1389 m. și Piatra-roșie, spre méđănópte dela Tulgheș.

În Ciuc și Giurgeu majoritatea locuitorilor o forméză secuii. Ici-colé sunt armeni, precum în Sepviz în Ciuc, în S. Miclăuș în Giurgeu etc. cari se ocupă mai cu samă cu comerțul. Să află apoi, cu deosebire în Giurgeu, și români în număr considerabil. O parte din aceștia și-au pierdut limba și datinele române, fiind cutropiți de mulțimea secuilor.

Astfel sunt românii din Cason și Ciuc. Numărul lor este mic; mai mulți se află în satele Casonul-Mare, Ciuc S. Georgiu, Ciuc-Lázárfalva, în pasul Ghimeșului: în satele Ghimeș și Făget, apoi în Ciucul superior: în Ciuc S. Dominic,

Sepviz etc. Aprópe toți aceștia și-au perdut limba și datinele românesce și numai religiunea îi deosebesce de secui. Românii din pasul Ghimeș însă și-au păstrat până acum portul românesc, portul ce-l au românii din Giurgeu.

În Giurgeu românii sunt în număr considerabil și numai în câte-va sate sunt magiarisăți, cei mai mulți însă își au limba și tot avutul lor național neatins de influința streinismului.

În Giurgeu sunt 12 comune mari cu locuitori români. Dintre aceste în două, aflătoare pe platoul Giurgeului, românii și-au pierdut naționalitatea. Aceste sunt comunele Alfalău și S. Miclăuș. Înainte de acesta cu 4—5 decenii și anume înainte de 1848 românii de aici vorbeau românesce și aveau port și datine românesce. Generația mai tineră însă, încuscrindu-se cu secuii, a părăsit limba și datinele strămoșesci, adoptând pe cele ale secuilor.

În celelalte 10 comune se află români nemagiarisăți. Astfel sunt comunele Vașlăb, Varviz și Șarmaș pe platoul Giurgeului, pe țărmul Mureșului, apoi spre pasul Bicăzului comunele Dămuc, Bicăz, Valea-Jidanului și Telec și în fine pe Bistricióra, și în pasul Tulgheș comunele Bilbor, Corbu și Tulgheș.

Bergner, care a călătorit prin Ciuc, dela mēdădi spre mēdănópte, sosind în Giurgeu, scrie: „De-odată ne atrage atențiunea aparițiunea unor femei. După mult timp prima dată zărim de nou cătrințele cu gust și învilitórea albă a româncei, în locul portului întunecat, greoiu al secuencelor. Invēlítórea este legată strins, cătrința e sufocată, în picióre au opinci și ce este mai original, ele au piciórele până aprópe de genunchi invēluite cu pánură. . . . In Vașlab cel dintâi sat (în Giurgeu) dăm de o colonie românsécă considerabilă. Ómenii și-au păstrat portul și religiunea, dar sciu și unguresce, fiind încungiurați de o poporațiune sēcuiască puternică. Altfeliu sunt locutorii satului Alfa-lău de lângă Giurgeu S. Miclăuș; aceștia și-au perdut limba și numai religiunnea și-au păstrat-o.“

Sosind la Ditro, el scrie astfel despre români :

„In genere sunt numeróse femeile române, ce le întâlnim. Ele vin de sigur de prin satele aflătoare în dosul satului Ditro, fiindcă acésta localitate împoporată, dominată asemenea de armeni, este ultimul post al magiarismului. Aparițiunea lor este fórtē picantă. Aprópe tóte sunt călări și fiindcă

fac calea singure și apar în grupuri de 6-8 înse, au asemănare cu o trupă de amazone. Farmecul îl măresc fețele lor frumoase, vióie, ochii înfocați și portul pitoresc, care le dă o înfățișare aprópe aventuriósă“.

Pe românii de pe Bistricióra Bergner nu i-a cercetat. Aici se află, precum am amintit trei comune românesci: Bilbor, Corbu și Tulgheș. Ocupațiunea principală a acestora este economia de vite; în măsură mai mare se prăsesc și se țin oi, cai și vaci, ér porci în număr mai mic, fiind-că carnea de porc se mânâncă fórte rar, érna la Crăciun la Apă-botéză si cel mult până la prinderea postului Pascilor. Portul lor este următoriuł:

Bărbații pórtă în cap vara pălérie cu gămălie mică, dar lată în margine, de colóre négră, cu o petea îngustă; feciorii și bărbații mai tineri de regulă pun pe pălérie sgardă de mărgele, lucrată cu multă măiestrie de fete sau neveste; érna pórtă cușmă din pele de miel negru sau alb, dar acésta are prim negru. Ciobanii dela oi de regulă pórtă comănac făcut din pănură. Pórtă cămașă lungă aprópe până la genunchi, din cânepă sau in; pe la gulerul cel îngust al cămeșii se observă cusături în deosebite colori împuiate, asemenea și pe la mânecile cele largi ale cămeșii, precum

și pe la pôle. Bărbații mai înaintați în vârstă au cămesi asemenea, numai cusătura nu e colorată. Pórtă cióreci de pánură albă de lână și încă cei tineri își fac cióreci bine croiți pe picior, ér bêtrâniî îi lasă de câte 2—3 metri de lungi, ițari, pe cari dela glesne până la genunchi îi încrețesc des; cu cât vei vedea un român cu cióreci sau ițari mai creți, cu atât îl vei cunósce mai curênd că e om mai avut. La brâu pórtă șerpariu de piele, în lățime de 15—20 cm., pe cămașe de regulă érna-vara pórtă bondiță, fără de mâneci, din piele de miel, jur împrejur cu prim din piele de lână négră sau albă, la mulți se póte observa că primul la bondiță e învrêstat de ambe colorile și împuiate și împistrițate cu fel și fel de figuri pe partea dela pept și brâu jur împrejur.

Preste bondiță de regulă érna pórtă și cojocel, care asemenea bondiței, are jur împrejur prim cu lână, care însé nu e colorat cu atâta cusătură. Vara preste bondiță se pórtă suman aprópe până la genunchi de lung, din lâna cea mai bună, de colóre négră, sură, roșietică. Sumanul îl cósă femeile cu tort de lână, fórte țiiitor. Sumanul de sêrbători se garniséză jur împrejur cu sara d (un fel de găetan) lucrat și garnisit tot de femei. In

picioare se pòrtă de regulă opinci legate cu ață din pěr de cal sau de vacă. Atât bărbații cât și femeile pòrtă în opinci obele de lână erna și vara, obelele de sèrbători sunt de regulă albe și cusute cu pui negri.

Generațiunea mai tineră își tunde pěrul ăr bètrânii de regulă pòrtă pěr lung până la umeri retezat.

E de însēmnat că ciobanii dela oi sunt de regulă juni; acestia pe la Sân-Petru, S. Ilie, pe la hramuri, pe la Vinerea mare, când aleg oile și le dau în samă fie-cărui stăpân, figuréză ca eroii ȃilei cu cămeșile negre, unse anume cu scrum de pe căldare, amestecat cu rēșină și unt, pentru a nu rēsbate plóia prin ele. Ei vin dela munte cu cămeșile unse astfel, dar altcum cu cióreci, bon-diță și încălțăminte curate, apoi bine grijiți și spálați, rumeni la față și arangiază jocuri, luând la joc pe fetele celor mai de frunte ómeni, cari se țin fericite că au putut juca cu ciobănașul cel cu cămașa négră.

Portul femeilor este: capul e învéluit cu o brobódă (învélitóre); cele de sèrbători le cumpără din boltă, ăr cele de ȃi de lucru le țese románca nóstră ea însași din bumbac sau in. La capetele acestor brobóde sau învélitóre, în forma stergarelor se țes unele vrēste

colorate sau elesături bine întocmite, adese-ori se țes în aceste vrêste și mărgelile cu deosebite colori bine potrivite. Nevasta română își împletesc pěrul și-și face cosițe, pörtă cămașă cu altițe, la mâneci cu fodori mari, și împuiate pe la gulerul cel îngust; unele cari voiesc a escela fac pui și pe la pôlele cămeșii, dar acestia sunt de regulă cusuți cu ață albă. Țesăturile de pe cămașă au diferite numiri: pe mânecă în jos se cósă un soi de cusătură măruntă numită Crețală; acesta e în colóre roșie, imediat sub altiță, dela acesta mai în jos vin felurite cusături în colóre négră, cu care împestriteză întreaga mânecă. Acestea încă își au numirile lor și adecă se numesc: Lacritul, Costisetul, Picatul, Năsipitul, Paunu, Mageran, Șire și Perciun, apoi Pui, Umerelul, Zaluta, Pintinosul, Ochiu și Crucea, Bobișori, Săceruice, Brădulețul și altele multe, numite după forma, ce o au și sunt admirate de străini. Pörtă apoi femeile bondiță, cojocel și suman ca și bărbații, numai cât acestea sunt cu mult mai împuiate, înflorate și împistrițate; sumanul femeilor e mai încărcat cu sarad pe la margini, în forma unor bumbi mărunți și deși, precum și la cusătură, care pretutindenea e acoperită tot cu acel soi de sa-

rad, în forma părăuțului; — pörtă prigitóre (cătrînțe) din lână colorată, tórsă și țesută de ele; la țesutul prigitórelor își pun tótă atențiunea ca să fie lâna bine tórsă și țesută neted, ér vrêstele bine întocmite; prigitórea țesută în lățime forméză lungimea pe corp, de-asupra și dedesubt are vrêste late roșii, partea de dinainte e învrêstată cu feliurite colori roșii, verđi, galbine, albastre, ér cea din dărêpt e négră. Prigitórea de sêrbători e țesută printre vrêstele cele feliurite și cu fir sau petélă (sîrmă), care strălucisce de departe.

Femeile sê încing pe la mijloc cu bréu lat, cam de 20 cm. învrêstat cu mai multe colori, lucrâte din lână. Prigitórea vine legată cu așa numite brănete, aceste sunt lucrâte cu multă artă, sunt alese cu mai multe figuri și colori după etate. Pe picióre pörtă și femeile cióreci creți, ițari, în lungime de 1 metru și apoi îi încrețesc pe picior în jos, cu deosebire vara pörtă ițari mêrunt încrețiți. Incălțăminte e și la femei opinca.

Așa este portul, cu mici și neînsêm-nate deosebiri, la toți românii din Giurgeu, cari n'au adoptat port străin, sêcuiesc.

Murêșul, precum am amintit mai înainte, curge mai întâiu spre mêđănópte,

udând platoul Giurgeului. El adună aici în alvia sa apa riulețelor de munte, așa că de la satul Remete în jos umblă pe el plute. În măsură mai mare însă se începe plutăritul pe Murăș dela Toplița în jos.

Toplița este aședată în colțul de mēdănópte-apus al platoului Giurgeului, pe ținutul drept al Murășului unde se împreună cu el valea Topliței și este însemnată pentru negoțul seu de lemne și plutărit. Se află apoi aici mai multe izvóre calde, cu conținut de fer și calciu și cu întocmiri de scalde. Temperatura lor este de 23—27° C. și sunt folositoare cu deosebire contra reumatismului. Toplița are 4929 de locuitori, dintre cari cam 1000 sunt străini, de diferite limbi, 6r ceialalți sunt români.

În colțul acesta, de mēdănópte-apus al platoului, între Șermaș și Toplița, Murășul se îndreptă spre apus și străbate prin o vale sau strimțóre lungă și îngustă, în părțile interne ale țării. Spre mēdădi ea este mărginită de munții Giurghiului, 6r spre mēdănópte dela ea se înalță muntele Căliman. Trunchiul acestui munte are o estensiune de vre-o 20 km. și ne presintă peisagiuri alpine de tótă frumseța. Piscuri de diferite forme și cóme puternice de munte, acoperite

cu brădet bogat, poieni, vâlcele și cascade se schimbă în o variațiune romantică. Piscul cel mai înalt este Pietrosul, având o înălțime de 2260 m. De pe vârful lui se deschide ochiului o privire largă și depărtată. La izvorul pârului Puturos se află în acești munți, în o vale imprejmuită de brădet un iezer mare, în estensiune de vre-o 1500 de m. □.

Strimțórea, care desparte munții Gurghiului de ramurile Călimanului, și care a tăiat-o Murășul în luptă continuă de mii și mii de ani cu stâncile vrășmașe lui, ține până la gura riulețului Bistra, din sus de Deda, în lungime cam de 50 km. și este în întregul ei de o frumseță admirabilă. Dela Toplița în jos valea se strimțéză, așa că în multe locuri numai pentru alvia Murășului este loc, ér șoséuă, care însotesceriu sau a trebuit să fie tăiată în stâncă sau i s'a făcut loc în alvia prin umplătură măiestrită. De ambele părți se înalță cóste de munți prețipișe, acoperite cu păduri de fagi și brađi; cu cât străbatem mai la vale, cu atât peisagiurile devin mai interesante. Cu deosebire este frumoasă valea între Ilva și Kěstoșnea.

Cóstele de munte și stâncile de formă deosebită, aședate și grupate caprițios, dau

vălei un aspect de tot romantic și variat. La tot pasul, la fiecare cotitură ni se înfățișează privelisci nouă, care de care mai frumoase. Ici dăm cu ochii de o grupă fantastică de stânci, mai la vale aflăm o stâncă care stă singuratică, ca o sentinelă uriașă, apoi éráși alta, ce pare în tot momentul a cădea în apa râului și pe lângă aceste cós-tele munților se înalță prețipișe cu brădet des, încât par a fi nisce păreți uriași plini de verdéță; din când în când privirea ne pătrunde în câte-o vale laterală, unde zărim adese ferestraie, ce sunt mânate cu repediciune de sêlbaticele riulețe de munte.

Pe la pólele acestor stânci apoi curge Muréșul la vale cu murmur, causat de resfrângerea valurilor sale de stânci și de bolovanii de trachit, ce-i alcătuesc alvia. El forméză în unire cu romantica sa împregiurime un ce întreg, un tablou încântător al naturei, așa că acésta strîmtóre a Muréșului în privința frumseților pitoresci este una dintre cele dintâiu regiuni alpine ale țerii nóstre.

În strîmtórea acésta se încarcă cu șindile, scânduri și lemne, mii de plute, cari plutesc pe Muréș în jos până la Zam și mai departe. De pe aici se espedéză pe

an cam la 16,000 de plute, pe cari se transportă în Țara unгурéscă la vre-o 2 milioane de scânduri, 3 milioane de șindile și mai multe mii de bucăți de lemne pentru edificare. Plutăritul la noi mai estins și mai înfloritor este pe Murăș. Emporiul plutăritului și al negoțului de lemne este Toplița. Lemnele se taie în pădurile estinse, ce se află spre méđănópte, pe munții Pietros și Căliman și se duc pe părăș și riulețe în vale la ferestraie, cele mai multe la Toplița. De aici apoi se espedéză pe plute. Vara, când plutăria e în toiul ei, se vęd lunecând pe Murăș în jos plutele cu miile, ér pe țerm de-alungul, în depărtare mare dela Toplița în jos, se află mii de ómeni ocupați cu încheierea și încărcarea plutelor. Acésta ne ofere o priveliște poetică și contribue óre cum a ridica și mai mult frumseța peisagiurilor romantice ce ne încunjóră.

Pe la Deda ramurile munților se micesc și se prefac în déluri. De aici în jos în părțile interne ale Ardélului, valea Murășului este încadrată de coline și déluri acoperite ici colo cu vii, păduri și bercuri (rădiuri). Ea este impoporată cu sate dese și cu orașe și pământul îi este fórte roditor. Liveđile și arăturile din „vatra Murășului“,

cum ȃice poporul, sunt vestite pentru productivitatea lor.

Dela Deda ȃn jos valea Muręşului se lărgesce şi ochiul se delectăză privind ȃn depărtare spre męđănópte şi resărit piscurile de munţi, ce mărginesc orizonul. ȃn calea nóstră dăm ȃntre altele de satul Ieciu, unde pe malul drept al Muręşului, pe o stâncă, se află un castel ȃn formă pătrată şi cu turnuleţe.

Tradiţia ne spune, că ȃn vécurile trecute, ȃn timpurile de urgie, când românul şi biserica lui era crunt prigonită ȃn ţara Ardelului, de pe zidurile acestui castel a fost aruncat jos ȃn vale un metropolit român, pentru că-şi apęra cu bărbăţie legea strămoşéscă.

Mai ȃn jos pe Muręş se află orăşelul Reghinul săşesc. El este aşedat ȃn drépta Muręşului, pe cósta unei coline, ce se nalţă lin din valea riului şi este ȃncunjurat spre męđăđi-apus şi męđănópte-resărit cu coline şi déluri, acoperite cu vii, pometuri şi ȃn parte cu păduri, ér la pólele colinei se estinde valea largă a Muręşului, preste care dincolo spre resărit se zăresc ȃn céta albăstrie munţii Gurghiului şi spre męđănópte,

pe Murăș în sus ramuri de-ale muntelui Pietros: un peisagiu de țară foarte frumos.

Reghinul este oraș frumușel. Intre zidirile lui mai însemnate sunt biserica română gr. cat., biserica luterană săsescă, care este foarte veche, biserica papistașă, primăria etc. Tóte acestea au fost restaurate după revoluția din 1848, când aproape întreg orașul a fost dat pradă flacărilor din partea ungarilor.

Reghinul are 6057 de locuitori, în număr mai mare sași, apoi români și unguri. Ei se ocupă cu deosebire cu industria și cu negoțul de lemne, care este în stare înfloritóre, ca și la Toplița.

Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. oriental, de care se țin 19 parochii cu mai multe filii, și cu 19,977 de credincioși și a unui protopopiat român greco-catolic căruia aparțin 39 de parochii, cu mai multe filii și cu 17,388 de credincioși. Aici a fost odinióră, pe la începutul secolului nostru, ca protopop al Reghinului, renumitul istoric al nostru Petru Maior. Prin străduințele lui, luptând cu multe pedeci, puse de străini, s'a zidit frumoasa biserică românescă de aici. In Reghin se află o bancă ro-

mânescă („Mureșana“) și o școlă română elementară cu doi învățători.

Spre mătădi dela Reghin, precum am amintit, sã estind ramuri de-ale munților Căliman și Pietros; aici sã nalță, spre mătănopte dela Deda, piscul pleșuv Poiana Tomii, (1469 m.) de pe vârfu cărui ni-se deschide o privire largă și fôrte frmósă.

Spre apus dela Reghin sã estinde Câmpia delurósă și roditóre. Dela Reghin plécă în partea acésta dóuë drumuri principale. Unul duce pe marginea Câmpiei, pela Téca și trecând preste riul Șieului, la Bistrița; celalalt merge în direcțiunea Ormenișului, tăind de-a latul Câmpia.

În apropierea Reghinului, lângă Iernotfaia sã varsă în Murës riul Gurghiului. El este un riu de munte și curge de la resărit spre apus prin munții de asemenea numire.

Munții acestia sã estind între Ciuc și valea Murëshului, care-i mărginesce la mătănopte și apus; ei au o estindere de vre-o 650 km. □ și sunt acoperiți cu păduri uriașe, bogate în selbătéciuni, precum urși, lupi, căprióre, ciute etc. Printre ramurile lor curge Gurghiul, prin o vale îngustă, plină

de frumseți naturale alpine: la fiecare cotitură ni se înfățișază nouă priveliști, nouă tablouri romantice de munte.

Din Ciuc trece un drum de munte preste muntele Crucii (Kereszthegy) la o înălțime de 1422 m. în valea Gurghiului, la Lăpușnea, cel dintâiu cătun pe Gurghiu. Mai în jos se află aședate mai multe localități cu locuitori români și unguri. Intre aceste este de amintit Gurghiul (Sânt-Imbru) aședat în jurul unui dél, ce se înalță singuratic din vale. Pe vârful acestui dél țuguiet s'a aflat odinióră vestita cetate a Gurghiului. Ea a jucat rol însemnat pe timpul principilor ardeleni și a fost dărîmată la începutul seclului trecut de generalul împărătesc Rabutin.

De pe vârful acestui dél ni se deschide o privire încântătoare: jos la póle se estinde satul Gurghiu, și rîul șerpuitor, cu satele aședate pe malul lui, apoi ramurile de munți din apropiere și din depărtare, spre răsărit piscul Crucii, Bêtrâna ș. a. cari se înalță între Ciuc și valea Gurghiului, ér spre apus de sóre privirea ne pătrunde departe, preste Câmpia delurósă până dincolo de valea Someșului, până la Muntele-Mare, ale

căruî conturne se perd în cęța albăstrie a depărtării.

La Gurghiu sę află, la pólele délului un castel frumos și câteva ferestraie.

Mai în jos pe rîu dăm de satul Jabenita, cu scalde sărate, cercetate mai cu samă de locuitorii din împrejurime. Apa lacurilor de aici conține fórte multă sare și folosesce bolnavilor de reumatism. La Jabenita pe timpul romanilor sę scotea sare; în minele lor părăsite s'au format lacurile sărate de acum. Afară de acęsta sę mai află în părțile aceste și alte urme de-ale falnicilor nostri străbuni; pe valea Mureșului era construită o cale romană, a cărei urme sę cunosc încă, pe rîu în sus până pela Deda.

În apropierea Jabenitei, la Idicul de jos în valea Mureșului asemenea sę află scalde sărate, cu întocmiri primitive. Ambele localități sę află în depărtare de $\frac{3}{4}$ de óră dela Reghin.

Portul românilor pe valea Mureșului în jos până în ținutul Reghinului este în mare parte asemenea portului de pe Bitsricióra. Pela Reghin însę femeile în loc de prijitóre pórtă cătrinte colorate, ér în unele sate au rochii, din materie de boltă.

De la Reghin în jos până la Mureş-Oşorhei (cale de 4 ore) Mureşul curge prin o vale lată şi frumoasă, preserată cu sate şi împrejunită de şiruri de deluri, cu păduri; el e însoţit afară de drumul de ţară şi de calea ferată, care începe dela Reghin. În dreapta noastră se estinde Câmpia, ér în stânga, spre resărit, se perd în depărtare munţii Gurghiului. Pe la Mureş-Oşorhei ne aflăm deja în părţile interne, delurose ale Ardélului, departe de munţii hotarnici uriaşi.

Mureş-Oşorheiul este aşezat pe malul stâng al Mureşului şi se estinde parte în vale, parte pe colinele din apropierea riului. În partea acésta ridicată a oraşului se află cetatea Oşorheiului, care acum, ca cetate este de puţină însemnătate. Ea este încunjurată cu zid de cărămiði, are pe de laturi mai multe turnuri şi casarme, ér în lăuntru ei se află biserica veche şi mare a reformaţilor, zidită în stil gotic. Alte zidiri mai însemnate ale oraşului sunt biserica rom. cat. cu două turnuri, aflătoare în piaţă, zidirea curţii cu apel, a bibliotecii Teleki, primăria ş. a. În Oşorhei sunt două gimnasii (ref. şi rom. cat.) precum şi alte şcole, so-

cietăți și instituții culturale ungurești. Între aceste este de însemnătate biblioteca Telekiană, cea mai mare bibliotecă a Ardélului. Ea a fost întemeiată de cancelariul Ardélului, contele Samuel Teleki și cuprinde peste 70,000 de volume, fiind așezată în un edificiu zidit anume. Între cărți se află câteva esemplare manuscrise, unice. Mai este apoi aici și o frumoasă colecțiune de minerale și anticități (arme). În Oșorheiu se află una dintre curțile de apel ale Ardélului.*)

Oșorheiu este oraș secuiesc, cel mai mare dintre orașele secuilor; mai înainte era capitala Săcuimii. Numărul locuitorilor lui este de 14,212 dintre cari aproape o mie sunt români, câteva sute nemți și alte naționalități, ér ceialalți sunt secui. Dintre români sunt mulți ungarizați; mai înainte se aflau aici un număr însemnat de negustori și meseriași români, cari acum în parte mare sunt ungarizați, fiind copleșiți de secui. Români au în Oșorheiu două biserici, una greco-orientală și una greco-catolică și aici se află

*) Curtea de apel se numește de obicei „tabla regescă“. Mai înainte era tabla din M.-Oșorheiu singura tablă pentru Ardél; acum sunt două table regesti la noi, una în Oșorheiu și alta în Cluș.

scaunul unui protopopiat român gr. cat (protopopiatul Murășului) de care se țin 28 de parochii și mai multe filii, cu 12,611 de credincioși și scaunul unui protopopiat român gr. or., la care aparțin 23 de parochii și câteva filii, cu 10,036 de credincioși.

Dinjos de Oșorheiu se varsă în Mureșul Niragiu, pe partea stângă. Ținutul deluros de pe Niragiu este preserat cu sate dese, cu locuitori în preponderanță secui; numai în câteva sate se află români în număr mai însemnat. Comuna de frunte este Sereda de pe Niragiu. Locuitorii se ocupă cu deosebire cu economia de câmp și de vite; vitele lor cornute sunt foarte frumoase și căutate. Afară de acesta se află în stare înfloritoare și pomăritul în tot ținutul Niragiului.

Mai în jos dela gura Niragiului, pe la Vidraseu, Mureșul începe a-și perde caracterul seu de riu de munte răpitor; apa are cădere din ce în ce tot mai mică și cursul său devine lin și măiestos. Valea lui lată, încunjurată de deluri, e foarte roditore, dar espusă adeseori la esundări. Pe țărmul, său drept, spre mĂđănÓpte, se estinde CĂmpia, până unde se varsă în el Arieșul, fru-

mosul riu al Munților-Apuseni, care pune hotar Câmpiei spre apus.

Dintre localitățile aflătoare aici este de amintit Ernotul, cu târguri mari de vite; după numele lui se numesce un protopopiat român gr. cat. (protopopiatul Ernotului) de care se țin 23 parochii, cu 9102 de credincioși. Mai în jos dăm de Ludoșul de pe Mureș, cu târguri vestite de vite și de bucate. Așezat în valea roditoare a Mureșului și la marginea Câmpiei, Ludoșul are să devie un centru de comerț însemnat. De când are și târguri de săptămână, Ludoșul este în progres continuu. Numărul locuitorilor e de 2393, între cari mai mult de jumătate sunt români. Durere însă, că ei se lasă ușor scoși din locurile de frunte ale comunei prin ovrerii, cari năpădesc aici, atrași de mișcarea comercială. Pe când mai nainte în piață locuiau români, în parte țerani, acum jurul pieței e ocupat de ovreri, parte ca proprietari pe casele și locul stăpânit mai nainte de români, parte ca chiriași; comerțul încă e mai cu samă în mâinile lor.

În Ludoș se află scaunul unui protopopiat român gr. cat. (protopopiatul Ludoșului) de care se țin 21 de parochii și puține filii, cu 13,270 de credincioși.

La Vaidasîg se varsă în Murėş, precum am amintit, Arieşul. Aici de pe delurile dela Ciuci ni-se deschide o privelişte frumoasă asupra văilor largi şi plăcute ale Murėşului şi Arieşului, ce se impreună aici.

Mai în jos dăm de Uióra, vestită pentru băile de sare; băile de aici sunt cele mai mari şi mai cu dinadinsul cultivate băi de sare ale noastre. Sarea se află aici în o masă uriaşă, în estensiune de 900 m. lungime şi 550 m. lăţime; adâncimea ei este necunoscută, căci până la o adâncime de 180 m. nu s'a dat de fundul ei. Ea este acoperită cu o pătură de pământ năsipos, grosă de abia 1—4 metri.

Romanii asemenea au avut aici băi de sare; urmele săpăturilor lor se cunosc încă. Cu timpul însă băile au fost părăsite şi existenţa sărăriiilor o vesteau numai bălţile săroşe, ce se formaseră aici. La 1791 apoi s'a început exploatarea sarei, punându-se basă la minele de acum.

Minele de sare de acum constau din doue despărţăminte mari, deosebite. Fiecare are mai multe stole şi hale, din care se scóte sarea; unele din aceste sunt părăsite altele sunt ţinute în rezervă. În jurul lor, la cele mai multe, se află coridóre, apoi este

o sală de dans, jur împrejur cu bănci, toate din sare. Intrarea în băi se face pe scări de scândură; sarea se scóte cu scripët. Minele sunt provăđute cu cele mai moderne întocmiri, cu maşini cu abur şi sunt luminate cu electricitate. Ele, cu mulţimea de căi, coridóre, sale etc. cari se rămuresc în toate părţile şi se încrucişeză, cu lumina ce se reflecteză de pe päreţii de sare strălucitori, cu mulţimea de lucrători, cari sunt în o activitate continuă, ne înfăţoşază o privelişte feerică.

Etă cum ni-le presintă Hankó*):

„In adâncimele pământului se află căi, spaţuri largi, coridóre, căi suterane, sale boltite, cu balcóne, altar, cioplituri şi ornamente. Invelişul căilor; padimentul, päreţii, boltitura coridórelor, suteranelor, salelor; stêlpîi balcónelor, altarul, crucea, toate-tóte sunt din acelaşi material: din sare albă cioplită, lucie, strălucitoare. Aici este un oraş suteran feeric, fără case, dar nu fără locuitori. În el trăesc şi lucră mai multe sute de ómeni: din stâncea de sare puternică cu ciocane de oţel taie bucăţi cubice, le rup cu vuiet, le ridică, neteđesc päreţii, adună

*) Dr. Hankó, Az Erdélyr. fürdőök és ásványvizek, 1891

sfărmiturile, așadă pe care sau încarcă pe mașinăria cu scripăț bucațile de sare, se luptă, se apără contra celui mai mare dușman al sării, contra apei Murășului. Întreg tabloul e luminat intensiv de sôrele acestei lumi, sôre strălucitor, dar lipsit de căldură: de lumina electrică, ale cărei raze saltă pe suprafața netedă ca marmora și lucitoare ca sticla a păreților de sare, de stau se-ți ia vederea“.

În băile de sare dela Uióra sunt ocupați stabil 400 de băieși, cari în parte coveșitóre sunt români, ómeni harnici și destoinici, cum sunt pretotindenea români. Ocupațiunea lor e împreunată cu muncă grea, dar cu tóte acestea relativ sunt slab plătiți și șicanați adescori și de superiorii lor, cari sunt unguri. Chiar mediul, ce-i încunjórá, încă le causézá neplăceri. Aerul cu conținut de sare, în care lucră ei mereu, le causézá sete continuă, de care adese se plâng băeșii din băile de sare.

Cu privire la aceste miserii ale vieții de băeș există o tradiție șagalnică, pe care a auđit-o Bergner în Uióra dela băeșii bētrâni.

Să spune adecă, că odinióra, când Domnul Christos umbla pe pământ cu cre-

dinciosul său tovarăș, cu S. Petru, au sosit într'o sfântă Ți de Duminecă la o crișmă, unde își petreceau o mulțime de băeși cu lăutari, jucând și făcând un toroboiu, de se auzea în șapte sate. Domnul intrând în crișmă dimpreună cu S. Petru, ocări pe băeși și le porunci să contenescă cu chiotele lor. Dar o păți rău, căci băeșii, nesciind cine sunt străinii, îi scóseră afară de spate. Atunci domnul necăjit se întorse cătră ei și îi blăstêmă asttel :

„Fie-vă pedépsa întreită. Să aveți de aci înainte mulți copii, să suferiți sete și se aveți câștig puțin“.

Așa s'a întimplat și așa este acésta până în ȡiua de aȡi.

Din băile dela Uióra se scot acum la an la 560 mii de wăji metrice de sare; partea cea mai mare a acesteia se transportă cu trenul în ținuturile de méđăȡi ale țerii Unguresci. Inainte de a fi construită la noi calea ferată, sarea dela Uióra se transporta în Ungaria pe Murăș, pe năi pregătite anume pentru acest scop la Partoș, lângă Alba-lulia. Atunci dela Uióra în jos Murășul era navigat cu năi de sare; acum navigațiunea acésta nu se mai face și sarea se transportă, precum am amintit, pe calea

ferată. Din linia principală a călei ferate ce merge pe malul drept al Murășului, se rămuresce lângă satul Vereșmort, o mică linie secundară, de vre-o 3 km. de lungă, care, trecând preste rîu, conduce la saline, drept la gura băilor; astfel sarea, îndată ce se scóte din mine, se aședă pe tren și se transportă apoi mai departe.

Despre negoțul și navigațiunea cu sare pe Murăș, din jumătatea primă a secolului nostru, ne dă unele date interesante Kővári, în cartea sa „Erdély földe ritkaságai“ (1853) la descrierea generală a minelor de sare (p. 147 seq.)

Esportarea sării pe Murăș e veche. Intre altele Reichersdorffer în „Chorografia“ sa despre Ardél ne spune, că la 1550 năile se încărcau cu sare la Vințul de jos, la 1780 după cum scrie Fichtel, la Partoș au staționat 300 de năi; fiecare dintre aceste putea transporta câte 600 de bucăți de sare și dacă timpul de vară era favorabil puteau merge de trei ori până la Seghedin. „Navigațiunea cu sare, ȃice Kővári, este și acum în curgere neînteruptă; ea ne presintă una dintre cele mai interesante scene de ale nóstre. In jos de la Uióra, de unde se duce sarea, stăpânirea țerii a înființat pe țermul Murăș-

şului mai multe depozite de sare. Astfel sunt pe ţermul drept în Ardél la Partoş şi Şoimuş, în atară de Ardél la Şoborşin, Aradul vechiu, Seghedin şi Macău. Pe ţermul stâng în Ardél nu este nici un deposit, în Ungaria este la Valea Mare şi la Lipova.

„Afară de aceste stăpânirea are în Partoş o fabrică de năi, în care se lucră érnava şi aici 12 lucrători în câte 8 zile pregătesc o naie; pe lună se fac câte 5—6 năi. Lungimea năilor e de 10—12 stângini, ér lăţimea de 3. După ce sē pregătesc năile, guvernul le vinde întreprinđătorilor cu câte 250—260 de floreni, o naie ţine 5—6 ani.

„Până la 1820 transporta sarea guvernul în regie proprie. De atunci încóce a esarândat transportul la întreprinđători şi acum le plătesce pentru câte o majă de sare de la Uióra până la Partoş 9 cr. până la Şoimuş 12—13 cr. etc.

„Dacă apa e mare sē pot încărca pe o naie la o mie de măji. Dar sē întēmplă adese, că scăđēnd apa, pe la depozite trebuie sē descarce, aşa că abia sosesc la destinaţiune cu 200 măji. Navigarea se începe în April şi ţine până ce dă îngheţul

O naie însă nu poate face calea de multe ori: durata unei căi este de șese săptămâni, fiindcă îndărapt e trasă de ómeni pe riu în sus.

„Cantitatea anuală de transport este în timpul nostru de obicei 800,000 de măji. Bucățile de sare normală se încarcă simplu pe năi, cele mai mărunte se aședă în tone de câte 5—6 măji. Adese ori se întâmplă, că pe an se cufundă sare în valóre de câte un jumătate de milion, pe care e obligat a o plăti întreprindătoriul, dacă paguba e cauzată din nebagare de samă“.

Apa Murășului, care curge în apropiere de masa de sare dela Uióra, a amenințat întotdeauna minele cu inundare. Romanii și le-au scutit cu valuri mari de pământ; în timpurile noastre, la 1859, Murășul a fost mutat mai departe de băi în o alvie (canal) nouă, apoi în jurul sărăriilor s'a construit o stolă (val) periferică, în lungime de vre-o 1700 metri, în care se scurge apa de plóe, care asemenea era stricăciósă minelor. Astfel apa se adună în două fântâni de unde se scóte cu ajutorul pumpelor. În modul acesta minele acum sunt scutite de inundare și exploatarea lor se poate face fără nici o împedecare.

Uióra are 3418 de locuitori, dintre cari ceva preste jumătate sunt români. Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. cat. de care se țin 21 de parochii și câteva filii cu 9976 de credincioși.

La Uióra se află și scalde sărate, cu întocmiri de scaldă și cu baie de abur.

La Uióra de sus se află un castel, încunjurat cu parc frumos. El este zidit în locul vechiului castel fortificat al Uiórei, care la anul 1600 a fost ocupat de Mihaiu Vitézul și cinstit credinciosului său boier Ban.

De la Uióra în jos să află pe valea Murășului în dreapta, satul Miraslău. Pe câmpul de lângă el s'a sdrobit odinióră o parte din gloria română; aici a fost bătut de generalul Basta Mihaiu Vodă Vitézul, la 18 Septembrie 1600, catastrofă deplânsă în cuvinte elegice de Bălcescu al nostru.

Mai în jos, în apropiere se află orașelul unguresc Aiud. El are 5932 de locuitori, dintre cari la 1500 sunt români, ceialalți sunt unguri și puțini nemți. Aiudul a fost întemeiat în secl. XIII de sași și la început a fost oraș săsesc. Cu încetul însă sașii s'au unghurisat și acum ungurii sunt în majoritate. În Aiud se află cea mai

însămnată scólă a ungarilor reformați din Ardél, colegiul lui Bethlen, cu liceu, curs de teologie și pedagogie pentru reformați, având o bibliotecă mare și diferite colecțiuni științifice. Colegiul e dotat cu moșii mari și pentru băiații sêraci are internat. El a fost întemeiat de principele Gavril Bethlen, la 1622 în Alba-Iulia și apoi a fost mutat la Aiud la anul 1662 de principele Mihail Apafi, fiind-că în jurul Aiudului sê află moșiile și viile, cu cari e înzestrat.

Aici sê află patru biserici, între cari una românescă, mai multe societăți unguresci, un mare penitenciar al statului (cu vre-o 350 de deținuți) și scaunul unui protopopiat român gr. cat. de care sê țin 27 parochii, cu mai multe filii și 14, 543 de credincioși.

Dela Miraslău mai departe, pela Aiud în jos Murêșul sê îndrêptă spre mêdădi și își ține direcțiunea acêsta până din jos de Vințul inf. Valea lui pe aici e lată și ne ofere panorame încântătore. În stânga sê estind délurile de pe Têrnave, în drêpta sê nalță ramurile Munților-Apuseni, ér în fața nôstră departe spre mêdădi sê vêd colorați albăstriu munții sudici de la granița Ardélului. Cóstele délurilor sunt acoperite cu păduri

și în parte mare cu vii, fiind vieritul în părțile aceste în stare înfloritoare.

Din mijlocul șirurilor de déluri în dreptă se naște impunător unele piscuri și stânci de forme pitoresci, precum este colțul Trascăului, apoi Piatra Cetii, Vêrful Caprei ș. a. cari sunt cele mai înaintate posturi ale Munților Apuseni spre lăuntru țerei. Asupra lor avem foarte frumoasă privire de pe délurile și colinele, ce mărginesc valea de-a stânga, începând dela Gombaș, de pe înălțimile dela Pagida, Ciumbrud, S. Craiu, Găbud ș. a. de unde ni-se înfățișează cele mai frumoase și varii panorame. Din Munții Apuseni se varsă mai multe râulețe în Murăș, între cari mai mari sunt: Valea Geogelului și Valea-Găldii. Pe văile acestea, unde predominază délurile vâroșe, dăm de chiei și stânci de forme pitoresci și de regiuni romantice; în stânga se varsă în Murăș Têrnavele împreunate.

Têrnavele împreunate se varsă în Mureș lângă satul Mihalt. — Înainte de-a merge mai departe pe Mureș în jos, se ne îndreptăm pașii pe văile acestor două riuri, prin ținutul deluros, ce se estinde pe malurile lor, în stânga dela valea Mureșului. Șirurile de déluri de pe Têrnave își au obârșia lor, ca

și Târnavelor din munții Giurghiului și din puternicul trunchiu al Arghitei. Arghita, precum am amintit mai înainte, la Ciuc, spre platoul Ciucului are coste prețioase, cari se nalță repentin din șes, pe când spre lăuntrul țerii, spre apus, ramurile ei se micesc treptat și prefăcându-se în deluri și coline se întind de-a lungul Târnavelor până în valea Mureșului.

Acest ținut, împoporat cu sate dese, este vestit pentru productivitatea lui de vin și pometuri; pe când prin văi se află țarine roditore și fenate bogate, coste delurilor și colinelor sunt acoperite cu vii estinse, cari produc cele mai escelente vinuri.

Mergând pe valea Târnavei-Mici în sus între alte localități dăm de Cetatea de Baltă. Numele acesta îl are satul de la cetatea, ce a existat odinioară aici și care se afla înspre satul vecin Jidvei. Pe locul unde a fost această veche cetate acum se află țarine cultivate. Castelul de aici a fost zidit de Stefan cel Mare, voevodul Moldovei, care a stăpânit Cetatea de Baltă împreună cu cetatea Ciceului, aflătoare în partea de mîdănópte-resărit a Ardélului. Urmasii lui

de pe tronul Moldovei au ramas în stăpânirea acestor cetăți până pe timpul reginei Isabela.

Aici se află scaunul unui protopopiat român gr. or. (prot. Tîrnavei), de care sînt 23 de parochii și câteva filii, cu 11,430 de credincioși.

Ceva mai insus pe riu, pe țărmul drept este tîrgușorul Dicio-S. Mărtin, care este capitala comitatului Tîrnavei-Mici, avînd o singură zidire frumósă, casa prefecturei. Aici este scaunul unui protopopiat român gr. cat. care se alcătuiesce din 15 parochii și mai multe filii, cu 5983 de suflete.

Lîngă S. Mărtin, pe țărmul stîng al Tîrnavei este aședat șatul Boziaș, cu locuitori români.

Portul lor este foarte frumos și elegant; étă cum ni sînt infătoșeză el:

La bărbați în vîrstă pîr lung pînă pe spate, acoperit cu „șapcă“ (căciulă) négră de miel, sau cu pălărie lată. Pe trup cămașă albă în lungime proporționată, incinși cu șerpăriu lat, preste care după schimbarea anotimpului îmbracă sau peptariu alb, sau scurteică de pănură sură, țesută la casă; iarna sînt mai îmbracă cu așa numitul bubeu, de colóre albă-surie.

Incălțămintea de toate ȳilele e opinca, în sėrbători cismele.

Acest port este și a tineretului, numai căt acestia pėrul îl pörtă retezat, așa cã abia ajunge pănă la umeri.

Nevestele pörtă în toate ȳilele pe cap „chindeu“ (ınevėlitore albă) țesut de ele din bumbac; iie de pânză sau bumbac, dar colórei albe se dă o atențiune mare, crătință și șurț de lână.

In sėrbători iile sunt din golgiu, capul se împodobesce cu așa numitul păchilat, care se face din mul alb, neted sau brocat, prins cu gust cu ace cu gămălie; pe trup crătință țesute din pěr de cãmilă, haras și sirmă, șurțe țesute din pěr de cãmilă, negre sau cu deosebite colori.

Portul fetelor numai într'atât se deosebesc de al nevestelor, în căt ele pörtă pe cap năfrămi de pěr ori de cașmir, sau de mėtasă, iile sunt cusute cu figuri preste cot, pe când la neveste sunt cusute preste uměr, iar șurțele și crătințele sunt mai ınpodobite cu fluturi și cu mărgele.

Astfel este portul romănilor afară de Boziaș, în Dicio S. Martin, Cuștelnic, Păucea, Ganfalău, Deaș, Haranglab, Șaroș, Blășel, Boian, Velț, Adamuș, Șomfaleu, Tătârlaua

și Cetatea de Baltă. Mai jos spre Blaș acest port perde mult din eleganța și splendoarea, ce o are în satele înșirate, ér în sus pe Têrnavă degeneréză spre portul unguresc.

Ocupațiunea românilor din jurul acesta este lucrarea câmpului și vieritul; prăsirea vitelor e restrinsă.

În satele de pe Têrnava-Mică locuitorii sunt români amestecați cu unguri, mai însus cu secui; unele sate sunt curat românesci, ér de la Sângeorgiu (Erdö-S. Georgiu) în sus sã află sate secuiesci. Granițele etnografice sunt următoarele: locuitorii streini (elementul unguresc) pe malul drept până la Gialacuta, ér pe cel stâng până la Chendul-Mare sã numesc unguri, ér' de aici în sus secui. Cel din urmă sat, în care locuiesc români este pe malul drept Sângiorgul, ér pe cel stâng Agrișteul; deci granița etnografică a românismului sã află între secui (Erdö-S.-Giorgiu).

Portul pe aici în sus este în parte uugurizat, dar ici-colea pevaléză și elementele portului românesc. Astfel d. e. în Bălăușari, unde românii sunt în număr mic, portul bărbaților e unguresc, pe când portul femeilor, atât al românelor, cât și al ungu-roicelor, e mai mult românesc decât unguresc.

Tîrnava-Mică, ca și alte riuri de-ale noastre, pe ale căror maluri locuiesc români, se află pomenită în cântecele poporului nostru, precum :

Dorul meu s'a dus, s'a dus

Pe Tîrnava-Mică 'n sus . . . etc.

Pe valea superiőră a Tîrnavei-Mici, unde se varsă în ea riulețul Corondului, ce curge dinspre méđăđi, se află pe un teritor estins sărării. Ele se estind în valea Tîrnavei-Mici la Sovata și Praid, apoi pe riulețul Corondului în sus până aprópe de Corond.

Aici se află mai multe lacuri și isvóre sărate. Astfel în o circonferență de vre-o 5 óre sunt la 130 de astfel de isvóre. In unele locuri se află déluri și stânci întregi de sare, fiind sarea eșită la fața pământului. Astfel de stânci pleșuve de sare se află la Sovata, cari sunt de formațiune colțurosă și ne presintă o priveliște frumósă, contrastând colórea albă a lor cu verđura pădurilor, ce acoper délurile împrejmuitoře.

La lacurile de la Sovata se află întocmiri de scalde; apa lor se folosesce cu succes contra reumatismului.

La Praid sunt mine de sare. Riulețul Corondului între Sofalva și Praid curge pe la pólele unui dél de sare, avënd aici alvia

de sare și se varsă lângă Praid în Tîrnavă. În délul acesta sunt minele de sare, parte în hotarul Praidului, parte în cel al satului Sófalva de Jos. Aceste sunt singurele mine de sare, ce se află în Secuime. Din ele se scóte puțină sare, fiind-că numai iarna se lucră în ele. Odinióră din aceste mine se provedeau secuii cu sare; urmele vechi de băieșit se vęd încă atât aici, cât și la Sovata în găurile, ce se află pe cóstele délurilor de sare și cari nu sunt altceva, decât guri de băi părăsite și surpate.

La Praid se află și o fabrică de lemnușe și ferestraie.

La Praid calea ce vine pe Tîrnava Mică în sus se rămuresce în doue direcțiuni. Una trece prin munții Gurghiului, preste muntele Bucin și duce din valea Tîrnavei-Mici pe platoul Giurgeului, cealaltă se îndreptă pe valea Corondului. Acesta din urmă ne conduce spre méđăđi, în valea Tîrnavei Mari.

În valea riulețului Corond, lângă satul Corond se află în o pozițiune plăcută, la pólele unui dél acoperit în parte cu brădet și încunjurate cu pădurici plăcute, scaldele de asemenea numire. Délurile împrej-

muitoare scutesc valea, unde se află scaldede, de curențe, așa că aici arareori bate vântul; clima este caldă, plăcută și din cauza acesta Corondul e cercetat de bolnavi, cari pătinesc de durere de piept. Aceștia beau apa minerală de aici de obicei amestecată cu lapte de capră; apa acesta se mai folosește cu succes contra anemiei, a bólelor de stomac etc. Apa de beut se scóte din un isvor, ér' pentru scáldat se folosește apa de la dóue isvóre; ea este apă acid-feruginósă. Se mai află apoi un isvor de apă sărată, bogată în acid carbonic. Intocmirile de scaldă însé sunt cam primitive.

Dela Corond mergênd mai departe spre méđăđi, drumul se urcă pe délul Siloș, de pe culmea căruia (900 m. de naltă) ni se deschide o priveliște largă și fórte frumoasă. Spre méđănópte privirea ne pătrunde în valea Corondului, spre apus vedem în depártare șirurile de déluri dintre Tîrnava-Mică și riulețul Micu-Alb (Fehér-Nyikó), spre méđăđi se zăresce orașul Odorheiul sėcuiesc, ér' înspre rėsărit se estind predelurile Arghitei, în dos cu conturnele puternice ale acestui munte.

De la délul Siloș drumul trece prin mai multe sate, locuite de sėcui și conduce

la Odorheiul secuiesc, aşezat pe malul stâng al Tîrnavei-Mari.

Odorheiul este orăşel secuiesc, cu 5438 de locuitori, dintre cari partea covârşitoare sunt secui. Acest orăşel a fost mai nainte capitala scaunului secuiesc al Odorheiului, ér' acum e capitala cǎmitatului de asemenea numire. Aici sǎ află mai multe deregătorii, scóle şi câte-va însoţiri culturale secuiesci, precum şi scaunul unui protopopiat român greco-catolic, de care sǎ ţin 8 parochii, cu mai multe filii şi 3030 de credincioşi. Odorheiul este fórté îndesuit şi are uliţe strimte; dintre zidirile lui mai frumos este edificiul nou al scólelor reale, întemeiate pe banii ţerii. Acest edificiu este zidit pe locul unde sǎ afla cetatea Székely-Támád în ruine. Dintre délurile, ce încunjură oraşul este de amintit Peatra-Ţarcei, la marginea de la rǎsarit, de unde avem o privire frumoasă asupra ţinutului de pe Tǎrnave şi Homorod; când timpul e senin sǎ vǎd de aici jur împrejur preste 20 de sate, ér' spre méđăđi ni sǎ înfăţoşază în cǎţa albăstrie a depărtării munţii Făgăraşului şi ai Bârsei.

Imprejurimea Odorheiului este fórté împoporată; satele sunt fórté dese şi locuite aprópe numai de sǎcui. Aici sunt secuii mai

puțin amestecați cu alte némuri. Odinióră însé s'au aflat pe aici și români, cari fiind copleșiți de mulțimea secuilor și-au perdut némul și s'au secuizat cu totul. Urme despre existența românilor de aici ne-au ramas în dóue-trei nume de sate, cum este Marefalva, ceea ce însemnéză Satul-Mare și cele dóue sate Românesci (Românescii-Mari și Românescii-Mici), numite ađi Oláh-falu și aședate în fundul Arghitei.

În valea Têrnavei-Mari cobóră un drum de țară care trece Arghita de-a curmezișul, preste curmătura Tîlharilor (Tolvajos), împreunând Ciucul cu valea Tîrnavei. Acest drum este una dintre cele mai însémnate căi de munte ale nóstre, urcând în mai multe locuri în mari serpentine și străbătând printre codri uriași de brađi și stejari.

Plecând din Ciuc pe acest drum, trecem preste curmătura Tolvajos, prin păduri mari de brađi și stejari, apoi printre liveđi de munte estinse și astfel sosim după o cale de câte-va óre la satele Szentegyházás-Oláh-falu și Kápolnás-Oláh-falu. Aceste sate de munte, ai căror locuitori precum am amintit, au fost odinióră români, ér' acum sunt secui, sunt aședate la o nălțime de 861 m. preste suprafața mării. Regiunea aici este

fórté interesantă. Înaintea nóstră se estinde nu platou mare cu brădet și pășuni bogate, ér' la marginea lui se nalță spre méđănóptereșărit stâncile puternice de trachit ale Arghitei, acoperite cu brađi. Din sinul lor isvoresc și curg la vale mai multe páraie de munte, cu apă cristalină, udând platoul și formând mai multe vălișóre plăcute. În văile aceste s'au așeđat satele Românesci. Totul ne presintă un tablou de munte măreț.

Mergênd mai departe pe acésta cale, la depărtare de o jumătate de óră dela Oláh-falu se află așeđată în valea riulețului Homorod scalda de asemenea numire, încunjurată cu păduri de brad, prin care conduc poteci frumóse de munte. Apa isvórelor de aici este apă feruginósă și se folosesce cu succes contra bólelor de rărunchi, anemice, bóle de stomac etc. Scalda este proprietatea satului Kápolnás-Oláh-falu.

Dela scalda Homorod mai departe calea urcă délul Tekent și apoi cobórá în valea Tîrnavei mari. De pe vârful acestui dél avem o privire admirabilă spre răsărit, asupra lungului șir de munte al Arghitei.

Spre méđăđi de la curmătura Tolvaioș ramurile Arghitei, cari se estind până

În valea Oltului, se deosebesc încâtva în privința compozițiunii lor geologice, de partea ce se estinde spre mĂdĂnopte. Partea acĂsta e compusĂ din trachit, precĂnd în ramurile de la mĂdĂdi pe lĂngĂ trachit se aflĂ și partii de calc (iuracale). AfarĂ de pĂraiele de munte, duĂe riulețe mai ĂnsĂmate udĂ acest ținut, HomĂrodul și Varghiaș, cari curg spre mĂdĂdi și se varsĂ în Olt. Pe valea riulețului Varghiaș și pĂnĂ în Olt predominĂzĂ stĂncile vĂrĂse și afarĂ de acĂsta dĂm și de sĂrĂrii, cu deosebire în valea HomĂrodului. Esistența sĂrei ne-o aratĂ isvĂrele sĂrate, de cari se aflĂ pe aici în numĂr ĂnsĂmat, dar afarĂ de aceste dĂm și de alte isvĂre de ape minerale.

În partea de mĂdĂnopte a acestui ținut, pe hotarul comunei LĂvete, în valea pĂrĂului TolvaiĂș se aflĂ scaldĂ Chirui. Intocmirile de scaldĂ de aici sunt primitive, dar scaldĂ e interesantĂ pentru apele ei și pentru Ămprejurimea romanticĂ. Departe de locuințele omenesci, în mijlocul pĂdurilor uriașe de brađi și stejar și ĂncunjuratĂ de munți Ănalți și de stĂnci pleșuve, cari Ăși ridicĂ interesant vĂrfurile lor gĂle din verdĂța pĂdurilor, se aflĂ scaldĂ Chirui. Natura ni se ĂnfĂțișĂzĂ aici în tĂtĂ mĂreția ei și liniștea e stĂpĂnĂ pe

acest loc. Singurul sgomot îl produce pârăul, lângă care se află scalda și care curge cu zuzet prin alvia sa petrosă. Imprejurierea e atât de sălbatică și liniștea e atât de predominantă și impunătoare, încât oșpeții cari cercetază scalda nu arare-ori au vădit că-priore sficiose, eșind din pădure și adăpându-se din apa cristalină a pârăului.

Apa isvórelor de la Chirui este apă acid-feruginósă și e vindecătoare pentru bólele de nervi, reumă, anemie etc. Scalda însă este slab cercetată.

Văile acestui ținut, mărginite de munți înalți și cóste stâncóse și acoperite mai cu samă cu brădet, sunt romantice și de-o sălbătăcie interesantă. Prin ele, ca de obicei unde prevaléză formațiunile de calc, se află mai multe pesteri, între cari este și vestita pesteră de la Homorod-Almaș. Ea se află în valea riulețului Varghiaș, dar pe locul comunei Homorod-Almaș, de unde își are și numele și este cea mai mare pesteră a Ardélului. Ea este în depărtare de 2 óre dela Homorod-Almás și 3 óre dela satul Varghiaș, în o regiune selbatică-romantică. Gura ei se află în cósta délului Mal, la 30 m. preste alvia pârăului și urcarea la ea se face pe trepte. Mărimea întrărei este de 12 m. de

lată și 4 m. de înaltă și este în parte zidită. Intrând înăuntru ne aflăm în o mare sală, din care se estinde mai departe în sinul pământului peștera principală, având și ramuriri laterale. Ea se alcătuesce din 52 de astfel de sale suterane sau găuri largi, boltite, provădute cu numeri de un inginer, și împreunate cu coridóre, cari în unele locuri sue, în altele cobóră și éráși în altele sunt așa de jóse, încât numai în patru brânci putem străbate mai departe. Lungimea întregii peșteri este de 758 m. In ea trăiesc liliecii cu miile, în părțile mai adânci se află și stalactiți, ér în unele locuri în pământul văros, găsim óse de urs de speluncă (*ursus spelaeus*.)

Despre peștera dela Homorod-Almaș sęcuii din împrejurime au multe tradițiuni. Mult timp a esistat credința, că în peșteră locuiesc đine, apoi sę credea, că în sinul ei sę află ascunse comori uriașe. Odată ținutul acesta era bântoit cumplit de ciumă. In popor s'a răspândit credința, că Ciuma, în chip de femeie, sę află în peșteră și bóla nu încétă din causă că Ciuma nu are haine și suferă de frig și de câte-ori ea tremură sę ivesce bóla printre ómeni. Sęcuii deci au pus cămeși la gura peșterii și încetând nu preste mult bóla,

poporul a cređut, că în adevăr Ciuma și-a avut locașul în peșteră.

În vremile de odinioară, când țările noastre erau bânuite de tătari și cete de turci, peștera acésta servea de asil locuitorilor. Când năvăleau tătarii sau turcii în țară, secuii din acest ținut se trăgeau în ea, cu femei și copii cu tot, provădându-se cu de-ale mâncări pe timp mai îndelungat. Aici apoi se puteau apăra cu ușurință. Pe aceste vremuri s'a ziduit gura peșterii și s'a clădit de-a-supra întrării un turn de observație, care acum e ruinat. În secolul trecut, când împăratul Iosif II. se răsboia cu turcii, se răspândise vestea, că turcii vor năvăli în Ardel. Atunci ómenii de pe valea Homorodului hotărîră, să se adune în o anumită ȃi la peșteră din fie-care sat câte doi-trei fruntași, să cerceteze peștera și să vadă, că óre puté-se vor scuti aici, precum remăsese vestea, că se scuteau moșii și strămoșii lor în ȃile grele. Pe ȃiua anumită să adunară mulți ómeni la gura peșterii cu mâncare în traistă și cu lumini și înțrară cu toții înlăuntru. Când abia se mai zărea lumina ȃilei, se opri unul din ei stănd în loc cu lumina aprinsă în mână, ér ceialalți merșeră mai departe. Când abia se mai vedea zarea dela lumina acestuia, se opri

de nou unul cu luminarea aprinsă și așa mai departe, până ce rămase singur primariul din H. Almaș, fără ca să se dea de fundul peșterii. Atunci eșind afară, au ținut toți într'un cuvânt, că va fi loc în peșteră pentru toate satele de pe Homorod. Dar n'a fost lipsă, ca ómenii să se refugieze aici, căci cu turcii s'a pus pace.

De atunci încóce peștera n'a mai servit de asil ómenilor și acum e cercetată mai cu samă de turiști (călători).

Părăsind acum ținutul romantic de pe Homorod și Varghiaș, se ne continuăm calea pe Tîrnava-mare în jos. Valea acestui riu, dela Odorheiu în jos întră în părțile lăuntrice ale Ardélului; Arghita, cu șirurile ei de munte puternice, din cari își ia obârșia riul, rămân în depărtare spre resărit și valea, împrejmuită de déluri și coline, a căror cóste sunt acoperite cu vii bogate, ne presintă peisagiuri plăcute de țară.

Tîrnava-Mare este însoțită de calea ferată, începând dela Odorheiu până la împreunarea ei cu Tîrnava-Mică și dintre rîurile nóstre de rangul al doilea, pe malurile ei se află cele mai multe

orășele, anume cinci: Odorheiul, Cristurul sęc. Sighișóra, Ibașfalăul, Mediașul și Blașul, însemnate fie care din deosebite puncte de vedere.

Plecând dela Odorheiu și trecând prin mai multe sate locuite de sęcui și în parte de români, în calea nóstră dăm de Cristurul sęcuiesc, un orășel industrial ; între ramurile de industrie de aici este vestită cu deosebire fabricațiunea de sîte. Mai în jos dela Cristur, la Hașfalău, linia ferată secundară ce vine dela Odorheiu, se împreună cu linia principală, ce vine din țara Bârsei și apucă pe Tîrnavă la vale. Aici este și granița etnografică de pe Tîrnavă între sași și sęcui, pe când români se află și de aci în sus, până înspre Odorheiu, desi în număr mai mic.

Dela Hașfalău spre méďăđi-răsărit se află satul Saschis, unde pe culmea unei înălțimi de lângă sat dăm cu ochii de o cetățuie veche, frumósă, martoră a vremilor resboinice din trecut. Ea este încunjurată cu un zid puternic, întrerupt în câte-va locuri de bastiône (turnuri), în cari locuitorii din sat își țin bucate, cărnuri și alte lucruri, după obiceiul sasilor, ca să fie scutite de nimicire prin un foc, ce s'ar isca în sat. În lăuntrul zidului mai esistă o parte din galerii, pe

cari se postau luptătorii, apoi în curtea cetății este o fântână foarte adâncă.

Mergând dela Hașfalău în jos pe valea lată și plăcută a Tîrnavei, încurând sosim la un loc, unde ni-se oferă una dintre cele mai frumoase priveliști ale Ardélului; un oraș ni-se presintă, cu împrejurime de țară încântătoare. Este Sighișóra, „perla vălei Tîrnavei“, cum îi ȳice nimerit Bergner. Ea se estinde în jurul unui dél, apoi pe el în sus, și pe vârful acestuia, care e ocupat de bastiöne, ziduri și case vechi, în mijloc cu o superbă biserică. Partea acésta este orașul de sus, ér cea din vale orașul de jos. Acesta din urmă încunjură délul în semicerc și vara, după cum ȳice Kővári, în mijlocul verđurii grădinilor se pare a fi o cunună de rose albe și roșii, împletită cu frunđe verđi, fără ca însé în partea de méđăđi să i-se împreune capetele. Sighișóra, dar cu deosebire orașul de sus a fost odinióră fortificat, formând o puternică cetate, de unde i-a și rămas până ađi acésta numire. Ea a fost încunjurată cu ziduri tari și bastiöne, din cari unele mai esistă și acum, ér altele s'au ruinat și demolat. Dintre zidirile din cetate este însemnată biserica cetății, zidită în stil gotic între anii 1429—1525 cu interior interesant, în care se aflau odinióră sta-

tuele apostolilor, făcute de argint în mărime naturală, apoi biserica mare parochială, gimnasiul săsesc, la care conduc 172 de trepte acoperite și e dotat cu o bibliotecă bogată și colecțiune de anticități, bastiioanele sau turnurile vechi, între cari turnul cu orologiu cu patru turnulețe, casa comitatensă ș. a. Din cetate avem o privire admirabilă asupra împrejurimii. Jos, la pólele délului se estinde orașul și Tîrnava șerpuiesce în vale, printre țarinele bine cultivate. Dincolo de rîu, spre mędănópte, se vęd cóstele délurilor acoperite cu păduri, cu vii și grădini, printre pomii căroră zărim frumoșe căi de primblare și vile, spre resărit se întinde valea Tîrnavei, ér în fund, în depărtare, se vęd în conturne albăstrii piscurile impunătoare ale Arghitei.

Sighișóra este oraș vechiu; ea a fost zidită de sași, la venirea lor în Ardél, dar în apropierea ei au avut și romanii o colonie. Cetatea ei domina valea Tîrnavei și pentru aceea a fost însemnată și espusă la multe atacuri în secolii trecuți. Ultimul rol l-a jucat în revoluțiunea din 1848—9. Intre Sighișóra și satul vecin Ferihaza s'a întemplat în 31 Iuliu 1849 o luptă între ruși și trupele rebele unguresci, conduse de Bem.

Ungurii au fost bătuți, dar rușii au pierdut pe un general vestit al lor, Scariatin, ér un-gurii cred, că aici a cădút in luptă și po-etul lor Petöfi (Petrovicu). Lui Scariatin i-a ridicat împératul Francisc Iosif I. un monu-ment, în afară de Sighișóra, pe câmpul de luptă, aprópe de locul unde a cădút. Monu-mentul ne infățișează un leu, culcat pe o basă naltă de pétră. Inscriptiile sunt in limba nemțéscă și ruséscă.

In Sighișóra să află, afară de gimna-siul săsesc din cetate, mai multe alte scóle in orașul de jos, intre cari este și scóla ele-mentară română cu trei invěțători, apoi mai multe institutiuni culturale și de binefacere. Aici se află și scaunul unui protopopiat ro-mân gr. or. de care se țin 33 de parochii și mai multe filii, cu 21,241 de credincioși.

Sighișóra are 9618 de locuitori, intre cari preste jumétate sunt sași, ér ceialalți români, unguri și alte naționalități. Numérul românilor este 2747. Ocupațiunea cea mai lătită este industria, deși acum nu este așa de in floritóre, ca mai nainte. Odinióra pân-zarii și funarii din Sighișóra erau fórté ve-stiți. Intre ramii economiei se cultivă, atât in Sighișóra, cât și in jur, hemeiul care in alte părți ale Ardélului nu este incetățenit.

Dela Sighișóra în jos pe Tîrnavă dăm de orașelul Ibașfalău (numit și Elisabetopole), așezat în cîrpeța riului. Aici se află scaunul unui protopopiat român greco-catolic, (prot. Ibașfalăului), de care se țin 20 de parochii și mai multe filii, cu 6456 de credincioși, apoi un tribunal și câteva societăți culturale și de binefacere. Între zidiri sunt de însemnat două biserici rom. cat. Una din ele se află în piață, are două turnuri și o bibliotecă însemnată; lângă cealaltă se află o mănăstire arméno-catolică (a mechtariștilor). Lângă piață este și un vechiu castel, odidinióră proprietatea lui Apafi, care în parte este ruinat, ér în o parte a lui sunt de regétorii.

Ibașfalăul are 2795 de locuitori, între cari preste 900 sunt români, la vre-o 200 nemți, ér majoritatea o forméază armenii.

Între popórele, cari au venit în frumósă nóstră țară și s'au așezat între băști-nașii ei locuitori, între români, sunt și armenii. Ei se trag din Asia, unde și acum se află fii de-ai acestui popor, sub stăpânire turcésă. După-ce țara lor neatârnată a fost cuprinsă de turci, un număr mare de armeni, ca să scape de prigionirile turcesci, s'au refugiat în Europa și

s'au stabilit mulți în ospitala Moldova. Mai târziu fiind și aci amenințați de turci, au căutat adăpost la noi în Ardél, la anul 1671. Prințul de atunci al Ardélului, Apafi, i-a aședat în două orașe, în Ibașfalău și Gherla, dându-le drepturi însemnate. Ei zidiră aceste două orașele și ele rămaseră până în zilele noastre orașele armene. Ocupațiunea lor a fost dela început negoțul și ca neguțatori armenii s'au aședat și prin alte orașe ale țării, cu deosebire prin orașele unguresci și secuiesci. Mai mulți se află în Ciuc-Szépviz, Ciuc-Șimleu, Sân-Miclăușul Giurgeului, Remetea etc. apoi în număr mai mic prin Turda, Cluș, Deș etc.

Ei se ocupă și acum cu deosebire cu negoțul, parte cu negoțul mărunt, având prăvălii prin diferite orașe, parte cu negoțul de vite; ca negustori de vite ei cercetază toate târgurile mari de vite ale Ardélului. Armenii până acum nu s'au amestecat prin căsătorie cu alte popóre de-ale patriei noastre; din cauza acésta ei și-au păstrat până ađi tipul lor original: statură mică, fața brunetă cu un teint la bărbați gălbuiu, la femei alb, ér pěrul negru ca péna corbului. Limba înse încet cu încetul și-o uitără, așa că ađi mai toți vorbesc unguresce

și numai bătrânii mai pricep și vorbesc limba arménă. Pe când astfel ei sunt în parte ungurișai, e interesant, că numele lor sunt românesci, precum: Harnic, Patrubani, Covrig, Capdebou, Ostian etc. Aceste nume li-s'au dat probabil în Moldova, căci și episcopul lor, cari i-a condus în Ardél a purtat nume românesc: Verđerescul.

Din jos de Ibașfalău se varsă în Tîrnavă, pe partea stângă părul Biertanului. În valea lui se află aședat între déluri tîrgușorul Biertan (în pronunța poporală Gher-tan, săsesce BIRTHÄLM), cu locuitori români și sași; acestia din urmă sunt în maioritate și au o scólă mare și frumoasă, aflătoare în piață. În mijlocul comunei se află cea mai însemnată zidire a Biertanului, biserica săsescă evangélico-luterană. Ea se se nalță pe o colină, e zidită în stil gotic și are co-periș mare, dar un turn mic, așa că cope-rișul cu turnul nu stau în proporțiune. Ea este încunjurată cu două rënduri de ziduri și cu cinci turnuri și o bastionă, formând aceste un castel bisericesc, asemenea căruia găsim și altele prin orășelele și satele săsesci.

În biserica acésta, zidită între anii 1514—1524, se află unele anticități bisericesci și mormintele mai multor superinten-

denți (episcopi) săsesci; căci trebuie să scim că episcopii săsesci 'și-au avut scaunul episcopesc mult timp în Biertan, începând cu anul 1572. În acest an sinodul bisericesc al sașilor a ales de episcop pe preotul din Biertan, Luca Unglerus. El a rămas cu locuința în Biertan și ca episcop și apoi asemenea aici au locuit toți urmașii lui, până la anul 1868, când reședința episcopescă a fost strămutată la Sibiu. Mai mulți dintre ei au fost înmormântați în biserica amintită, unde li s-a găsit monumentele de piatră.

Din jos de Ibașfalău s-a găsit pe țărmul stânc al Tîrnavei-Mari orașelul Mediaș.

Mediașul este orașel săsesc-românesc. El are 6766 de locuitori, dintre cari mai mult de jumătate sunt sași, puțini unguri, și ceilalți sunt români; numărul acestor din urmă este de 2283. În Mediaș sunt mai multe reuniuni săsesci culturale și de binefacere și o reuniune a femeilor române, apoi institute de învățământ însemnate și scaunul a două protopopiate române. De protopopiatul român gr. or. al Mediașului s-a ținut 29 de parochii și câteva filii, cu 10.650 de credincioși, și protopopiatul gr. cat. s-a alcătuit din 24 parochii și câteva filii, cu 8377 de credincioși. Dintre scóle

sunt de însemnat scólele poporale române, apoi gimnasiul săsesc și o scólă agronomică susținută de „universitatea săsescă“. În mijlocul orașelului, lângă piața fără pavagiu, se nalță biserica cea mai însemnată a Mediașului, biserica săsescă. Ea are mai multe turnuri, dintre cari turnul principal, care întrece cu nalțimea pe celelalte, este încunjurat cu 4 turnulețe. Ea e încunjurată de două rânduri de ziduri, în lăuntrul cărora se află scólele și primăria. Afară de acest castel al bisericei, Mediașul a avut și alte întărituri, fiind încunjurat cu ziduri și turnuri, din cari mai sustau unele resturi. Mediașul se află la încrucișarea a lor două drumuri principale, unul care merge din Secuime pe Tirnavă în jos la Alba-Iulia, ér celalalt care duce dela Sibiiu, spre lăuntrul țerii; fiind astfel în cale, el adeseori a fost bântuit de atacuri vrășmașe.

Mediașul are împrejurime de țară plăcută, încunjurat de déluri cu păduri și vii. În apropiere de el, pe o mică înălțime, de unde avem privire asupra orașului, se află un monument simplu, ridicat de sași în amintirea preotului săsesc Stefan Ludovic Roth, care a fost prins și pușcat de revoluționarii unguri la 11 Maiu 1849, în Cluș.

Locuitorii Mediaşului se ocupă în măsură mare cu cultivarea viţei de vie şi cu negoţul de vin. Am amintit mai înainte, că vieritul în tot ţinutul Tirnavelor este în stare înfloritoare, dar Mediaşul şi jurul lui escelează cu deosebire în privinţa acésta. De aceea saşii au numit ţinutul acesta Weinland, pe românesce: Ţara vinului.

În apropierea Mediaşului, spre mēdă-nópte-apus, se află scaldele dela Basna. Satul Basna se estinde în o vale plăcută, împrejmuită cu déluri, pe cóste cu frumoase păduri şi vii; la marginea de mēdăđi a satului, în mijlocul unui parc umbros se află scaldele, cu mai multe isvóre. Apa lor conţine iod şi brom şi se folosesce cu mult succes contra reumei, scrofulelor, neuralgiei, bólelor sifilitice ş. a. Din apa basinelor ese gaz de hidrogen carbonic, care dacă îl aprindem arde cu flacără; el este condus acum în piaţa principală, în un mic far şi se folosesce pentru luminat. Aceste gazuri forméză o raritate a băilor. Prin ele au şi fost descoperite băile. La anul 1672 nesce păstori făcēnd foc lângă un isvor de acesta, s'a aprins gazul şi a ars cu flacără. Pe la sfirşitul secolului trecut scaldele aceste erau deja cunoscute şi ele devin tot mai cercetate.

De pe vârfurile délurilor de aici ni-să deschid privelisti frumoșe în valea Tîrnavei asupra Mediașului și în depărtare asupra munților Făgărașului.

Din jos de Mediaș să află stațiunea Copșa-mică, unde să rămurește o linie ferată spre méďăđi, la Sibiiu. Mergênd de ací mai la vale, nu preste mult sosim la împreunarea celor două Tîrnave.

Acolo, unde Tîrnava-Mare și Tîrnava-Mică, să apropie de olaltă în alviile lor nămolóse, ca să să împreune, în unghiul format de împreunarea lor, să află aședat un orășel românesc, care de mai bine de un véc și jumătate este un centru însemnat de lumină, de unde s'au respândit neconținut raze binefăcătóre de cultură în întreg poporul românesc. Este Blașul, unde dela anul 1738 să află scaunul metropoliei române gr. cat.

Blașul e alcătuit din două părți: orașul Blaș și satul Blaș. La anul 1738 esista numai satul Blaș. Esistența orașului să datoresce marelui episcop I o a n I n o c e n ț i u C l a i n (Micu), al treilea în șirul episcopilor români gr.-cat. După ce s'a făcut unirea, biserica română gr. catolică a fost

Investită cu două domenii, unul la Gherla și altul la Sâmbăta de jos, pe Țara Oltului, ér reședința episcopescă a fost strămutată dela Alba-Iulia la Făgăraș. Fiind ales la 1729 de episcop Clain, el ceru și căpătă dela împăratul Carol VI în schimbul acestor domenii, domeniul și castelul Blașului, apoi strămută la 1738 în acest castel reședința episcopescă și „concepù și esecută în parte mare planul unui oraș românesc, care să fie lui și următorilor lui de reședință archierescă, ér culturei române de isvor nesecat“. Spre acest scop el a hotărit să facă la Blaș mănăstire, seminar și scóle. Cu ajutorul clerului el a și pus bazele acestora. El întemeià ordul călugăresc al basilitanilor, cu 11 monachi, cari erau și profesori. La 1747 a început să se zidescă biserica catedrală, ce se află în piața Blașului și mănăstirea, ce încunjóră de trei părți acesta biserică. Mănăstirea închinată Stei Treimi, s'a terminat deja la 1747, ér biserica numai la anul 1756. Scólele s'au deschis la anul 1754 în mănăstire, prin urmașul lui Clain, prin episcopul Petru Pavel Aron de Bistra. Atunci, la început aceste scóle constau din o scólă primară, numită „scóla de obște“, din un curs gimnasial de două

clase și o scólă pregătitoare pentru aceia cari voiau să se facă preoți. Tot în mănăstire era și un internat, cu douăzeci de alumni numit seminar. Afară de acesta episcopul Aron a mai întemeiat un alt seminar, numit și seminariul diecesan, care încă era internat.

Din aceste scóle, întemeiate de acești doi mari episcopi, s'au dezvoltat cu timpul scólele, ce sunt ađi podóba Blașului și fala românilor. Episcopii, ce au urmat în scaunul episcopesc și în urmă archiepiscopesc și metropolitan din Blaș, s'au interesat fiecare de dezvoltarea și înflorirea acestor scóle și preste tot de promovarea și progresul învățământului. Fie care a dat sprigin material operelor anteriorilor săi, dotând scólele și creând diferite fonduri și alte instituțiuni culturale.

„Fie care episcop a promovat dezvoltarea scólelor din Blaș, — ăice un scriitor anonim. Inocențiu Klein le-a întemeiat. Aron le-a deschis și înzestrat. Rednic le-a lăsat tótă averea sa, Grigorie Maior a întemeiat fundațiunea de pâne din venitele dominiului episcopesc, a seminariului și a fondului basilitan pentru 200 studenți și a lăsat o fundațiune de 120 galbini pentru premiarea scolarilor eminenti. Ioan Bobu a creat sa-

larii din averea sa pentru 5 profesori. Ioan Lemeni înainte de 1848 a plătit din punga sa pe unii profesori dela cursul filosofic. Alesandru Şuluţ la anul 1865 a întemeiat cursul preparandial de 2 ani şi la mórtea sa a lăsat o fundaţiune grandioasă, din care se plătesc 2 salarii profesorale şi număróse stipendii pentru studenţii din gimnasiu“.

Mult, am puté dice că mai mult decât toţi, a făcut metropolitul din urmă al Blaşului, Ioan Vancea de Butésa. El a jertfit sume mari din venitele sale, completând ceea ce esista, creând institute noué şi ridicându-le pe tóte la un nivel, corăspundător esigenţelor moderne. Intre altele el a întemeiat la 1884 seminariul de băeţi „Vancean“, pe care la 1892 l-a strămutat în un nou edificiu, zidit tot pe spesele sale, ér edificiu seminarial ridicat la 1884 îl destină de internat şi şcolă de fetiţe. In timpul guvernării lui şi prin conlucrarea sa s'a completat cursul preparandial, instalându-se în un edificiu nou, s'a edificat sala de gimnastică ş. a. m. şi afară de acésta marele arhieru a asigurat scótele şi celelalte institute cu donaţiuni însămbrate.

Astfeliu s'au întemeiat scótele şi institutele române din Blaş, cari sunt: gimnasiul

cu 8 clase, seminariul teologic cu curs de 4 ani, preparandia cu curs de 3 ani, scóla de fetițe și scóla normală (primară), apoi internatele de băeți și de fetițe. Tóte aceste sunt înstalate în frumósele edificii, ce mărginesc spre resărit piața pătrată a Blașului.

Scólele din Blaș au devenit renumite curênd după întemeierea lor și au început a fi bine cercetate. Pe timpul episcopului Aron numărul scólarilor era peste 300.*) De atunci și până în zilele nóstre, în curs de 140 ani, din aceste scóle au eșit un număr mare de ómeni cu sciință de carte, cari au propoveduit cultura în tóte părțile locuite de români. Între aceștia au fost unii dintre cei mai însemnați bărbați de-ai noștri, ale căror nume sunt eternisate pe paginile trecutului némului nostru și vestesc rolul și însemnătatea acestor aședăminte de cultură națională.

„În aceste scóle — țice scriitorul anonim -- a rêsunat odiniórá glasul deșteptoriu al apostolilor românismului George Șincai, Sam. Klein și Petru Maior, în ale căror scrieri generațiunile române dinainte de 1848 au aflat légănul originii nóstre, au cunoscut tre-

*) În anul scolar din urmă 1893/4, au fost înscriși numai la gimnasiu 493 de elevi.

cutul nostru dureros și au găsit motive de a se însufleți pentru viitoriul poporului românesc.

„De pe catedrele acestor scóle s'a auđit într'un șir de ani glasul părintelui filologiei române Timotei Cipariu, ale cărui scrieri chiar și pentru cei ce nu le apróbă întru tóte, forméză și astăđi baza ulteriórelor studii pe câmpul cel vast al filologiei și istoriei limbei române.

„Intre pãreții acestor scóle George Barițiu a învățat a remâne român, cum se exprimă dânsul în testamentul seu și a cunoște mijlocele cu cari un popor póte înainta în cultură și a elupta drepturile sale politice.

„Din Blaș a pornit Aron Pumnul, ca să trezescă consciința națională a fraților din Bucovina și Samoilă Vulcan spre a deveni mecenatele literaților români și întemeietoriul gimnasiului din Beiuș pentru frații din Ungaria.

„In Blaș s'a format acea consciință națională în sufletul lui Andreiu Mureșan, care s'a manifestat cu atâta putere și frumsețe în clasicul „Deșteptă-te Române“ și s'a prefăcut apoi în consciința unui popor întreg“.

Aici a studiat timp mai scurt și poetul nostru Mihaiu Eminescu și mulți alții.

În mijlocul scólelor și institutelor sã nalță falnic biserica catedralã, cu dóue turnuri. Ea la început a avut numai un turn, la mijloc; în forma ei frumósã de acum a fost reedificatã de episcopul Lemeni, care i-a ridicat cele dóue turnuri și a fãcut frumosul fruntar, ce este o podóbã a acestei biserici. În piață sã aflã mai multe case de-ale capitlului metropolitan, în cari își au locuința canonicii capitulari.

În apropierea piaței spre médãđi-apus se aflã frumósã reședința sau cum se mai đice castelul metropolitan. El a fost odiniórã proprietatea principelui Michail Apafi, ér apoi trecënd în posesiunea statului, a fost dat dimpreună cu domeniul, bisericei gr.-cat. Aici sã aflã oficiul archidieceșan și o bisericã; lângã castel sã estinde o grãdinã mare și cultivatã artistic. În cripta de sub bisericã sunt înmormântați dintre episcopi Petru Pavel Aron, Atanasiu II. Rednic, Gregoriu Maior, Ioan Bob și metropolitul Ioan Vancea. Ceialalți, anume metropolitul Alecsandru Sterca Șuluț e înmormântat în cimiterul Blașului, Lemeni în Viena, ér Inocențiu Klein dórme somnul vecinic de parte de pãmântul scump al patriei, în Roma, în biserica S. Atanasiu, visând redeșteptarea și fericirea poporului sãu.

În Blaș se află mai multe reuniuni românești, cum sunt: reuniunea femeilor române, casina română, reuniunea pompierilor și reuniunea de consum, singura reuniune de felul acesta la românii din Ardél, apoi reuniuni de ale școlărilor și un institut românesc de bani.

Aici se află o tipografie românească, tipografia archidieceșană; ea a fost întemeiată de episcopul Aron și tipărirea s'a început la anul 1760. În tipografia acesta s'au tipărit în decursul timpului multe cărți și lucrări însemnate, apoi mai multe foi românești, cari au apărut din când în când în Blaș. Între aceste din urmă a fost însemnată cu deosebire fôia: „Organul luminării“, redactată de eruditul nostru filolog Timoteiu Cipariu, apoi alte foi bisericesti și școlare. Așî apare în Blaș o fôie șeptemânală.

În Blaș este și scaunul unui protopopiat român gr.-cat (protopopiatul Blașului), de care se țin 28 de parochii și 1 filie, cu 16,692 de credincioși.

Blașul este un orășel, care în timpul mai nou a luat avânt frumos în dezvoltarea sa; ca loc comercial e înșemnat pentru târgurile sale. Numărul locuitorilor este de 2321, dintre cari preste 1700 sunt români

(afară de scolari), ér ceialalți aparțin la diferite naționalități, nemți, uoguri, ovrei etc.

În Blaș sunt înmormântați afară de episcopii și metropoliții amintiți, mai mulți canonici, cari s'au distins pe terenul științific sau au făcut fundațiuni, între cari amintim pe Vasiliu Rațiu, pe Timoteiu Cipariu, părintele filologiei române ș. a.

Din sus de Blaș, pe țărmul Tîrnavei, între stațiunea călei ferate și oraș se estinde o câmpie, pe care se vede o pétră comemorativă. Călătoriul, care își va îndrepta pașii spre acest loc, se se opréscă și se-și descopere capul, căci el se află pe un loc sfânt, sfințit prir măreția actului ce s'a sêvêrșit pe el. Aici s'a proclamat de liber în țara sa strămoșéscă el pe sine, un popor — poporul român, care de sute de ani purtat-a grelele lanțuri ale iobăgiei. Aici s'au adunat înainte de acésta cu 46 de ani, la zilele de 3/15 Maiu 1848. și următóre 40 de mii de români, cărturari și țerani, din tóte unghiurile locuite de români și proclamând pe poporul român de națiune de sine stătátóre, au depus jurământ cu mânilé ridicate spre Ceriu, în numele tuturor românilor, că vor susține totdeauna națiunea română pe calea dréptă, că o vor apăra contra atacurilor și asupra-

rilor, că nu vor suferi se fie asuprită de ni-
meni, că vor apăra legea și limba română,
precum și libertatea, egalitatea și frățietate-
tea! Aici au resonat cuvintele de libertate
ale lui Bărnuz, Bariț, Laurian, Papiu Ilarian
ș. a. vestind românilor, că dorile libertății
au sosit!

Spre aducere aminte de aceste mo-
mente mari din viața noastră națională, adu-
narea din zilele amintite mai sus a hotărât
ca acest câmp să se cheme pentru totdeauna
Câmpul libertății, nume ce-l poartă și
azi și-l va purta totdeauna, cât timp vor re-
suna pe Murăș, pe Olt și pe Someșuri ac-
centele dulcii și străvechei noastre limbi. El
este un monument neperitor despre dorul
și iubirea de libertate și de înaintare a po-
porului românesc.

Satele din jurul Blașului sunt locuite
în majoritate de români. Dintre ele amintim
satul Bia, pe malul drept al Târnavei-Mici,
dela care își are numele un protopopiat ro-
mân gr.-cat, (protopopiatul Biei). De acest
protopopiat se țin 18 parochii și 4 filii, cu
10,881 de credincioși.

Târnavele, împreunându-se la Blaș,
se varsă în Murăș, din jos de Mihălț.

Astfel călăuziți de Têrnave am sosit éráși la Murêș, pe care în jos avem să ne îndreptăm mersul întrerupt. Valea lui lată și frumósă mărginită spre apus de ramurile Munților-Apuseni, este percursă de un drum de țéră escelent și de calea ferată. Ambele sunt construate pe malul drept al rîului. Mergênd pe ori-care din ele trecem Ampoiul, rîul sburdalnic al Munților-Apuseni, care ne stă în cale și apoi sosim în curênd la un oraș însemnat în multe privințe, la Alba-Iulia, aședată nu departe de vêrsarea Ampoiului în Murêș.

Alba-Iulia, pe care poporul o numesce și Bêlgrad,*) oraș de mărime mijlocie între orașele ardelenene și cu cea mai frumósă și bine conservată cetate a Ardélului, este unul dintre cele mai vechi orașe ale nóstre și are un trecut mare și víforos. În mai multe rînduri a fost capitala țerii și s'a împărtășit de gloria și de furtunile și restriștele, ce au trecut peste nefericita nóstră patrie. În istoria poporului nostru asemenea a jucat rol important. Aici

*) Numirea Bêlgrad e slavică și însemnéză Cetatea-Albă.

a fost odinioară scaunul vechei metropolii române a Ardélului din timpuri nesciute; aici și-a făcut în 1 Novembre 1599 intrarea triumfală Mihaiu Vodă Vitézul, în culmea gloriei sale și a triumfului armelor române biruitoare, ér la 10 Iuliu 1600 aici a ținut el adunare cu staturile țerii Ardélului, cari i-au depus jurământ de fidelitate; aici au fost frânți în rôtă de barbaria dușmană din secolul trecut martirii românilor resculați, Horia și Cloșca și aici a stat închis după 1848 „regele munților“ Avram Iancu..... timpuri de glorie și de mărire și zile triste de suferințe din trecutul némului nostru!

Locul, unde se află ađi Alba-Iulia, a fost locuit de ómeni din timpurile cele mai vechi cunoscute și a fost totdeauna un punct însemnat. Pe timpul dacilor se crede, că aici a fost aședat orașul dac Tharmis. Pe ruinele acestuia s'a zidit orașul roman Apulum. In orașul Apulum a fost reședința comandei supreme militare a Daciei; el era oraș frumos, cu palate, temple și alte edificii publice strălucite, așa că rivalisa cu capitala Daciei, cu Sarmisegetusa. Unii din guvernatorii Daciei și-au avut aici residența. Aici se afla monetăria provincială, procuratura (direcțiunea) financiară ș. a.

Acest oraş înfloritor, un monument al măririi străbune, a fost nimicit de undele potopitoare ale popórelor, ce au năpădit după Aurelian în Dacia. Numai ruinele îngropate în pământ şi date uitării vestesc existenţa lui. El a fost aşezat jos în vale, pe locul unde se află azi staţiunea călei ferate a Albei-Iuliei. Când s'a construit calea ferată şi s'a zidit gara, făcându-se săpături, s'au aflat o mulţime de lucruri de pe vremea romanilor, precum cărămiđi cu marca legiunii I „adiutrix“ şi VIII „gemina“, petri morméntale, vase, monete, statue ş. a. Acum nu de mult s'a descoperit aici o scaldă publică a oraşului roman.

După-ce furia năvălirilor a mai încetat s'a ridicat aici pe ruinele romane un nou oraş, A.-Iulia, în care aflăm reşedinţa metropolitului românilor de legea răsăritenă şi a episcopului catolic din Ardél. La 1241 însă tătarii au pustiit-o total. Canonical Rogerius care a scăpat cu fuga din robia tătărăscă, ne spune în cartea sa „Carmen miserabile“, că sosind la A.-Iulia, a găsit-o în ruine şi cu totul pustie, praf şi cenuşă; printre ruine zăceau împrăştiate óse de cadavre omenesci, ér petrile erau stropite ici-colo cu sângele vărsat.

Nu preste mult însă s'a ridicat din ruine; cetatea a fost zidită de nou și lângă ea spre apus, s'a înciripat și orașul. In cetate aflăm stabilit de nou scaunul metropoliei române și a episcopiei catolice și unii din voievozii Ardélului încă și-au avut aici rezidența.

Asemenea a servit ea de rezidență mai multor principii ardeleni. Dar pe timpul turburărilor Racoțiane, la 1658, a fost devastată éráș de ostile turcesci și tătare, cari au năvălit în Ardél. Cetatea astfel ruinată a fost încâtva restaurată pe cheltuiala țerii. In acésta nouă devastare a ars și s'a ruinat și reședința metropolitului român, așa că metropolitul Sava Brancovici a fost silit să întreprindă colecte, ca să o pótă restaura de nou.

Cetatea frumoasă de ađi a fost zidită în locul celei vechi sub împératul Carol VI. între anii 1715—1735 după un plan nou, făcut de Eugen de Savoya. Și pe când în noua cetate a fost reînființată episcopia catolică, pe care calvinii ardeleni o desființaseră, metropolia, s'au mai bine đis episcopia română gr. cat. și-a mutat scaunul de aici la Făgăraș.

In cetatea acésta au fost ținuți în arest și judecați la mórte Horia, Cloșca și Crișan,

la 1785, ér ultimul act mai însēmnat s'a petrecut aici la 1848, când ea a fost apërata de óstea împëratéscă și de români, contra ungarilor rebeli.

Astfel de evenimente și scene au vëdút în cursul vécurilor zidurile, când ruinate, când éráși restaurate ale A.-Iuliei.

Orașul de acum Alba-Iulia este alcătuit, ca și odinióră, din douë părți deosebite: cetatea și orașul. Cetatea se află pe un mic platou, la o nălțime de 248 m. preste nivoul mării, spre apus dela oraș, în depărtare de 10—15 minute dela el. Ea este construită în stil mai nou, adecă nu are ziduri de pétră, cari se se nalțe din fața pămêntului, ci e încunjurată cu șanțuri uriașe, laturile căroră sunt ziduite cu cărămiđi. Șanțurile au pe alocurea lățime de câte 80 de urme, ér laturile ziduite se nalță până la 33 de urme. Șanțurile și laturile lor forméză mai multe unghiuri și astfel din unghiu în unghiu încunjură jur împrejur cetatea. În șanțurile aceste se află casemate, adecă în lăuntrul zidurilor sunt casarme, magazine, aresturi militare etc. Cetatea are dóue părți principale, una spre apus și alta spre resărit. Pórta principală este cea dela resărit, prin care se face întrarea din oraș în cetate. Ea se nu-

mesce pórta lui Carol, după numele împé-
ratului Carol VI. și este imposantă. De-asu-
pra întrării se nalță statua ecuestră de pé-
tră a lui Carol VI. călcând în picioare turci;
tot aici se află un vultur de pétră, insignii
de resbelș. a. Intre basa acestei statue și între
boltiturile porții se află o odaie scundă, cu
o ferestruie, unde a fost închis Horia, pe
când soții lui, Crișan și Cloșca, au fost în-
chiși înlăuntrul cetății.

În internul cetății se află zidiri monu-
mentale, institute și alte lucruri însemnate.

Indată lângă pórta lui Carol, în stânga,
unde se află acum „profontăria“ (brutăria) mili-
tară, a fost biserica și reședința vechei mitropo-
lii românesci de A.-Iulia. Când s'a zidit
cetatea de ađi, după planul făcut fiind re-
ședința în calea șanțului, ce plécă de la
pórtă spre drépta, ea a fost rescumpărată
cu 1300 fl. în argint și dărîmată. Pe acești
bani s'a zidit apoi jos în oraș, în suburbiul
„Maieri“ biserica română gr. cat. la „Mănă-
stire“ ce există și ađi.

Mai lăuntru tot în stânga sau în partea
de méđăđi a cetății se află tribunalul, în zidi-
rea unde mai nainte era monetăria țerii Ardélu-
lui, ér' mai încolo dăm de vechia biserică

catedrală rom. catolică și lângă ea de palatul episcopesc și seminariul catolic.

Biserica catedrală a fost zidită la început în stil romanic. Fiind devastată de tătari, Ioan Huniade a restaurat-o în stil gotic în anii 1443—4. Ea este zidită din petri quadrate și în stânga portalului principal are un turn. Acesta e zidit în stil renaissance italian, cu coperiș lătăreț.

Mai interesant însă decât exteriorul, este interiorul acestei biserici; cele două rânduri de colonne nalte și svelte, ce susțin naia principală, precum și aranjamentul bogat și frumos al ei, fac o impresiune plăcută asupra visitorului. Ceea-ce 'l va impresiona însă mai mult, sunt monumentele trecutului păstrate aici. Biserica este bogată în haine bisericesci și vase vechi, pentru slujbă între cari un potir donat de un papă ș. a. ér de altă parte ea este mausoleul Ardélului din secolii trecuți.

Aici au fost înmormântați, afară de episcopi și alți laici, unii din cei mai mari fii ai Ardélului, precum Ioan Huniade, fiul său Ladislau, regina Isabela, mai mulți principii de ai Ardélului etc. Monumentele unora din aceștia, deși au fost espuse la devastări și sunt mutilate, există până în ziua de ađi.

Astfel dela intrarea principală spre dreapta se află îngrădite cu gratii de lemn mormintele lui Ioan Huniade, Ladislau Huniade și Ioan Corvin, un fiu natural al regelui Mateiu Corvin. Aceste sunt mai bine conservate. Monumentul lui Huniade este un sarcofag de pétră, pe care zace, culcat pe spate un bărbat îmbrăcat în manta, cu mâna stângă pe sabie, ér' în dreapta ținând un buzdugan. Pe laturile sarcofagului sunt făcute în relief scene de lupte. In stânga se află sarcofagele de marmoră albă ale reginei Isabela și a fiului ei Ioan Sigismund cari asemenea sunt conservate mai bine, pe când monumentele cardinalului și principelui Andrei Bathori, pe care l-a înmormântat aici Mihaiu Vitézul, apoi a principilor Bocskay și Mihail Apafi I. a contelui Ioan de Brandenburg, a guvernatorului Martinuzzi, precum și monumentele de marmoră négră ale principilor Gavril Betlen și George Racoți I., sunt stricate și mutilate.

Mormintele aceste în decursul vécurilor au fost deschise și jefuite în mai multe rânduri și chiar și remășițele pământesci ale celor îngropați aici au fost împrăștiate, așa că ađi aceste morminte sunt góle. Biserica în timpurile mai nóue încă a fost es-

pusă la devastări; mai pe urmă a ars la 1849 când a fost aprinsă de bombele revoluționarilor unguri, cari băteau cetatea.

Lângă biserica catedrală, spre apus, se află reședința episcopului catolic, unde este și biblioteca episcopescă. Acest palat este vechiu; el a fost zidit de episcopii catolici ai Ardélului, înainte de reformațiune. În el și-au avut reședința principii Ardélului, cari au locuit în A.-Iulia. Cam la mijlocul cetății se află mica, dar frumoasă promenadă, ér în fața ei, spre apus este pavilionul oficerilor și dincolo de el locuința comandantului garnisónei din cetate, un edificiu imosant și frumos. În promenadă se află un mic monument, în amintirea generalului Losenau și a soților lui, căduți pentru împérat în 9 Faur 1849, în lupta de la podul Simeriei.

În partea de méđănópte a cetății se află un turn astronomic și o bibliotecă însemnată, apoi colecții de minerale, de anticități și monede. Ele au fost întemeiate în secolul trecut de episcopul catolic al Ardélului Ignat Bathyani, și pentru aceea se și numesc institutul sau aședéméntul lui Bathyani, (Bathyanéum). Turnul astronomic are o poziție foarte favorabilă pentru cercetări astronomice

și este al doilea turn astronomic din Ardél. Afară de acesta nu este decât încă unul, la Cluș. Biblioteca este una dintre cele mai mari biblioteci publice ale noastre. Mai este de amintit casarma cea mare de infanterie, care a fost zidită de principele Bethlen pentru colegiul întemeiat de el, care apoi a fost strămutat de la A.-Iulia la Aiud, unde se află până azi. La acest colegiu reformat a fost profesor și poetul german Martin Opitz, în anii 1629 și 1630. El venind din Germania în Ardél, în mijlocul poporului român, a fost încântat de țeranul român și frapat de asemănarea ce o are acesta la port, obiceiuri și limbă cu vechii romani, cu străbunii lui. Acesteia a dat el espresiune în poema sa intitulată „Zlatna“ unde descrie unele obiceiuri și în special jocul țeranilor români, accentuând romanitatea noastră.

Maioritatea locuitorilor din cetate o formeză soldații, cari își au locuințele în casarme și în casematele din șanțurile ei. Civili locuiesc puțini aici, ei își au locuința în oraș, care se estinde în vale, spre resărit de la cetate. Înainte de-a se zidi cetatea de acum, orașul se afla în alt loc, spre apus de la cetate. Construându-se cetatea, orășenii au fost desdaunați, apoi orașul a fost de-

molat și îi s'a designat un loc nou, unde se află ađi. Pe locul unde a fost orașul vechiu, ađi se află țarine și dacă săpăm aici, dăm de temelia zidurilor. Când a fost strămutat orașul în locul lui de ađi, mulți din locuitorii vechiului oraș s'au mutat la Cluș și Aiud și numai puțini au ramas aici, mai cu samă români. Din cauza puținilor locuitori, orașul numai târđiu după strămutarea lui a început a se desvolta. El este oraș tiner, zidit în timpul mai nou, ceea ce se pôte observa de pe stradele sale, cari sunt în cea mai mare parte óble și regulate și se încrucișeză în unghiuri drepte. Cea mai frumósă parte a orașului este orașul intern, la mijloc, cu piața principală, unde se află și o promenadă și cu mai multe ziduri frumóse. În jurul lui se estind suburbiile, dintre cari unul se numesce „Maieri“, ér altul „Lipoveni“; acesta se estinde spre răsărit dela centru. În oraș se află mai multe reuniuni și scóle; aici este și uu institut românesc de bani. Dintre bisericile diferitelor confesiuni sunt de amintit bisericile românesci, în număr de patru. Dóuă se află în suburbiul Maieri, dintre cari una, cea gr. cat. se numesce la Măoăstire și e zidită, precum am amintit, pe banii de desdaunare a reședinței metropo-

itane din cetate, ér cea gr. or. së chiamă biserica „pânzarilor“, fiind-că odinióră au fost mulți pânzari între credincioșii, cari së țineau de acésta biserică. A treia biserică, gr. cat. së află în suburbiul Lipoveni, ér a patra, gr. or. së află în centru. Acésta a fost zidită pe la sfîrșitul secolului trecut, mai cu sémă prin dărnicia neguțătorilor macedo-români de aici.

În Alba-Iulia se află scaunul a două protopopiate române. Protopopiatul gr.-cat. së alcătuesce din 24 parochii, și câteva filii, cu 12,508 de credincioși, ér de protopopiatul gr.-or. së țin 36 de parochii și puține filii, cu 25,673 de credincioși.

Alba-Iulia are 8167 de locuitori, afară de militari. Din aceștia aprópe jumătate sunt români, în număr de 3776, ér' ceialalți sunt unguri, ovrei, nemți etc.

Pe românii îi putem împărți după trecutul lor în trei clase. În centrul orașului locuiau odinióră neguțători (macedo-români) și câți-va măiestri, mai ales măcelari; în timpul mai nou numărul lor a scăđut astfel, încât ađi abia së mai află puțini și în centrul orașului locuesce acum mai cu samă clasa inteligenței române.

În suburbiul Maieri sunt mulți urmași de-ai foștilor jeleri (coloni) ai episcopatului catolic; aici au fost odinioară și pânzari mulți din care cauză se și numește o biserică română de aici biserica „pânzarilor“, precum am amintit mai înainte. De aici se țin și așa numiții „Heiușeni“, adică românii, cari mai înainte, când se transporta sarea de la Uióra pe Mureș, erau plutași de sare, împreună cu locuitorii satelor vecine Partoș și Órda de jos.

În suburbiul Lipoveni locuiesc urmași românilor veniți din Lipova, de unde își și are numele suburbiul acesta. Lipovenii au fost aduși ca iobagi ai statului din Lipova la începutul secolului trecut, pentru lucru la șanțurile cetății. După ce s'a terminat cetatea, ei au fost eliberați din iobăgie și li s'a dat ca loc de a se putea așeza definitiv și a-și clădi case, partea din teritoriul orașului, unde locuiesc până azi.

Ocupațiunea de frunte a românilor din A.-Iulia este economia de câmp; o parte din ei își câștigă pâinea cu căraușia în oraș, apoi sunt și un număr órecare de meseriași. Între meseriași sunt acum mulți zidari; odinioară erau mulți pânzari și argăsitori de piei (pielari), dar acum aceștia s'au împuținat.

Portul românilor din Alba-Iulia este cam corcît, cum sunt de obicei porturile românilor cari locuiesc prin oraşele noastre. Cu deosebire femeile au împrumutat mult dela portul femeilor străine, pe când bărbaţii au păstrat mai bine portul românesc. Ei pörtă cióreci albi, „lecru“ (peptar) vênăt de postav, sumane (tundre) negre sau murge, érna cojoc de piele de óie.

Afară de români şi unguri, în Alba-Iulia este mare numărul ovreilor, 1357 de suflete. Odiniórá în Ardél nu sê aflau de loc ovrei, sau erau fórte puţini şi numai din secolul al XV-lea au început a sê aşeđa şi pe la noi. Atunci li s'a avisat ca loc de locuinţă A.-Iulia şi apoi numai în secolul nostru şi cu deosebire după 1848 s'au respândit şi în alte părţi ale Ardélului. Acum sê află ovrei pretotindinea în ţară, nu numai prin oraşe, dar şi pe sate, așa că în Ardél este o raritate satul, unde sê nu fie ovreiu sau cum sê đice „satul sê nu-şi aibă jidovul seu“. Afară de Alba-Iulia cei mai mulţi ovrei locuiesc pe valea Someşului-Mare, apoi în număr mai însemnat prin unele oraşe unguresci, precum în Cluş, Oşorhei etc. Ovreii sê ocupă la noi, ca şi în alte ţeri, cu fel de fel de negustorii, pe sate mai cu samă cu criş-

măritul și cu negoțul mărunt, având du-ghene cu articli de prima necesitate. Lucrul greu, cum e bunăoară lucrul câmpului, nu le place, așa că e proverbial faptul, că în Ardél nu veđi ovrei muncind în brazdă la sapă ori la cósă.

Ei sunt ómeni deștepți, ér nota caracteristică a lor este pofta de câștig, care îi împinge adeseori și la daraveri necinstite. Ei înșală cu marfa lor pe cine pot, în crișme vënd beuturi rele și falsificate, ér de altă parte cei mai mulți din ei sē pórtă murdari și sdrențoși, numai ca sē facă stare cu ori ce preț. Din cauza acésta ei sunt cu drept cuvânt urgisiți de ceialalți locuitori ai țerii și adeseori batjocoriți.

In timpul mai nou ovreii sē identifică cu poporul unguresc, învață limba ungu-réscă și sē sporesc mereu. Numérul lor este in Ardél la 48 mii.

In Alba-Iulia ei au dóuë sinagoge și aici locuiesce și rabinul lor suprem pentru țara Ardélului.

Valea Mureșului pe la Alba-Iulia ne presintă un peisagiu fórté plăcut. Spre re-sărit ea este mărginită in semicerc de dé-luri, pe la pólele cărora sē află așeđate mai multe sate, ér spre apus sē estind Munții-

Apuseni, în inima căroră pătrunde dela A.-Iulia un drum de țară pe riul Ampoiu în sus. Acésta este calea cea mai scurtă, pe care putem merge din internul Ardélului, dela țară, la băile de aur și argint, aflătore în munți, în împregiurimea orășelelor Zlatnei Roșiei, Abrudului ș. a. Predélurile acestor munți ajung până aprópe de oraș; pe unul din aceste predéluri este zidită cetatea A.-Iuliei, ér pe altă nălțime de lângă ea a fost frânți în rôtă, la 1785, martirii români Horia și Cloșca.

În vale pe malul Mureșului se află așezat Partoșul, un prediu al A.-Iuliei, care avea însemnătatea unui port, când sarea din băile dela Uióra se transporta pe Mureș. Dela cuvântul latinesc „portus“ (pronunțat: portuș) își și are numele acest prediu. Aici era prima și cea mai însemnată stațiune a năilor de sare, aici se afla o fabrică de năi și mari deposite de sare, ér locuitorii prediului, dinpreună cu cei din Órda, de preste Mureș, erau plutași. Între Partoș și Órda să află un pod mare preste Mureș, pe care se trece pe drumul de țară, ce se îndreptă spre méddădi prin satul Lancrăm la orășelul Sebeșul-săsesc. Lângă Partoș se varsă în Mureș riul Sebeșului.

Dacă călătoriul părăsind Mureșul, își va îndrepta pașii dela Órda spre mĂdĂdi iș se deschid în cale două văi: una valea Sebeșului și cealaltă valea riului Secașul-sărat*)  r în fața-i spre mĂdĂdi s  naltă munții Sebeșului, av nd privire frumoșă asupra lor. Riurile Sebeș și Secașul-sărat înainte de a se v rsa în Mureș, s  împreună din sus de Sebeș,  ntre Lancrăm și Órda. Valea Secașului s  estinde spre mĂdĂdi-r s rit, pe la p lele munșilor Sebeșului, pe când valea Sebeșului pătrunde afund în acești munți, spre mĂdĂdi.

Pe valea S cașului s   ndr ptă drumul de țară, care duce dela Sebeșul săsesc la Sibiiu. Localitatea cea mai însemnată pe ac sta cale este t rgușorul Miercurea, cu 1820 de locuitori, români și sași, cam în număr egal. Aici să află scaunul unui protopopiat român gr. or. (prot. Miercurei), de care să țin 24 de parochii, cu 25,663 de credincioși, Mai departe spre r s rit s  află Apoldurile. Apoldul de Sus și Apoldul de Jos, două sate mari și frumoșe. La ambele sate să află rămășițe de ale alcătuirilor romane. La Apol-

*) Mai este un riuleț Secaș, numit Secașul s c, care să varsă în T rnava-Mare, lângă satul Obreja. Valea lui  mprejmuিত  de déluri dela țară să întinde spre m d n p te dela Secașul sărat.

dul de Sus s'au aflat îngropate în pământ multe petri monumentale, cu inscripții romane și monete vechi. El se află așezat în drumul de țară, lângă délurile, cari despart valea Secașului de cea a Cibinului, formând astfel ele linia de despărțire dintre Mureș și Olt. De pe délurile aceste ni se deschide înspre A.-Iulia o privire încântătoare asupra piscurilor depărtate ale Munților-Apuseni, cari se înalță în zarea albăstrie peste délurile dela țară. La Apold, precum peste tot în ținutul acesta, vieritul este în stare înfloritoare. Apoldul de sus are aspectul unui orașel; locuitorii sunt în majoritate sași, cari au o scôla frumoasă și mai multe reuniuni, ér în minoritate sunt români. La o parte din drumul de țară, spre stânga se află Apoldul de Jos, un sat mare (2091 loc.) curat românesc, având o scôla cu trei învățători. Aici a fost precum se crede, castrul roman Cedonia și pe aici trecea calea romană din valea Mureșului la băile de sare dela Ocna de ași, urmele căreia se vęd și acum.

Dela Miercurea ne duce o cale de munte în lungime de 10 km. la comunele mari românesci Poiana și Jina, despre cari am scris mai înainte, la alt loc.

Dela Jina nu este departe, spre apus, valea riului Sebeș, care taiă dela

médăđi spre médănópte munții Sebeșului. Acești munți, aparținători șirului de médăđi al Carpaților, se estind spre apus dela munții Cibinului și spre médănópte dela Paringu, stând în legătură cu amândouă aceste grupe. Trunchiul lor se află în partea de médăđi al teritoriului ocupat de ei, unde se înaltă cele mai însemnate piscuri ale lor, cum sunt Vêrful lui Petru (2133 m.), Șurianul (2061 m.) Délul Prigóna (1513 m.) Bistra, Fetița, Oașa ș. a. întinđându-se spre médănópte până înspre valea Murășului, cu numiri deosebite, după localitățile de pe la pólele lor.

Valea cea mai însemnată din acești munți este cea a riului Sebeș, precum am amintit.

Ea se întinde între cele două adânci tăieturi, ce despică șirul Carpaților dela médăđi, anume a Oltului la Tarnul-Roșu și a Jiiului, dar în abatere dela aceste și în asemănare cu riulețele Țerii-Bârsei, riul ce o forméză nu-și îndrêptă cursul spre mănósele câmpii ale României, ci curge spre lăuntrul țerii, străbătênd de-a latul munții și împreunându-și apa cu

valurile line ale maiestosului nostru Murăș. Sebeșul adună în alvia sa multe riulețe și păraie din acești munți. Văile acestora, precum și valea Sebeșului, cu deosebire pe cursul său superior, ne oferă priveliști încântătoare, peisagiuri alpine de totă frumuseța, împodobite cu păduri uriașe de brați, cu coste de munți și stânci, când pitoresci, când bizare, cu căderi de apă murmuitoare ș. a.

Sebeșul isvoresce în muntele Frumosa, aproape de granița țării și se îndreaptă spre mătănopte formând mai multe încovoături. Regiunea ne prezintă peisagiuri de munte mărețe. În stânga se înalță uriașii acestor munți: Vârful lui Petru și Șurianul de pe a căror culme, cu deosebire de pe a celui dintâiu, ni-se deschide o largă și depărtată privire, până la Parîngu, apoi la Retezat de o parte, ér de altă parte până la munții Făgărașului. La pôlele Șurianului se află un frumos iezăr, ascuns în pădure de brădet, ca o mare oglindă în ramă de verdéță.

Dela Șurianu spre mătănopte-resărit, în depărtare de vre-o opt km. înspre valea Sebeșului, se află stațiunea silvanală Prigóna, în apropiere de piscul Prigóna, o locuință

singuratică în mijlocul pădurilor. Acésta este cea dintâiu locuință omenéscă, de care dăm pe cursul superior al Sebeșului și afară de ea numai căile de munte, cari vin din valea Jiului, pe la Vêrful lui Petru și Șurian și trec peste valea Sebeșului în munții Cibinului, ne arată, că acest ținut muntos este călcat din când în când de picior omenesc. Odinióră însé acésta regiune solitară, deși ceva mai departe de valea Sebeșului, a fost mai împoporată ca acum. Intre Vêrful lui Petru și Aușel se află într'un loc rămășițele unui castru roman, care a fost încunjurat de valuri mari de pământ, în formă de patrunghiu, având o lungime de 200 m. și lățime de 80 m. și o pórtă, cari tóte se cunosc și acum *), ér de altă parte ómenii bētrâni de pe aceste văi spun, că în acest ținut, spre granită, se ținea mai de mult în fiecare an un târg, la care se adunau ómenii de pe Sebeș, Jiiuri și de pe Streiu, din țara Hațegului.

Mai jos pe Sebeș dăm de casa silvanală din Těu, aprópe de riulețul Bistra.

*) Dr. A. Amlacher, cercetând aceste resturi romane, le descrie în „Jahrbuch des Siebenb. Karpathen-Vereins X. 1890“. El presupune, că acest castru a fost un castru roman transitor.

De aici avem o privire foarte frumoasă asupra munților Mirăș și Gotu, cari se înalță acoperiți de brazi, pe partea stângă a Sebeșului. Riulețul Bistra se varsă în Sebeș pe partea dreaptă. Aprópe de gura lui se află o colonie, ér în depărtare de două ore spre răsărit este vama pasului Duș. Ambele locuri sunt cercetate vara de bolnavi, mai cu samă cari sufer de piept, din cauza cliimei móle și a brădetului, ce le încunjórá.

Dela Bistra în jos valea Sebeșului începe a fi mai împoporată. Pe partea stângă se zăresc ici-colo grupe de case și țarine cultivate, ér malul drept este încadrat de stânci pitoresci. Cel dintâiu sat de care dăm în calea noastră, este Șugagul; din sus de el se varsă în Sebeș, pe partea dreaptă, riulețul Dobrei.

Locul cel mai romantic între Bistra și Șugag este la Turóie. Astfel se numesce un cataract prelungit al riului Sebeș, unde apa cade și se resfrânge preste stâncile și bolovanii din alvie, cu zuzet lărmuitor, care s'aude din depărtare și turbură liniștea codrilor seculari. Acest cataract, atât de frumos și pitoresc pentru ochi, plutașilor de pe riul Sebeș le face mari greutateți. Când pluta ajunge în repejunea lui, plutașii abia

se mai zăresc, fiind încunjurați de stropi de apă, cari se înalță în valuri de 3—4 metri. Tótă grija plutașului e ațintită asupra cârmei, pe care numai cu anevoie o pôte stăpâni și astfel a îndrepta pluta, ca să nu fie sdrobită dimpreună cu el, de stâncile vrășmașe. Acésta luptă cu puterea apei ține cam un sfert de cias, când în unele momente plutașul nu e sigur de viața sa și astfel bucuria lui e mare când se vede ieșit din vârtejurile cataractului, pe apa lină. Trecerea plutelor prin Turóia ne presintă un aspect admirabil, dar tot odată și înfiorător!

Afară de acest cataract și de zuzetul riului, care se rostogolesce clocotind cu sêlbătăcie și tot cu mai mare repejune preste bordanii (bolovanii), ce stau în alvia sa îngustă, atențiunea ne este atrasă și de stânci de forme curioșe. Astfel este stânca Grumazi, care stă înclinată de tot spre cale; poporul spune că ea este trupul petrificat al unui om blăstămat și fărădelege, pe care Dđeu l'a făcut stan de pétră. Alte două stânci prețipișe și cu vârful retezat sê numesc Masa-Dracului și Masa-Jidovului. Acésta din urmă este cu deosebire interesantă. Inspre rîu ea pare tăiată ca un părete prețipiș, ér de asupra, în vârful ei prăpăstios, la o înălțime de 50

m. sã aflã o lespede de pãtrã, care are asemãnare cu o masã. Poporul ñice, cã cine scie ce bucate bune și scumpeturi vor fi pe masa acãsta, de órece nimenea nu s'a putut urca acolo sã le vadã sau sã guste din ele. Numai haiducul Dãian, care a hoñit nu de mult în acest ñinut, sã putea urca la masã, — așa ñice poporul — și benchetuia pe ea, dimpreunã cu soñii sãi.

Dela Șugag în jos calea ne conduce pe încovoieturile Sebeșului, prin o regiune frumósã, la satul Cãpãlna. Dintre dëlurile de aici e de însemnat dëlul Cetãtuiei, pe vêrful cãruia s'a aflat cândva o cetate. Pela Cãpãlna dëlurile sunt în parte mare pleșuge, lipsite de pãduri. În dosul satului sã înaļã pe munte o cãrare, care duce preste dëlul Marga spre satul Jina. Acãsta cãrare este atãt de prãpãstiósã, încãt poporul crede, cã numai dracul a putut strãbate mai întâiu pe ea, când a rãpit pe frumósã Iléna; din cauza acãsta ea se numesce Potecul-Dracului.

Spun adecã ómenii de pe Sebeș cã în vremile ñin bẽtrãni era o fatã frumósã în Cãpãlna, Iléna, ca ruptã din sóre, încãt nu avea pãreche în șapte sate, ér între flãcãi cel mai voinic era Audrone, drept ca un brad și vitéz

fără sémăn. Tinerii sã iubiau și Androne își temea pe Iléna lui, cum își teme omul lumina celor doi ochi. Odată însă când nici nu gândea Androne, Necuratul a voit sã i-o fure; el întrã în casã la Iléna, o cuprinsese în brațe și voia sã o ducã. În minutul acesta întrã în casã și Androne. Necuratul atunci sã repeði afarã pe feréstã în brațe cu Iléna, dar Androne încã nu se lasã și se prinde de picióarele Dracului. Acesta sã înalță cu ambi în vëzduh, spre codri întunecoși și se opri în vërfu stâncei, pe unde trece Potecul-Dracului. Aici se încinse între el și Androne o luptã crâncenã, în care Dracul tu biruit. Androne cu o înieptare strașnicã îl aruncã jos în vale, unde de mânie, cã a fost învins, sã făcu stan de pétrã, care se vede și ađi lângã rîu și se numesce Pétra-Dracului, ér sus pe stâncã sã cunosc și acum urmele celor doi luptãtori.

Dela Cãpâlna lãsând la drépta comuna Dél și trecënd prin mica comunã Laz, sosim la Sãsciori, care este aședat în parte mare pe țermul drépt al riului. Calea ne conduce pe țermul stâng pe la pólele unui dél conic, ale cãrui cóste sunt acoperite cu vii, ér vërfu li este încoronat de neste ruine frumoase ale unei cetățui medievale. Acesta a fost

cetatea Săsciorului, menită a apăra întrarea pe valea Sebeşului în sus. Ea esista deja pe la începutul seclului al XV; mai în urmă a ajuns în posesiunea oraşului Sebeşul săsesc, ér acum délul cu ruinele este proprietatea comunei Săsciori. Cetatea a avut formă ovală neregulată, avea două bastiöne în partea de cătră apus şi două porţi, dintre cari una este şi acum bine conservată. Partea din lăuntru a acestei porţi este mai naltă ca partea din afară; lărgimea ei este de 3 m. *) Zidul ce încunjură cetatea are grosime de 2 metri. De aici, de pe aceste ruine mute şi pustii avem o privire frumoasă în valea Sebeşului, înspre Săsciori şi Laz. Riul serpuiesce de vale pe lângă aceste sate, printre giganticele stânci şi printre viile şi grădinile bine cultivate, ce se estind pe cóstele de pe ambele lui maluri.

Comuna Săsciori este cea mai însemnată dintre comunele din munţii Sebeşului. Aici se ţine târg de săptămâună, Dumineca după serviciul d-deesc, care este bine cercetat de muntenii şi de locuitorii satelor vecine.

*) Partea din afară a porţii e de 3 m. de naltă şi grosimea verticală a boltitुरei e de 1 m. 11 cm. ér partea din lăuntru are nălţime de 5 m. şi grosimea boltitुरei e de 2 m. 4 cm.

Dela Săsciori până la orașul Sebeșul sășesc mai dăm în cale de două sate, anume de Sebeșel și de Petrifalëu; cel dintâiu e sat românesc, ér în Petrifalëu se află afară de români, și sași. Pe la Sebeșel se află pre-délurile munților Sebeș, cari apoi, se pierd în valea lată de pe Sebeș și Secaș, ce se întinde înspre valea Murășului. La Petrifalëu este o fabrică de hârtie, care produce pe an la 20,000 de măji de hârtie; lucrătorii, în număr de 200, sunt în mare parte români. Lângă satul acesta se află și urme de ale romanilor; în sinul pământului s'au găsit urne și cărămiși romane și se vëd și resturile unui drum roman, care apare în mai multe locuri.

Locuitorii de pe valea Sebeșului sunt toți români; străini se află numai ca lucrători la lemnărit, mai cu samă în timpul verii. Granița etnografică între români și sași este la Petrifalëu, din sus de orașul Sebeș, unde venind pe rîu în jos dăm întâia dată de sași.

Ocupațiunea lor, condiționată de caracterul muntos al ținutului, este în prevalență pădurăritul și economia de vite; economia de câmp e mai restrînsă, cultivându-se în măsură mai mică păpușoiul. În

părțile de mai jos economia câmpului e mai estinsă, pe unde apoi se cultivă și vieritul. In special locuitorii din Șugag se ocupă exclusiv cu economia de vite, care însă acuma nu este așa de înfloritoare, ca odinioară. Cei din Căpâlna pe lângă prăsirea vitelor, își susțin traiul și din lemnărit; la Laz, pe lângă aceste, dăm și de cultura viței de vie, tot asemenea și la Săsciori, unde se produce vin bun. Săsciorenii se ocupă și cu economia de câmp și se află între ei mai mulți dogari și olari.

Satele de pe Sebeș au caracter de munte; centrul lor se află în valea principală lângă Sebeș, dar afară de acesta ele se estind, cu casele lor împrăstiate, în depărtare de mai multe ore pe văile laterale și pe costele delurilor, ce le mărginesc pe aceste.

Portul prin satele situate mai în jos pe Sebeș este portul dela țară, asemenea celui din Sebeș și jur, pe când locuitorii de mai sus au port muntenesc, asemenea portului românilor din munții învecinați.

Portul românilor din Șugag ni-se înfățișează astfel:

*Imbrăcămintea bărbaților este vară-
erna aproape aceeași. Ei poartă în cap că-*

ciulă de óie, de mărimea unei ferdele, întorsă cu fundul în sus, apoi cojoc de piele de óie, pe care îl pörtă cu lâna în afară; au cióreci groși de pânură, croiți rëu, pe la mijloc sã încing cu șerpar și în picióre pörtă opinci, ér' o măciucă mare ferecată nu lipsesce nici când din mâna șugăgénului.

Femeile pörtă înaintea șurță, ér' înderept cătrință, de colóre surie-négră. Cătrințele sunt de lâna, țesute în casă, precum și cămeșile, cari sunt la femei, ca și la bărbați de pânză; jolgiul, cu puține esceptiuni, încă n'a străbătut la acești fi de munte.

Plutitul trunchilor pe Sebeș și plutăritul este în flóre și vara ne ofere o privește frumósă. Lemnele sã taie în pădurile (cele mai multe erariale) din acești munți și se plutesc pe apă până la orașul Sebeșul săsesc, unde se află un mare deposit de lemne și ferestrëu erarial. Riul adeseori este năpădit de trunchi plutitori și de-alungul malului sã află ómeni cu cârlige, cari urnesc trunchii, ce se împedecă. Sebeșul printre munți are curs repede, din causă că valea lui este fórte pieđișă. Dela Șugag până la Sebeșul săsesc, pe o linie de 35 de km. ea cobórá 220 m. adecă orașul Sebeș. aflător în depărtare de 35 km. dela Șugag

este aședat cu 220 m. mai jos, ca acesta*) Astfel plutele pe Sebeș sunt mânate de valurile apei cu o repediciune uimitoare.

Dintre localitățile de pe riul Sebeș cea mai însemnată este Sebeșul săsesc, un orașel cu locuitori români și sași.

Sebeșul săsesc este aședat pe malul drept al râului Sebeș. El este oraș vechiu, zidit îndată după venirea sasilor în Ardél. La început a fost încunjurat cu un val de pământ și cu întărituri de lemn, apoi a fost fortificat cu ziduri. Aceste fortificațiuni au fost dărimate de cătră sultanul Amurat, la 1438, când și orașul a fost ars și pustiit. Mai târziu, pe la mijlocul secolului XVI a fost de nou încunjurat cu ziduri, cari sustau în parte până ași. Intăriturile aceste au avut formă ovală, cu două porți față în față una cu alta, dar Sebeșul n'a fost nici-odată cetate puternică.

Sebeșul a fost unul din cele șapte orașe ale sasilor. Românilor nu le-a fost permis să se așede între zidurile lui, ca și în alte orașe săsesci și așa până în timpul mai nou,

*) Șugagul este aședat la o nălțime de 461 m. peste nivelul mării, Sebeșul săsesc la 241 m. A. Iulia la 220 m.

au locuit în afară de ziduri. Astăzi ei sunt în majoritate covârșitoare față de sași, anume două din trei părți. Din 6692 de locuitori câți are de present Sebeșul, 4300 sunt români, 2049 sași și ceialalți de alte naționalități. Românii sebeșeni progresază în timpul mai nou în mod îmbucurător. Ei au o școală elementară superioară, cu 6 învățători, o reuniune a meseriașilor, reuniune de cântări și un institut de bani. Aici este scaunul a două protopopiate române. De protopopiatul român gr.-or. se țin 29 de parochii și câteva filii, cu 33,786 de credincioși, ér cel gr.-cat. să alcătuesce din 22 de parochii și mai multe filii, cu 12,422 de credincioși.

Sașii au un gimnasiu inferior și mai multe reuniuni. Dintre zidiri este de însemnat gimnasiul, dar zidirea cea mai însemnată, o zidire veche, monumentală, este biserica luterană săsescă.

Ea a fost începută în stil romanic, dar în secolul al XV-lea a fost ridicată în stil gotic, din pietri cuadrate și este împodobită cu mai multe statue, între cari unele sunt esecutate artistic.

Locuitorii Sebeșului, precum și cei din împrejurime să ocupă în măsură mare cu vieritul, producând vin bun.

Dela Sebeş mai în jos pe rîu se află Lancrămul, un sat mare românesc, ai cărui locuitori se ocupă între altele şi cu cultivarea varşei.

Sosind astfel éráşi la Mureş, se ne continuăm calea pe el la vale. Nu de parte dela Partoş se află pe tîermul stîng al riului Vinţul de jos, un tîerguşor, ai cărui locuitori sunt în majoritate români. Vinţul inf. este de renume istoric; în mijlocul lui, aprópe de Murësh, se nalţă un vechiu castel, în formă pătrată, fiind ađi în parte ruinat. Dominiul castelului a aparţinut la începutul secl. al XVI-lea voevodului Munteniei Radu, ér mai târđiu, tot în acest secol zidurile lui au fost privitoare la două tragedii, dintre cari una românescă. Aici a fost ucis guvernatorul ţerii Ardélului, cardinalul Martinuzzi, la 1551 şi în el a stat în robie voevodul Moldovei, Aron, în anii 1595—97. Tot aici la Vinţ, a fost bătut şi torturat metropolitul românilor Sava Brancovici, la porunca prinţului Apafi, pentru apérarea legii nóstre strămoşesci.

Spre méđăđi dela Vinţ se află între déluri Pianul românesc, un sat mare românesc, vestit pentru că aici se spală aur.

În frumoasa nóstră ţară aurul nu se află numai în adâncimile pămîntului, ci şi la su-

prafață, în formă pulverisată. În forma aceasta el este dus de undele pârâielor și riurilor, în alvia cărora se află amestecat prin nisip.

Mai toate riurile noastre conțin în nesipul alviei lor praf de aur, dar cele mai bogate sunt în privința acesta Arieșul, Valea-Abrudului, Ampoiul, Crișurile, Streiul, Cibinul, Sebeșul, precum și unele pârâie, cari se varsă în riurile mai mari. Intre aceste este bogat cu deosebire pârâul Pianului. Praful acesta de aur se spală sau se alege în Ardél din nésipul riurilor din timpurile cele mai vechi. Romanii încă s'au ocupat cu spălatul aurului, ér din secolii trecuți avem doveđi scrise, că pe unele riuri aurul se spăla în măsură mare, mai mare ca în timpul de față. Cu acest lucru se ocupă locuitorii de pe riurile bogate în aur, avându-și unii singurul isvor de câștig din această ocupațiune.

Spălătorul de aur eșind pe malul riuului, la un loc năsipos, își aședă mésuța făcută anume spre acest scop, în o poziție pieđișe, așa că o margine a ei ajunge aprópe de față pământului, ér cealaltă stă ridicată. Masa o acopere cu un straiu de pánură, pe care pune nésip din ríu, spălându-l mereu cu apă și punênd érăș altul. La un timp óre-care clătărind straiul, află o amestecătură de

firicele de fer, aramă, nesip și aur, pe care o pune în o covățică, construită anume pentru alesul aurului, numită „șaitroc“. Cu ea se alege aurul, adecă o scutură așa că firicelele nobile de praf ies afară, spălându-le apa și rămâne pe fund praful de aur, fiind mai greu. Pe acesta îl adună la olaltă cu mercuriu și apoi îl duce la cămară, de-l schimbă.

Spălatul aurului este ocupațiune care aduce puțin câștig; numai arareori se întemplă ca spălătoriul să aibă noroc, să aște năsip bogat în firicele de aur, din care se potă trage folos bun. Dar cu tôte aceste se ocupă și ađi mulți cu spălatul aurului și călătorind pe malurile riurilor năstre, nu arareori vom fi surprinși de tabloul idilic: ici-colo câte un om singuratic spălând cu diligență nesip pe țerm.

La Pian se spală aur, acum ca și în trecut, în măsura mai mare, ca în ori-ce alt loc din țera năstră, fiind năsipul părăului mai bogat în firicele de aur.

Dela Vinț pe Murăș în jos sosim la satul Șibot, unde valea se lărgesce și pe țermul stâng al Murășului se estinde un mic și plăcut șes, mărginit spre apus de ramuri sudice de-ale Munților-Apuseni (Zărand) și

de valurile Murășului, cari curg pe la pôlele lor, ér la mędăđi hotărît de munții Șebeșelului. El se estinde dela Șibot până la Orăștie și Turdaș și este percurs de-alungul lui de drumul de țară și de calea ferată. Acest șes se numesce Câmpul-Pânii, avându-și numele probabil de acolo, că în întinsul său este acoperit vara de țarine bogate și roditoare cu grâu galbin, ca aurul. Și când românul în arșița sórelui își cultivă holda pe acest câmp încântător, ca pe o arenă, o șoptă tainică, rămasă din vremuri din bătrâni îi vestesce. că el lucră țérina udată de sângele moșilor săi. Udat a fost acest câmp de sângele ardelenilor înainte de acesta cu 400 de ani, în ziua de 13 Octobre 1479. În acest an întră în Ardél pe la Pórta de Fer begul Ali cu o armată puternică de turci, voidnd să rěsbune înfrângerile de mai nainte ale turcilor, suferite în Ardél. El străbătu până la A-Iulia, jefuind și robind locuitorii. Voevodul Ardélului Stefan Bâthori adună în pripă o óste mai mică de ardeleni, compusă din români *) sași și unguri. Ostile se întâlniră pe Câmpul-Pânii și aici se încinse o luptă [inversunată pe mórte și vieță între

*) Români au format aripa dréptă în linia de bătaie.

ardeleni și turci. Ea dură până înspre sara dîlei, când turcii se credeau a fi învingători, dar atunci sosi în fuga mare óstea bănățenă sub conducerea românului Paul Chinez, banul Timișórei și lovi cu putere armia turcésă. Turcii, strîmtorați între dóuë focuri, fură învinși și vre-o 30,000 remasără morți pe câmpul de luptă, dar și dintre ardeleni cădură la 10.000 Undele Murëshului sē înroșiră de sânge, ducēnd la vale vestea despre învingerea strălucită a ardelenilor.

Oștenii căduți în luptă au fost îngropați în un mormēnt comun, în stînga dela drumul de țară de ađi. Pe movila mormēntului, Bathori a ridicat o capelă, ér după ce acēsta s'a ruinat, s'a făcut în locul ei un mic monument. Nimicindu-se și acesta s'a ridicat în anii din urmă în amintirea luptei dela 1479 un nou monument, în apropierea imediată a stațiunii dela Șibot.

Locul cel mai însemnat pe Câmpul-Pâni este orășelul Orăștia, aflător la pólele munților Sebeșelului, lângă rîulețul Orăștióra. El este oraș vechiu, în care precum și în împrejurimea lui s'au aședat și sași, la venirea lor în Ardél. În privilegiul Andreian, dat sașilor de regele Andreiu II. la 1224, Orăștia este designată ca punctul extrem

spre apus al teritoriului locuit de sași; ea a fost centrul scaunului săsesc de asemenea numire. Orașul este așezat în o pozițiune plăcută, în depărtare de 3 km. dela stațiunea călei ferate și cu casele și stradele sale curate ne face impresiune bună. El n'a fost încunjurat cu ziduri, ca celelalte orașe săsesci, dar s'a aflat în mijlocul său un castel, întărit cu ziduri (cam de doi stângeni de nalte), având cinci turnuri și o bastiônă, care apăra întrarea principală a castelului. Astăzi aceste sunt în mare parte ruinate. Intre zidurile ruinate ale acestui castel se află biserica luterană și reformată, apoi gimnasiul unguresc-reformat, primăria ș. a. La marginea de cătră apus a orașului este casa societății de tir, încunjurată cu un parc frumos. Afară de aceste se mai află aici o scólă elementară săsescă și mai multe reuniuni.

Pentru români Orăștia este loc însemnat, având ei aici mai multe aședeminte culturale.

Numărul locuitorilor este de 5650, români, sași și unguri. Români înșă față de celelalte două popóre sunt în majoritate, în număr de 2711, pe când sași sunt 1371, ér unguri 1437. Români au aici o scólă ele-

mentară superiőră, cu 3 învățători, un institut de bani înfloritor („Ardelėna“) și o topografie. Aici se află mai departe scaunul la două protopopiate române. De cel gr-orient. numit al Orăștiei, se țin 30 de parochii și puține filii, cu 21,117 de credincioși, őr cel gr-cat. care își are numele dela Cugir (districtul Cugirului) și aparține episcopiei Lugosului, se compune din 14 parochii și câteva filii, cu 5041 de credincioși.

Portul romānilor din Orăștia este următorul:

Femeile măritate pörtă pe cap, în zile de sėrbătore niște chindeie (învělitoare) albe cu flori de ață albă, pe cari le cumpără din prăvălii. Materia din care sunt făcute se numește în termin poporal selie.

Subt acest pachiol sunt așezați pe cap așa numiții corni (cosițe) făcuți din lână neagră și cari se împletesc împreună cu părul natural. Tot ca învălitoare la cap se mai folosesc și cārpe de păr cu diferite flori, pe cari le pörtă mai ales fetele. Aceste din urmă însė fără de corni, cari disting pe neveste de fete. La grumađi pörtă cele tinere mărgele albe de sticlă, cam două-trei șire. Trupul e îmbrăcat cu cămașă albă de giolgiu avėnd de încheietură la grumađi un guler cu-

sut cu mătase. Peste umeri și mâneci sunt cusuți pui cu mătasă de diferite colori. Mănecele cămașei se termină în niște brățare cusute și chindisite întocmai ca și gulerul. Mijlocul este încins cu brâu național cam de lățimea palmei, sau cu o curea de piele, de aceeași lățime. Peste cămașe se pòrtă peptariu de piele de óie, garnisit cu flori de ibrișin séu de catifea négră.

Peste peptariu se pòrtă o scurteică (lai-băr) de postav negru, cuptușită cu piele de miel.

Dela brâu în jos atârnă înděrăpt crătintă sau opregul. Crătintă o țes femeile din lână colorată cu mai multe colori și e lucrată fòrte frumos.

La marginea din jos a crătintei sunt lăsați cam de o palmă ciucuri, cari acoper călcăele. Dinainte se pòrtă șurțe de pěr sau mătase, de regulă dóuë de odată.

În picióre se încalță vara de obicei cu păpuci, érnă cu cisme cu călcăie înalte.

Bărbații pòrtă pe cap în timpul verei pělării negre cu fundul în formă de semiglob și cu păreți proporționați, érna căciuli negre din piele de óie, țuguiete (în formă conică).

Trupul se îmbracă cu o cămașe albă de giolgiu séu bumbac, cusută la guler și la mâneci cu altițe de mătase sau arniciu.

Peste cămașe este încins mijlocul cu un șerpariu din pele grósă de vițel, de colóre roșietică, cam de două palme de lat.

Peste șerpariu se pörtă un peptar de öie, chindisit cu diferite flori și figuri de ibrișin. Acest peptar este la pept înfundat și se îmbumbă subsuöră la ștânga.

Preste peptar se pörtă suman din pănură albă, care ajunge până la șolduri. Acesta mai are și numirea de laibăr sau scurteică

Érna se ia pe deasupra un cojoc alb, chindisit cu ibrișin, ca și peptariul și lung până la genunchi. Se pörtă apoi ciöreci de pănură albă, și piciöarele se încalță în ȓile de lucru cu opinci, ér în cele de sərbătöre cu cisme, călțuni séu păpuci.

Asemenea acestuia este portul în tot jurul Orăștiei, pe Mureș în jos până la comuna Spini, de unde mai la vale se schimbă cu totul.

Lângă Orăștie spre munți se naltă délul Holâmb (340 m.) unde se află urme romane și de pe vêrful căruia avem o privire frumósă și depărtată. Spre méđăđi vedem rămurindu-se munții Șebeșelului, cu piscurile lor mai însêmnate, Bêtrâna și Godeanul, apoi în céța depărtării spre méđăđi-apus zărim Rêtezatul; la pólele délului se estinde Câm-

pul-Pânii și pe Mureș în jos valea lată a râului, din care se naște ca o sentinelă uriașă împinsă spre riu, délul Uroiului pe malul drept al Mureșului și mai în jos délul Deveii, încoronat cu frumoase ruine de cetate, ér dincolo de Mureș se naște munții Sécărămbului.

În munții Șebeșelului se află unele locuri demne de atențiune. Astfel mergênd dela Orăștie pe riulețul Orăștióra în sus, cam în depărtare de 5 óre, dinsus de satul Costesci la Grădiștea-Nóuă, dăm de ruinele unei fortărețe romane. Ele se află în un loc fórte frumos, în mijlocul codrilor seculari, pe cósta de lângă părêul Valea-Albă a muntelui Muncel, avênd o estensiune cam de 1300 de de urme în periferie. Printre pietrile mari cuadrate, din cari a fost ziduită fortăreța, găsim resturi de colonne uriașe de trachit și mai rar anticități. Astfel se scie, că pe la începutul seclului nostru s'au aflat aici o mulțime de galbini de Koson.

Dela Grădiștea-Nóuă nu departe spre răsărit se naște Godeanul (1659 m.) de pe vârful căruia avem o privire încântătoare spre méďănópte și apus de sóre, apoi mai departe tot spre răsărit este muntele Bêtrâna (1794 m.)

Dela acești munți mergênd spre méďănópte și trecênd prin satul de munte Mă-

gura, dăm de satele romănesci Șebeșelul (Șebeșelul-Nou și Șebeșelul-Vechiu), aședate în valea riulețului de asemenea numire. Dela aceste sate își are numele grupa de munți, ce se rămuresc din munții Sebeșului spre Câmpul-Pânii. Lângă Rîu-Mare se află aședat satul mare Cugirul, cu 3647 de locuitori, mai toți români, cari au o scôlă grănițerescă cu doi învățatori și o învățătoare. Dela acest sat își are numele protopopiatul român gr.-cat. cu scaunul în Orăștie. La Cugir se află o fabrică de unelte de fer economice, fabricându-se cu deosebire cöse, mai multe deci de mii pe an, din ferul crud dela Hunedóra. O asemenea fabrică de unelte se află și la Sebeșelul-Nou, care însă acum nu este în lucrare.

De cealaltă parte a Câmpului-Pânii, dincolo de Murăș, se află satele Gioagiul de jos (Joseni) și Gioagiul de sus (Suseni), aședate pe valea riulețului Gioagiu, care se varsă în Murăș. Dela aceste sate își au numirea două protopopiate române gr.-or. anume protopopiatul Gioagiu I. cu scaunul în Hondol și Gioagiu II. care își are scaunul în Săcărâmb. Intre Gioagiu pe partea dréptă a vălei, pe un podeiu încunjurat cu păduri se află scaldele Gioagiului, numite Feredeou. Aici isvoresc patru isvóre calde, alcalice, având

o temperatură de 31.5°C. Apa lor folosește cu deosebire la reumă, morburii femeesci, anemie ș. a. Isvórele și întocmirile de scaldă sunt încunjurate cu un parc. Scăldile sunt cercetate cu deosebire de locuitorii din împrejurime.

Termele aceștea au fost cunoscute și întrebuințate și de romani. Urme de ale lor se află aici, precum și în împrejurime. Asemenea se află în împrejurime mai multe partii pitoresci și romantice. Lângă scăldi, din jos de ele, este o frumoasă cascada, formată de un pârâu, care își rostogolesce apa cu zuzet dela o nalțime de 8—10 stângeni. Pe valea Gioagiului în sus călătoriul dă în cale-i de stânci pitoresci, de strîmtori, peșteri, cascade și priveliști frumoșe, asemenea și prin văile delurilor păduróse, cari se perd în valea Murășului. Astfel la Rapoltul-Mare dăm de isvóre încrustátore și cascade, la Rapoltul-Mic de peșteri, și mai aprópe, la Cigmău aflăm o grotă de calc cristalin. Lângă Cigmău se nalță delul Măgura, (665 m.) de pe care ni-se deschide o panoramă frumoșă. Spre mēdăđi vedem estinđându-se Cămpul-Pânii, mărginit de munții Sebeșelului, spre mēdăđi-apus privirea ne pătrunde în valea

frumósă a Streiului, ér pe Murësh în sus zărim în depărtare vârful zidurilor din cetatea Alba-Iuliei.

Mergënd mai în jos pe Murësh pe la pólele délurilor, pe vârful unei înălțimi înspre Băbألna aflăm ruinele cetății romane Germisara, unde se află anticități cu înscripții romane. Dela Băbألna își are numirea un protopopiat român gr.-cat. cu scaunul în Sécărâmb, aparținător episcopiei Lugóșului.

Dela Câmpul-Pânii mai în jos sosim la Streiu, la riul frumósei țeri a Hațegului, preste care trece calea ferată și drumul de țară. Aici se află satul Simeria, cu mari ateliere de vagóne și de mașini ale căilor ferate. Dela Simeria se rămuresc în țara Hațegului, din linia călei ferate de pe Murësh dóuě linii ferate, una pe valea Streiului în sus, care trece în valea Jiiurilor și alta mai scurtă, pe valea Cernei, la clasica cetate a lui Huniade, la Hunedóra.

Streiul se varsă în Murësh ceva din sus de Uroiú. Aici se nalță pe malul drept al Murëshului, aprópe de ríu, délul Uroiului, cu trunchiul său puternic, compus din o specie de trachyt (augit-andesit.) La pólele lui se vęd ruine de cetate (cetatea lui Kapi), ér

pe vârful lui se află alte ruine, ruinele unei cetăți străvechi, de pe timpul romanilor. De aici ni se deschide o priveliste încântătoare în valea Murășului și spre mătădi în valea Streiului, până departe la munții Hațegului, din mijlocul cărora se nalță între alte piscuri puternica piramidă ciuntată a Retezatului.

De aici în jos se începe pasul Murășului, prin care străbătând riul, părăsesce plaiurile muntóse ale țerii nóstre și trece pe șesul Ungariei, spre Tisa. Acest pas din timpurile cele mai vechi a fost o însămnată cale de comunicație între Ardél și șesurile țerii unguresi. El este unul dintre pasurile nóstre mai largi, mărginit de-o parte, în drépta, de ramuri de-ale munților Zarandului, ér în stânga de déluri de-ale Țerii Hațegului. Jos printre ele șerpuiesce lin și măiestos Mureșul prin o vale, când mai îngustă când mai lată, cu sate dese și plină de ruine și reminiscențe istorice vechi. Tablourile varieză și se schimbă la fiecare cotitură a ei; de pe fiecare vârful de dél ni se presintă priveliști variate, fărmeatăóre. Ochiul călătorului de departe zăresce nește vechi ruine de cetate, sus pe vârful unui puternic dél, ca un uriaș cuib de vultur, plăsmuit pe o stâncă prăpăstiosă. Este délul Devei, care de vre-

muri nesciute p^ortă pe falnica și b^êtrâna sa culme ziduri puternice de cetate, cari ađi sunt ruine triste și p^ărăsite. Când s'a zidit mai înt^âiu cetate pe acest d^êl de trachit, nu s^ê scie, dar s^ê vede c^ă deja și dacii au avut aici înt^ărituri. Tradiția, susținută de unii scriitori, ne spune c^ă Decebal a zidit aici o cetate și dela cuv^êntul Decidava, adec^ă d^êlul lui Decebal, s'ar deriva numele de ađi al Devei. Dup^ă c^ăderea Daciei a fost fort^ăr^êț^ă romană; pe timpul voievođilor ardeleni, s^ê đice c^ă ar fi servit de locuință mai multor voievođi, ^êr pe timpul lui Huniade o afl^ăm însemnată în șirul cet^ășilor ardeleni. Fiind cea mai însemnată cheie a v^ălii Mureșului, cetatea ac^êsta în secolii trecuți a jucat rol însemnat în istoria Ard^êlului, a fost de multe ori espusă la atacuri și zidurile ei tăcute au fost martore la multe scene mișc^ătore. La începutul secolului nostru a fost lăsată în p^ărăsiire, dar la 1830, din porunca împ^êratului Ferdinand s'a reparat de nou, ^êr la 1849 a fost aruncată în aier, și de atunci zace în ruine.

La acest an, înainte de catastrofa, prin care s'a ruinat, ea a avut înf^ășosarea urm^ătore după cum ne-o descrie K^öv^ári: *)

*) K^öv^ári, Erd^ély régis^égei, Pesta 1852, p. 96.

„Pe vârful délului, scrie el, ne conducea o cale serpentină, pe care se aflau în anumite distanțe trei porți. Despre lungimea acestei căi ne putem face ideie, dacă considerăm, că numai distanța dintre două porți, dintre pórtă cea mai dinafară și a dóua, era de 856 de urme. Sosind la zidul cetății, în partea de cătră apus, calea trecea peste un pod, ce se puté ridica cu lanțuri și era de 50 de urme de lung.

„Intrând pe pórtă ne aflam în o curte mai mică, în estensiune de câțiv-a stânjini, unde veghea garnisóna. Mai încolo era curtea cetății, în formă pătrată și cu zidiri jur împrejur, ér pământul pe care călcăm e stânca curată. Lungimea curții era 50 de urme, lățimea mai mică. Edificiile de cătră méđăđi erau renovate, precum și o parte din cele de cătră méđănópte, ér în celelalte părți erau în ruină. Laturea de cătră méđăđi, răsărit și méđănópte a cetății era pusă sub coperiș ér apa de plóie de pe el curgea în cetate și era condusă în o fântână. Astfel de dinafară nu se vedea altceva, din tótă cetatea decât un zid în înălțime de 10 stânjini. Dinafară împrejurul acestui zid se estindea un spaț, în lățime de 3—4 stânjini și care era pe la margine împrejmuit cu un alt zid

mai mic, având o formă cam ovală. Aiară de aceste și calea serpentină era scutită cu zid.

„Intorcându-ne în cetate, în colțul dela mēdănópte-rēsărit se vedeau odăile cari au fost zidite în neregulă, tóte ruinate; între ele ne-au arētat odaia, în care sē păstrau banii publici. În partea de mēdăđi, adânc în pământ, era capela, apoi închisórea statului . . . Sē ȓice, că cetatea ar avea și un tunel, cu eșire la brutăria militară, care se afla jos la pólele délului“.

Dacă călătorul sē va urca pe serpentinele de pe cóstele délului sus pe muchea lui, dóuē lucruri îl vor pune cu deosebire în uimire: grandiositatea zidurilor ruinate și panorama răpitóre, ce se deschide ochiului.

Zidul porȓii, precum și celelalte ziduri sunt de grosime și tărie fórtē mare, asemenea stâncei de trachit, pe care sunt ridicate și din care se par a fi ca resărite. Grea și obositóre muncă au trebuit sē preseteze urzitorii acestor puternice ziduri, muncă uriașă, care generaȓiilor de mai târđiu li s'a părut aprópe întrecătóre a puterilor omenesci. Nu e mirare deci, dacă tradiȓia poporală, re-masă din moși-strămoși, ne povestese, că cetatea Devej, dimpreună cu alte alcătuirii

de-ale strămoșilor nostri daci și romani, au fost plăsmuite de uriași, înaintașii ómenilor de acum de pământ.

Să spune adecă că munții și plaiurile acestui încântător colț de țară, unde se nalță délul Devei, erau stăpânite odiniórá de trei fete de uriași, surori dulci una cu alta. Ele erau mândre, mai mândre ca mândrenia și puternice cum nu s'a mai pomenit om pe pământ. Odată se hotărîră ele să plăsmuiască fiecare câte o alcătuire, prin care se pună lumea în uimire și să lase pomenire pe vecie. — Eu cu ajutoriul lui D ȕ e u voi zidi până de sară, pe un vârf de munte, o cetate, cum n'a fost și nu va mai fi, grăi cea mai mică. — Eu, d a c ă î m i v a a j u t a D ȕ e u, voi face o scaldă care se n'aibă samên pe rotogolul pământului, ȕ ise cea mijlocie, ér' cea mai mare, mai suméță cuvêntà astfel:

— O r i î m i v a a j u t a D ȕ e u, o r i b a, eu până de séră voi ridica pe un colț de munte o cetate, care se le întrécă pe tóte.

Și când sórele apunêtor își lua rēmas bun dela valurile arginții ale Murēșului și Streiului și da cel din urmă sãrut piscurilor țerii Hațegului, pe dóuē vêrfuri de dél străluceau dóuē cetăți minunate, ca dóuē coróne,

ér în valea Streiului stătea gata o scăldătoare scobită în stâncă, cu apă caldă și curată, ca lacrima înduioșării. Fata cea mai mică zidi cetatea Devei, cea mijlocie plăsmui scăldătorea dela Calan, lângă Streiu, ér cea mai mare ridică cetatea Uroiului. Cea mai frumoasă dintre toate era acésta din urmă, o cetate cum n'a mai vădut ochiul omenesc. Și fata sumeță se fălea cu ea grăind cătră cele două surori :

— Étä, voiu ați cerut ajutoriul lui Dđeu de ați făcut alcătuirile vóstre, eu am zidit cetatea mea și fără de ajutoriul lui și e mai strălucitoare decât toate.

Dar ce folos, căci coborându-se nóptea pe aripile sale negre pe pământ, un vifor strasnic nimici din rădăcină falnica cetate, în cât nu remase pétră pe pétră și îngropă sub ruinele ei pe stăpână-sa. Astfel a fost pedepsită sumeța fată, pentru că a luat în desert numele lui Dđeu, ér cetății Uroiului abia i-se cunósce urma, pe când celelalte două alcături, deși în ruină, stau până în ziua de ađi.

În acésta frumoasă tradiție se reoglindeză vechimea acestor alcătuiți și greutatea facerii lor, atribuită nu ómenilor, ci uriași-

lor, ér de altă parte ea caracteriséză simțul religios-moral al poporului nostru.

Intorcându-ne privirea dela aceste ziduri, încunjurate de verðură de tufiș și pădure, ne vom delecta în una din cele mai încântătoare priveliști ale frumoșei nóstre țeri. Spre mędănópte în depărtare până la colosul de stâncă Vulcan al Munților-Apuseni, ni se înfătoșéză munții și delurile Zarandului, cu băișagurile lor bogate; între ele se nalță Haităul, la pólele căruia este aședat Sécărâmbul, în o poziție poetică între stânci, pe vârful cărora zărim bisericile satului. De altă parte, spre mędădi, vedem strălucind în rașele aurii ale sórelui turnurile măreței cetăți a Hunedórei și mai departe, preste sate și colnice, zărim contururile uriașe ale munților Paringului și Hașegului, cu piscul binecunoscut, cu bătrânul Rėtezat, pierdându-se în zarea albăstrie. Spre apus privirea ni se opresce de délul Uroiului, dela care în jos pe la pólele délului nostru se estinde frumoșa vale a Mureșului, prin care șerpuieste lin și măiestos riul. În apropiere se nalță în semicerc delurile păduróse, dintre cari délul pe cari stăm este împins ca un promontor puternic spre Mureș. Jos în vale, spre rėsărit, ime-

diat la póle se estinde oraşelul Deva, cu câte-va clădiri imposante, zidite în timpul mai nou.

Afară de aceste délul Devei cu împrejurimea lui apropiată ne presentă şi alte lucruri de însemnătate. Fauna şi flora lui are unele specii pe amfibii, insecte şi plante, de cari nu se află în alte părţi ale Ar-délului*)

La rădăcina lui spre răsărit se află trei izvóre bogate cu apă sărată, care conţine între altele carbonat de fer şi magneziu, ér dacă călătoriul va cerceta locul dinspre mé-đánópte dela póle, între dél şi calea ferată, se calce pe acest loc cu pietate şi smerenie, căci calcă pe morminte de martiri ai libertăţii. Aici dorm somnul de vecie mai mulţi lănceri de-ai lui Horia, căduţi în lupta, ce s'a încins la Deva între ei şi nobili, luptând pentru libertate şi contra asupraii tirane.

Mai amintim, că pe cóstele délului întórse spre Deva, se află un parc, cu căi frumóse (serpentine) de primblare.

*) Astfel sunt între altele vipera (*Vipera amodytes*) apoi speciile de insecte: *Cicindela chiloleuca*, *Carabus montivagus*, *Daptus Komineki*, *Acanthopus caraboides* etc. (Veđi Bielz, *Siebenbürgen*, ed. II Viena 1885 pag. 100.)

Deva este un orășel, cu 4657 de locuitori, dintre cari ceva preste 2000 sunt români, ér ceialalți unguri și alte naționalități. El este centrul comitatului românesc al Hunedórei și astfel se află aici deregătoriile administrative și judiciare ale comitatului, apoi mai multe instituțiuni culturale, între cari sunt de amintit: o scólă reală superioră cu internat, preparandie de stat și scólă superioră de fete, tóte cu limba de propunere unгурéscă. O însēmñătate deosebită are museul „societății de istorie și arheologie din comitatul Huniedórei“ aflător în Deva, care deși tiner și mic, este bogat mai cu samă în reminiscențe și monumente preistorice și romane, adunate cu deosebire din comitatul Hunedórei, dar și din alte părți ale Ardélului. Intre monumentele romane sunt insemnate în acest museu reliefele, privitoare la cultul deității persane Mithra (Sol Invictus), cari în genere sunt fórté rare și pentru cari museul e cercetat și de savanți streini.

Românii au în Deva o scólă poporală și aici se află scaunul unui protopopiat român gr.-or. de care se țin 28 de parochii și câte-va filii, cu 18,473 de credincioși.

Dintre zidirile orășelului sunt de insemnat biserica reformată, o zidire veche de

pe timpul Huniadesilor; castelul principelui Bethlen, (magna curia) aflător la pólele délului cetății, și zidit în stil renaissance, apoi dintre cele mai noue: prefectura (casa comitatensă) un edificiu imponent în stil renaissance german, redutul orășenesc, zidirile scólelor ș. a

În împrejurimea Devei, la pólele délurilor din dreapta Mureșului, la satul Banpotoc, înspre Rapolt, se află o frumoasă cascadă; ea este formată de pârșul Banpotocului, care, își aruncă apa preste un pârșe de stâncă, din o înălțime de 25 m. Acésta cascadă cu privirea frumoasă, ce ni se deschide în valea Mureșului și a Streiului de pe înălțimea stâncei, ne ofere un tablou pitoresc și atrăgător.

Spre méđănópte dela Deva se află, tot în dreapta Mureșului, între déluri, scăldătórea dela Boholt, în o pozițiune plăcută. Ea este una dintre scaldele noastre mai mici, cu un isvor de apă alcalică-feruginósă și e cercetată de locuitorii din împrejurime. Ca beutură, apa isvorului e folositore bolnavilor de stomac și anemici, ér ca scăldătóre se folosesce cu succes contra bólelor de nervi și reumatice, a bólelor femeiesci etc.

Dela Deva mai în jos pe Mureș dăm de satul Vețel, unde se află încă urmele unui castru roman, care s'a numit Micia. El a fost construit în vale, pe malul stâng al Muréșului; calea ferată de acum trece prin mijlocul lui. Kővári ne spune, că până la începutul seclului nostru, zidurile lui stăteau în înălțime de un stângen și jumătate, prin urmare el a fost un castru roman din cele mai bine conservate la noi. Construându-se însă drumul de țară pe valea Mureșului, s'au dărâmat zidurile vechi și materialul din ele s'a folosit la drum și la ziduire pe malul Mureșului. Dar cu toate aceste se cunosc bine și ați cele patru laturi ale lui. Pe lângă aceste ziduri, precum și în interiorul castrului s'au aflat multe anticități romane.

Mai în jos pe vale, până la granița Ardélului trei localități sunt de însemnătate mai mare: Ilia, Dobra, și Zamul.

Ilia este așezată pe țărmul drept al Mureșului. Aici se află scaunul unui protopopiat român gr.-or. de care se țin 26 de parochii și câteva filii, cu 22,216 de credincioși.

Dobra este așezată în stânga dela Mureș, în o mică depărtare dela el, lângă Riu-Dobrei și lângă drumul de țară. Riul-Dobrei

isvoresce spre m^édăđi, în muntele Rusca și s^é varsă în Mureș din jos de Dobra. El este un riu de munte, cu partii romantice pe valea lui. Spre apus dela Riu-Dobrei, nu departe de graniță, la Lăpugiul de Sus, s^é află un mare deposit de conchylia (melci) marine petrificate, reminiscențe din epoca geologică terțiară, când aceste ținuturi vor fi format fundul apelor mării.

În Dobra s^é află o scólă elementară superi^oră cu trei învățători și o învățătoare; ea este scólă grănițerescă, fiind românii din Dobra odini^oră grănițeri, apoi aici este scaunul unui protopopiat român gr.-or. de care s^é țin 14 parochii, cu 11,244 de credincioși.

Atât la Dobra, cât și la Ilia au fost în vremile mai vechi câte-o cetate, cari erau cetăți de graniță și aveau menirea a apăra pasul Mureșului contra năvălirilor dușmane. Ele însă sunt de mult ruinate și părăsite și ađi numai puține resturi ne arată locul unde s'au aflat.

Din jos de Dobra drumul de țară s^é rămuresce în două părți. Unul s^é depărt^éză de Mureș și străbăt^énd printre déluri, părăsesce hotarele Ardélului și dincolo de Cosova ajunge în valea Begei, în Bănat, în-

dreptându-se spre Făget. Celalalt trecând Murșul la Burjuc, apucă pe malul drept al riului, dimpreună cu calea ferată, ducând ambele la Zam, unde apoi trec în Țera-Ungurască.

Zamul este un punct însemnat al Ardélului. Aici părăsesce Murșul Ardélul, trecând în Ungaria; el este localitatea cea mai jos aședată a noastră, aflându-se la o nălțime de 167 m. preste suprafața mării. La Zam se face mare negoț de lemne. Aici se descarcă și se vënd de obicei lemnele de brad, aduse pe Murș de pe la Toplița și Reghin și apoi încarcându-se de nou, se duc mai departe spre Arad și Seghedin. Astfeliu Zamul este un emporiu al lemnăritului, cu mișcare de negoț însemnată pe timpul plutăritului. Afară de acésta la Zam și împregiurime este în stare înfloritore și pomăritul.

Délurile, ce se nalță în drepta Murșului, spre méđănópte și răsărit dela Zam, sunt alcătuite din calc (formațiune Jara) și astfel în ele se află mai multe pesteri și partii de stânci pitoresci, cum sunt de obicei de aceste în délurile de compoziție vărósă. Astfel de partii aflăm pe valea Almașului, aprópe de graniță, apoi mai departe spre răsărit între satele Tămășesci și Godinesci, spre méđă-

nópte răsărit dela Zam, unde se află și două pesteri, dintre cari una este de mărime considerabilă și are mai multe rămuriri. Asemenea se află alte două peșteri în valea Poianei, la satul Dănulesci ș. a. Dелurile aceste spre apus dela Zam, însoțesc Mureșul până dincolo de Radna, unde apoi se perd în șesurile Ungariei.

Mureșul trecând și el pe șesurile Ungariei se varsă la Seghedin în Tisa.

Mureșul curge dela mędănópte-răsărit spre mędădi-apus și astfel desparte Transilvania în două părți mari, una de mędănópte și alta de mędădi. El este riul nostru cel mai mare și aproape jumătate din riurile și părăiele noastre își împreună valurile lor cu ale lui. Intre afluenții Mureșului sunt unele dintre cele mai însemnate riuri ale noastre, cum e Gurghiul, Niragiul, Arieșul, Tirnavele, Ampoiul, Sebeșul și Streiul. Cursul său ține până la hotarul țerei 70 óre, ér lățimea e diferită, la Reghin 35, la Uióra 50, pe la Deva 60—70 stângini; locul unde părăsesce hotarul Tansilvaniei, din jos de Zam, este cel mai jos situat punct al nostru, 140 m. preste nivoul mării.

Valea Mureșului a fost totdeauna cale însemnată de comunicație. Pe vremea ro-

manilor șoséua, ce venea dela Ulpia-Traiană, trecea Murășul pe la Uroiul și apoi mergea pe Murăș în sus la Apulum și de acolo mai departe până pe la Deda unde i se cunosc încă urmele.

Acum pe valea lui se află, începând din Giurgeu șosea, ér dela Reghin în jos cale ferată. Pe țărmii lui, de ambele părți sunt aședate 131 de localități, între cari mai multe orașe.

Murășul, după-ce ese din Giurgeu, curge tot prin ținuturi locuite de români; pe țărmii lui locuiesc mii de români, cari cultivă în sudórea feței țarinele de pe văile lui, și pentru aceea poporul nostru îl iubesc, spunându-i cu drag tainele inimei în cântecele sale, precum :

„Du-te dor cu Murășul,

„Nu-mi mai rupe sufletul,

și

„Murăș, Murăș apă lină,

„Treci-mă 'n țără străină,

sau

„De-ai fi Murăș vorbitor,

„Precum ești de mergător,

„Eu Murăș te-aș întreba

„N'ai vădut pe bădița? ș. a.

Indice alfabetic.

Românesc-unguresc-nemțesc, cu însemnarea paginelor.

A.

- Adămuș (u. Adámos) 328
Agnita (u. Szt. Agota, n. Agnethlen) 179.
Agoștin (u. Agostonfalva) 234.
Agristeu (u. Egrestö, n. Erlenwald) 329.
Aiud (u. Nagy-Enyed) 323.
Alba-Iulia (u. Gyula Fehérvár, n. Karlsburg) 361.
Alfalău (u. Gyergyó-Alfalú) 296.
Almaș-Vale 417.
Aluniș 294.
Apoldul-de-jos (u. Kis-Apold, n. Klein-Pold) 378.
Apoldul de sus (u. Nagy-Apold, n. Gross-Pold) 377.
Ardél (u. Erdély, n. Siebenbürgen) 21.
Arghita (u. Hargita) 275.
Arpașul-Mare 153.
Arpașul-Mic 153.
Avrig (u. Felek, n. Freck) 156.

B.

- Băbălna (u. Băbolna) 404.
Bacifalu (u. Bácsfalú, n. Basendorf) 240.
Bălan (u. Csikbalán-bánya) 280.
Bălăușari (u. Balavásár) 329.
Bălii-lac 153.
Balványos 269.
Banița 72.

- Banpotoc 414.
Bar 71.
Bărbătenii de jos 73.
Bârsa (u. Bareza, n. Bursen) 222.
Basna (u. Felső-Bajom, n. Baasen) 350.
Béla 76.
Bélgarad veđi Alba-Iulia.
Beken 287.
Beşineu (u. Besenyő) 118.
Bêtrâna 401.
Bia (u. Magyar Bénye, n. Benden) 360.
Bic (u. Bük) 289.
Bicaz-pas (u. Békási szoros) 287.
Bicazul-Mare 287.
Bicazul-Mic 288.
Bicsat (u. Bükszád) 265.
Biertan (u. Berethalom, n. Birthälm) 347.
Bilbor (u. Gyergyó Bélbor) 294.
Bistra-munte 381.
Bistra-riu 379.
Bistra-riu 28.
Bistricióra (u. Kis-Besztercze) 294.
Blaş (u. Balázsfalva, n. Blasendorf) 351.
Blăşel (u. Balázstelke) 328.
Boholt 414.
Boian (u. Alsó-Bajom, n. Bonnesdorf) 328.
Borsec 289.
Bouţari 28.
Boziaş (u. Borzás) 327.
Brad (u. Fenyőfalva, n. Gierlsau) 156.
Bran (u. Töresvár, n. Törzburg) 227.
Bran pas (u. Töresváriszoros) 217, 225.
Braşov (u. Brassó, n. Kronstadt) 180.
Breţcu (u. Bereczk) 257.

- Bréza 166.
Bréza-pas 154.
Buceciul 217.
Bucin-munte 287.
Bucova 28.
Budislavul 151.
Budoc sat și munți (u. Bodok) 264.
Büdös 269, 270.
Buitur 53.
Burjuc 417.
Buzăul pas (u. Bodza szoros) 247.
Buzău riu 248.

C.

- Cabala 278.
Călanul (u. Kis-Kalán) 42.
Căliman (u. Kelemen havas) 303.
Călțun 152.
Câmpul Firului 75.
Câmpul lui Nég 76.
Câmpul Mielului 75.
Câmpul Pânei (u. Kenyér-mező, n. Brodfeld) 395.
Căpâlna (u. Kápolna, n. Kapellen) 384.
Căprăreț iezer 153.
Cârja 87.
Cason (u. Kászon) 277.
Casonul-riu 277.
Cerna 44.
Cernat (u. Csernátfalva, n. Zernendorf) 241.
Cetatea Boliî 72.
Cetatea de baltă (u. Küküllővár, n. Kockelburg) 326.
Chendul Mare (u. Nagy-Kend) 329.
Chezdi Oșorheiu (u. Kézdi Vásárhely) 257.
Chirui (u. Kérufürdő) 336.

- Cibin riu (u. Czibinfolyó) 118.
Cibin șes 119.
Cigmău (n. Csigmo) 403.
Cinciș (u. Csolnakos) 51.
Cichindél (u. Czikendál, n. Ziegenthal) 180.
Cisnădia (u. Nagy-Disznód, n. Heltau) 120.
Cisnădióra (u. Kis-Disznód, n. Michelsberg) 121.
Cincul Mare (u. Nagy-Sink, n. Gross-Schenk) 180.
Cindrel 118.
Ciobanul 87.
Ciomad 265.
Ciórta 151.
Ciucaș 247.
Ciucă 316.
Ciucul (u. Csik) 274.
Ciuc Lázárfalva 295.
Ciumbrud (u. Csombord) 325.
Codlea (u. Feketehalom, n. Zeiden) 234.
Cohalm (u. Köhalom, n. Reps) 236.
Colțul Brezei 167.
Colțului-cetatea (u. Koleczvár) 32.
Copșa-Mică (u. Kis-Kapus, n. Klein-Kopisch) 351.
Corbul (u. Holló) 294.
Corond-riuleț 330.
Corond sat și băi 331.
Cósta lui Rus 87.
Costești 401.
Cosova 416.
Covasna 257.
Crepătura 214.
Crișeni (u. Puszta-Kalán) 43.
Cristianul Mare 219.
Cristianul sat (u. Kereszténfalva, n. Neustadt) 224.
Cristurul șecuiese (u. Székely-Keresztur) 341.

- Crivadia 72.
Cruce 214.
Crucea Prislopului 41.
Cruciî-muntele (u. Kereszthegy) 310.
Cucului-munte (u. Kakukhegy) 276.
Cugir (u. Kudzsir) 402.
Cuştelnic 328.

D.

- Dâlma-Mare 75.
Dâmuc (u. Gyergyó-Domuk) 288.
Dănuleşci 418.
Deaş (u. Désfalva) 328.
Dél (u. Dál, n. Dallendorf) 385.
Délul Ars 295.
Délul Babei (u. Babihegy) 40.
Délul Ugrina 87.
Densuş 37.
Deva 413.
Deva-dél 405.
Dicio-S.:Mărtin 327.
Ditró 289.
Dobra 415.

E.

- Egyeskő 280.
Elisabetopole (u. Erzsébetváros, n. Elisabetstadt) 345.
Ernotul (u. Radnót) 315.

F.

- Făgăraş (u. Fogaras) 167.
Făget (u. Bükk) 295.
Farcadinului riu 38.
Federi (u. Fegyver) 40.
Feketerez 284.

Feldióra (u. Földvár, n. Marienburg) 234.
Feredeş (u. Feredö-Gyógy) 402.
Fetiţa 379.

G.

Găbud 325.
Galaţi 170.
Galbina 118.
Găluşa 276.
Ganfaléu (u. Vámos-Gálfalva) 328.
Gârbova 151.
Gârşovei iezer 152.
Găuşóra 118.
Ghelar (u. Gyalár) 51.
Ghimbav (u. Vidombák, n. Weidenbach) 222.
Ghimes pas (u. Ghimes szoros) 278.
Gialacuta (u. Gyalakuta) 329.
Gioagiul de Jos (u. Algyógy) 402.
Gioagiul de Sus (u. Al-Gyógy-Felfalu) 402.
Giurgeu platou (u. Gyergyó) 286.
Godeanul 401.
Godineşti 417.
Gombaş 325.
Gotu 382.
Govaşdia 53.
Grădişce (u. Várhely) 35.
Grădistea Nouă 401.
Grumazi 383.
Gurghiu riu şi munţi 309.
Gurghiu Sânt-Imbru (u. Görgény-Szent-Imre) 310.

H.

Harangláb 328.
Haşfalău (u. Héjasfalva, n. Teufelsdorf) 341.

- Hășmașul-Mare (u. Nagy-Hagymás) 280.
Hațeg 38.
Hațegului riu 38.
Hârtibaciū (Hortobágy. n. Harbach) 179.
Holâmb (u. Holump) 400.
Homorod Almaș peșteră 337.
Homorod riu 235, 336.
Homorod scaldă 335.
Hunedóra (u. Vajda-Hunyad) 45.

I.

- Iacobfalu (u. Iakabfalva) 277.
Ibașfalău (u. Ebesfalva, n. Elisabetstadt) 345.
Idicul de Jos (u. Alsó-Idecs, n. Unter-Eidisch) 311.
Ieciū (u. Vécs) 307.
Iezerul Mare 118.
Iezerul Mic 118.
Ilia (u. Maros-Ilye) 415.
Ilva 304.
Intorsura Buzăului (u. Bodzafordulo) 249.
Iseroni 73.

J.

- Jabenita (u. Görgény Sókna, n. Salzhau) 311.
Jidanului vale (u. Zsedánpatak) 288.
Jidvei (u. Zsitve) 326.
Jina (u. Zsina) 137.
Jiuri (u. Zsil) 73.
Joseni (u. Algyógy) 402.

K.

- Kalászló 252.

L.

- Lancrămul (u. Lámkerék. n. Langendorf) 392.
Landskron 142.

- Lăpuşul de Sus (u. Felső-Lapugy) 416.
Lăpuşnea (u. Laposnya) 310.
Laz 385.
Livadia 79.
Livădeni 79.
Lotrióra 146.
Lotru 146.
Ludoşul de Murēş (n. Maros-Ludos) 315.

M.

- Mădăraş pisc 276.
Măgura Barului 40.
Măgura-Codlii (n. Zeidenerberg) 212.
Măgura dél 403.
Măgura sat 401.
Mal 337.
Malnaş 264.
Marefalva 334.
Masa Dracului 383.
Masa Jidovului 383.
Măţeşti 79.
Mateşteni 79.
Mediaş (u. Medgyes, n. Mediasch) 348.
Merişor 71.
Micu Alb (u. Fehér-Nyikó) 332.
Miercurea (u. Szerdahely, n. Reussmarkt) 377.
Miraş 382.
Miraslău (u. Miriszló) 323.
Mitaciu 265.
Muncel 401.
Murēsul 418.
Murēş-Oşorheiū (u. Maros-Vásárhely) 312.

N.

- Nandru (u. Nándor) 53.
Nedelea 87.

- Negoi lac 152.
Negoiul-Mare 151.
Negoiul-Mic 151.
Niragiu-rîu (u. Nyárád) 314.

O.

- Oaşa 379.
Oena (u. Vizakna, n. Salzburg) 137.
Odorheiul sęc. (u. Székely-Udvarhely) 333.
Ohaba Ponorului 40.
Oituz, pas (u. Oitoz) 251.
Oláhfalu Kápolnás 334.
Olafalu Szentegyházás 334.
Olan 151.
Oltul (n. Alt) 282.
Omoritóre, pesteră (u. Gyilkos) 273.
Omul 218.
Orăştia (u. Szászváros, n. Broos) 396.
Orăştióra (u. Város-Viz) 401.
Órda (u. Maros-Váradja) 376.
Orlat 137.
Orlea 40.
Otitiaгу 118.

P.

- Pagida (u. Oláh-Apahida) 325.
Paltina 152.
Parîngul 86.
Partoş (u. Maros-Portus) 321, 376.
Pătac Vale 53.
Păucea (u. Pócsfalva) 328.
Petrifalău (u. Péterfalva, n. Petersdorf) 387.
Petriľa 75.
Petroşeni 79.

- Petros 79.
Pianul Rom. (u. Felső-Pián) 392.
Piatra 214.
Piatra Cetei (u. Csáklyai-kő) 325.
Piatra Craiului (u. Királykö, n. Königstein) 213.
Piatra de lapte 247.
Piatra Mare (n. Riesenstein) 221.
Piatra Roşie 75.
Piatra Roşie 295.
Piatra Şipotului 39.
Piatra Ţarcei (u. Szarkakő) 333.
Pietrosul 304.
Piscul Baciului 214.
Piscul Bâlei 152.
Pisirig (u. Kűszürükőpatak) 288.
Pleşa 75.
Podrag 153.
Podrăgel 153.
Poian (Kézdi-Polyán) 257.
Poiana 137.
Poiana Sărată (u. Sós-Mező) 253.
Poiana Tomii 309.
Poianei-Vale 418.
Ponorici 40.
Pórta de fer (u. Vaskapu, n. Eisern Thor) 28.
Potecul Dracului 384.
Praid (u. Parajd) 330.
Preşbea (n. Präsbe) 118.
Presecani 294.
Prigónă 379.
Puiu 40.
Purcăreni (u. Pürkerecz) 240.
Puturos păreu 304.

R.

- Rákos strimtóre 234.
Rákotyás 252.
Rapoltul Mare 403.
Rapoltul Mic 403.
Râșnov (u. Rosnyo, n. Rosenau) 224.
Reghinul săsesc (u. Szász-Régen, n. Sächsieh Régen) 307.
Repat 277.
Reșinari (n. Städterdorf) 123.
Restoșnea (u. Ratosnya) 304.
Rētezat 31.
Riu-Bărbat 79.
Riul-Caselor 123.
Riu de Móră (u. Malomviz) 32.
Riul Dobrei 415.
Riul-Mare 118, 402.
Riul-Mic 118.
Riul-Sadului (prediu) 125.
Riul-Stezii 123.
Roșu-Lac (u. Verestó) 287.
Rotbav (n. Rohrbach) 180.
Runc 53.

S.

- Săcele (u. Hétfalu) 240.
Sadului Riu (u. Czod) 118.
Sâmbăta de sus (u. Felső-Szombatfalva) 162.
Sâmbăta de jos (u. Alsó-Szombatfalva) 165.
Sâncraiu (u. Maros-Szent-Király) 325.
Sângeorgiu Erdő 329.
Sân-Miclăuș (u. Gyergyó-Szent-Miklos) 287, 289.
Sânt Ana lac (u. Szent-Ana-tava) 267.
Șanțului-pas 222.

- Săratei pisc 152.
Sarmis-Egetusa 35.
Șaroș 328.
Saschiz (u. Szászkézd, n. Keisd) 341.
Săsciori (u. Szászcsoara) 385.
Satulung (u. Hoszufalu, n. Langendorf) 240.
Scara 151.
Scocul Mare 75.
Scocul Mic 75.
Sebeșul sat 387.
Sebeșului Munți 379.
Sebeșelul Nou (u. Uj-Sebeshely) 402.
Sebeșelul Vechiu (u. O Sebeshely) 402.
Sebeșel Munți 401.
Sebeșul Săsesc (u. Szász-Sebes, n. Mühlbach) 390.
Sebeșul Riu 379.
Secașul sărat 377.
Secașul sęc 377.
Săcuime 254.
Șelimber (u. Selemberg) 142.
Seliștea 129.
Șepși-Sân-Georgiu 260.
Sereda Ciucului (u. Csik Szereda) 278.
Sereda Niragiu (u. Nyárad-Szereda) 314.
Sibiul (u. Nagy-Szeben, n. Hermannstadt) 92.
Șibot (u. Al-Kenyér) 394.
Sighișoara (u. Segesvár, n. Schässburg) 342.
Siloș 332.
Silvașul de sus 41.
Simeria (u. Piski) 404.
Șipoș 282.
Sita Buzău (u. Szita Bodza) 249.
Slimnic (u. Szelindek) 141.
Sofalva 330.

- Șomfalău (u. Sövényfalva) 328.
Sovata 330.
Stogul 87.
Stogul Dracului 40.
Straja pisc 74.
Streiul (u. Sztrigy, n. Strell) 39.
Strunga Dracului 152.
Subcetate (u. Váralja) 39.
Șugag 382.
Surduc pas 74.
Șurianul 379, 380.
Surul 150.
Suseni 32.
Suseni 402.
Szárhegy 289.
Szentdomokos-Ciuc 279.
Szépviz 278.

T.

- Taia 74.
Tălmăciu (u. Nagy-Talmács, n. Talmesch) 142.
Tămășesci 417.
Tarhavas 276.
Tărlungeni (u. Tátráng) 240.
Tătârlăua (u. Tatárlaka, n. Taterloch) 328.
Tătar-Mare (u. Nagy-Tatár) 248.
Tătar-Mic (u. Kis-Tatár) 248.
Teliuc (u. Felső Telek) 43.
Têmpa (u. Czenk, n. Kapellenberg) 199.
Tepei (n. Tarneberg) 235.
Těu (u. Tó) 381.
Tigăile 247.
Timiș-pas (u. Tömösi szoros) 219.
Tîmavele (u. Kükülő, n. Kockel) 325.

- Tolvajos 278, 334.
Toplița 303.
Treiscaune-șes (u. Háromszék) 254.
Trotuș (u. Tátros) 278.
Tulgheș (u. Tölgyes) 294.
Tulgheș-pas 294.
Tunsului pisc 152.
Turches (u. Türkös) 240.
Tureu-riu 225.
Turia (u. Torja) 269.
Turnul-Roșu (u. Verestorony, n. Rothenturm) 142.
Tușnad 265.

Ț.

- Țapa 87.
Țara Bârsei (u. Barczaság) 211.
Țara Hațegului 27.
Țara Oltului 147.
Țekent 335.
Țuróia 382.

U.

- Ucia Mare 153.
Ucișóra 153.
Uióra (u. Maros-Ujvár) 316.
Ulpia Traiană 35.
Uric-Hobicza 79.
Uricani Hobiceni 79.
Urlătórea 248.
Uroi (u. Arany) 404.
Uz 277.

V.

- Vadul-Dobrei 52.
Vaidasig 316.
Vajnafalva 258.
Valea Albă 401.

- Valea Dómniei iezer 152.
Valea Găldii 325.
Valea Geoagelului 325.
Valea Hațegului 29.
Valea Négră (u. Feketeügy) 256.
Vălcele (u. Előpatak) 261.
Vama Buzeului (Bodzai vám) 249.
Vargyas 234, 336.
Velt 328.
Vénătórea lui Butean 152.
Vêrful Caprei 87.
Vêrful Caprei 325.
Vêrful Laitii 152.
Vêrful Ludii 155.
Vêrful lui Petru 379, 380.
Vêrful Mândrei 86.
Vêrful Mare 118.
Vêrful Mierlei 152.
Vêrful Păpușa 87.
Vêrful Pelaga 31,
Vêrful Repede 87.
Vêrful Reței 87.
Vêrful Tătarului 151.
Vêrful Urlii 154.
Vêrtop 153.
Vêrtopel 153.
Veștem 142.
Vețel 415.
Vidrasău (u. Vidrátszeg) 314.
Vințul inferior (u. Alvincz) 392.
Viștea Mare pisc și riu 153.
Viștișóra riuleț 153.
Voila 166.
Voinégul cătănesc 118.
Vulcan pas 74.

Z.

- Zăicani 28.
Zam 417.
Zánóga lac 30.
Zerneșci 231.
Zimbru 249.
Zizin (u. Zajzon) 241.
Zlaști riu (u. Zalasd) 45.
Zsögöd 275.
-

- Armeni 354.
Cavaleri germani 200.
Ciangăi 241.
Dacii 6.
Grecii 187.
Ovrei 374.
Romanii 7.
Românii 13.
 Boieri 172.
 Colibași 231.
 Heiușeni 373.
 Lipoveni 373.
 Măiereni 117.
 Mărgineni 131.
 Mocani 229.
 Momârlani 84.
 Moroieni 229.
 Munteni 62.
 Pădureni 61.
 Tuțuieni 229.
Sași 92.
Săcui 254.
-

Nemțesc-românesc.

A.

Agnethlen — Agnita
Alt — Oltul

B.

Baasen — Basna
Basendorf — Bacifalu
Benden — Bia
Birthälm — Biertan
Blasendorf — Blaș
Bonnesdorf — Boian
Brodfeld — Câmpul pâinii
Bursen — Bârsa.

D.

Dallendorf — Dél

E.

Eisern-Thor — Pórta de fer
Elisabetstadt — Elisabetopole, Ibașfălëu
Erlenwald — Agrișteul

F.

Freck — Avrig

G.

Gierlsau — Brad
Gross-Pold — Apoldul de sus
Gross-Schenk — Cincul-Mare

H.

Harbach — Hârtibaciu
Heltau — Cisnădia
Hermannstadt — Sibiiu

K.

Kapellen — Căpâlna
Kapellenberg — Têmpa
Karlsburg — Alba-Iulia
Klein-Kopisch — Copsa-mica
Klein-Pold — Apoldul de jos
Kockel — Tîrnavele
Kockelburg — Cetatea de baltă
Königstein — Piatra Craiului
Kronstadt — Braşov

L.

Langendorf — Lăncrâmul, Satulung

M.

Marienburg — Feldióra
Mediasch — Mediaş
Michelsberg — Cisnădióra
Mühlbach — Sebeşul săsesü

N.

Neustadt — Cristianul-sat.

P.

Petersdorf — Petrifalău
Präsbe — Preşbea

R.

Reps — Cohalm
Reussmarkt — Miercurea
Riesenstein — Piatra Mare

Rohrbach — Rotbav
Rosenau — Râșnov
Rothenturm — Turnul Roșu

S.

Sächsisch-Regen — Reghinul săsesc
Salzburg — Ocna
Salzhau — Jabenîța
Schässburg — Sighișóra
Schelemburg — Șelimber
Siebenbürgen — Ardél
Städterdorf — Rêșinari
Strell — Streiul

T.

Talmesch — Tălmaci
Taterloch — Tătârlaua
Tarneberg — Tepei
Teufelsdorf — Hașfalău

U.

Unter-Eidisch — Idicul de jos.

V.

Weidenbach — Ghimbav

Z.

Zeiden — Codlea
Zeidenerberg — Măgura-Codlii
Zernendorf — Cernat
Ziegenthal — Cichindél

Unguresc-românesc.

A.

- Adámos — Adămuş
Agostonfalva — Agoştin
Algyógy — Joseni
Algyógy — Gioagiul de jos
Algyógy-Felfalú — Geoagiul de sus
Alkenyér — Şibot
Alsó-Bajom — Boian
Alsó-Idecs — Idicul de jos
Alsó-Szombatfalva — Sâmbăta de jos
Arany — Uroi

B.

- Bábolna — Băbălna
Babihegy — Dealul Babei
Bácsfalú — Bacifalău
Balavásár — Bălăuşari
Balázsfalva — Blaş
Balázstelke — Blăşel
Barcza — Bârsa
Barezaság — Țara Bârsei
Békasi szoros — Bicz pas.
Bereczk — Breţcu
Berethalom — Biertan
Besenyő — Beşinău
Bodok — Budoc
Bodza szoros — Buzeul pas.
Bodzaforduló — Intorsura Buzeului
Bodzai vám — Vama Buzeului
Borzás — Boziaş

Brassó — Braşov
Bük — Bic
Bükk — Făget
Bükszád — Bicsat

C.

Csáklyaikő — Piatra Cetei
Csernátfalva — Cernat
Csigmo — Cigmău
Csik — Ciucul
Csikbalánbánya — Bălan
Csik-Szereda — Sereda Ciucului
Csolnakos — Cinciş
Csombord — Ciumbrud
Czenk — Tâmpa
Czibinfojó — Cibin riu
Czikendál — Cichindél
Czod — Sadului-riu

D.

Dál — Dél
Désfalva — Deaş

E.

Ebesfalva — Ibaşfalău
Egrestő — Agristeu
Előpatak — Vâlcele
Erdély — Ardél
Erzsébetváros — Elisabetopole

F.

Fegyver — Federi
Fehér Nyikó — Micu Alb
Feketehalom — Codlea
Felek — Avrig
Felső-Bajom — Basna
Felső-Lapugy — Lăpugiul de sus

Felső-Pián — Pianul român
Felső-Szombatfalva — Sâmbăta de sus
Fenyőfalva — Brad
Feredő Gyógy — Ferede
Fogaras — Făgăraş
Földvár — Feldióra

G.

Görgény Sóakna — Jabeniţa
Görgény-Szentimre — Gurghiu (Sânt-Imbru)
Gyalár — Ghelar
Gyalakuta — Gialacuta
Gyergyó — Giurgeu platou
Gyergyó-Alfalú — Alfalău
Gyergyó Bélbór — Bilbor
Gyergyó-Domuk — Dămuc
Gyergyó-Szt.-Miklos — Sân Miclăuş
Gyilkos — Omoritóre peşteră
Gyimes szoros — Ghimeş pas.
Gyulafehérvár — Alba-Iulia

H.

Hargita — Arghita
Háromszék — Treiscaune
Héjasfalva — Haşfalău
Hétfalú — Săcele
Holló — Corbul
Holump — Holâmb
Hortobágy — Hârtibaciu
Hosszúfalú — Satulung

I. J.

Iakabfalva — Iacobfalu

K.

- Kakukhegy — Cucului munte
Kápolna — Căpâlna
Kászon — Cason
Kelemen havas — Călimanul
Kenyérmező — Câmpul Pâinii
Keresztényfalva — Cristianul sat
Kereszthegy — Crucii Muntele
Kérui fürdő — Chirui
Kézdi Polyan — Poian
Kézdi Vásárhely — Chezdi Oșorheiu
Királykö — Piatra Craiului
Kis-Apold — Apoldul de jos
Kis-Besztercze — Bistricióra
Kis-Disznód — Cîsnădióra
Kis-Kalán — Călanul
Kis-Kapus — Copșa-Mică
Kis-Tatár — Tătaru Mic
Kolezvár — Colțului-cetate
Köhalom — Cohalm
Kudzsir — Cugir
Küküllő — Tirnavele
Küküllővár — Cetatea de Baltă
Küszürükőpatak — Pisirig

L.

- Lámkerék — Lăncrâmul
Laposnya — Lapușnea

M.

- Magyar-Bénye — Bia
Malomviz — Riu de Móră
Maros-Ilye — Ilia
Maros-Ludas — Ludoșul de Murăș

Maros-Portus — Partoş
Maros-Szt.-Király — Sâncr aiu
Maros-Ujvár — Uióra
Maros-Váradja — Orda
Maros-Vásárhely — Mureş-Oşorheiu
Medgyes — Mediaş
Miriszló — Miraslău

N.

Nagy-Apold — Apoldul de sus
Nagy-Disznód — Cîsnădia
Nagy-Enyed — Aiud
Nagy-Hagymás — Hăşmaşul mare
Nagy-Kend — Chendul mare
Nagy-Sink — Cîncul-Mare
Nagy-Szeben — Sibiiu
Nagy-Talmács — Tălmăciu
Nagy-Tatár — Tătar Mare
Nándor — Nandru
Nyárad — Niragiu rîu
Nyárad-Sereda — Sereda Niragiu

O.

Ojtoz — Oituz pas.
Oláh-Apahida — Păgida
Ó-Sebeshely — Sebeşelul vechiu

P.

Parajd — Praid
Péterfalva — Petrifalău
Piski — Simeria
Pócsfalva — Păucea
Pusztá Kalán — Crişeni
Purkerez — Purcăreţi

R.

Radnót — Ernotul.
Ratosnya — Restoşnea.
Rozsnyó — Râşnov.

S.

Segesvár — Sighişóra.
Sósmező — Poiana-Sărată.
Sövényfalva — Şomfalău.

Sz.

Szarkakő — Piatra Țărcii.
Szászesór — Săsciori.
Szászkézd — Saschiz.
Szász-Régen — Reghinul săsesc.
Szászváros — Orăştie.
Székely-Udvarhely — Odorheiul sęc.
Szelindek — Slimnic.
Szent-Agota — Agnita.
Szent-Anna tava — Sânt Anna lac.
Szerdahely — Miercurea.
Sztrigy — Streiul.

T.

Tatárlaka — Tătârlăua.
Tátráng — Târlungeni.
Tátros — Trotuş.
Telek — Teliuc.
Torja — Turia.
Tölgyes — Tulgheş.
Tömösi szoros — Timiş pas.
Törcsvár — Bran.
Törcsvári szoros — Bran pas.
Türkös — Turcheş.

U.

Uj-Sebeshely — Sebeşelul Nou.

V.

Vajda-Hunyad — Hunedóra.

Vámos Gálfalva — Ganfalău

Váralja — Sub Cetate.

Várhely — Grădişte.

Város-Viz — Orăştioara.

Vaskapú — Pórta de fer.

Vécs — Jeciü.

Verestó — Roşu lac.

Verestorony — Turnul Roşu.

Vidombák — Ghimbav.

Vidrátzeg — Vidrasău.

Vizakna — Ocna.

Z.

Zalasd — Zlaştī riu.

Zajzon — Zizin.

Zsedánpatak — Jidanului-vale.

Zsil — Jiurī.

Zsina — Jina.

Zsitve — Jidvei.

